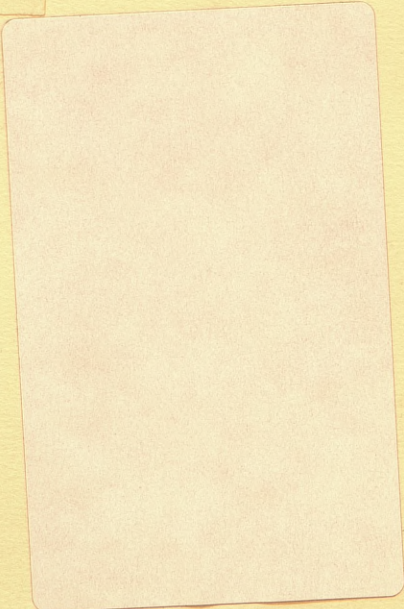

09.4630837

09.4637 Rosm

Wa
ex. 1

V. WANSCHER

ROSENBORG

**ROSENBORGS
HISTORIE**

ROSENBERG^S

HISTORIE

1 · 6 · 0 · 6 — 1 · 6 · 3 · 4

AF

VILHELM WANSCHER

MED **KILDER** OG
ARCHITEKTURTEGNINGER

UDGIVET MED STØTTE AF
NY CARLSBERGFONDET

A SHORT HISTORY OF
ROSENBERG CASTLE

1 · 9 · 3 · 0

KØBENHAVN

HOS P. HAASE OG SØN

H. H. THIELES TRYK

09.46

R063

W

LYSTRYK FRA PACT & CRONE
STREGÆTSNINGER FRA B. MIDDELBOE
TRYKT PAA HAANDGJORT PAPIR FRA
VAN GELDER ZONEN

2292

INDLEDNING

ROSENBERG SLOT I KONGENS HAVE er et af de faa Renaissance Slotte i Europa, som staar uskadt fra den Tid det blev bygget. Endnu ser vi den store og smukke Endesal i Stuen til højre for Indgangen, „Vinterstuen“ med sit rige Panelværk og de talrige nederlandske Malerier, saaledes omtrent som den var, da CHRISTIAN IV boede her i sine sidste Aar, og hvor han døde den 28 Februar 1648 (1). Her var det Kongen modtog den franske Gesandt Grev d'Avaux og underholdt ham med Musik, og lod Musikken lyde fra det „underjordiske“ Skjulested (nu Kongens Vinkælder), ogsaa medens Gæsterne steg til Vogns og endnu holdt i Porten. Rosenborg var et hyggeligt og festligt Slot, hvis Opførelse gennem flere Perioder Christian IV selv havde ledet.

Naar vi ser dette Slot som den afsluttede velafvejede, maleriske Helhed, vilde ingen af os tænke paa, at det er blevet til gennem flere Metamorfoser. Det var da ogsaa indtil for 15 Aar siden den almindelige Mening, at Rosenborg er bygget i denne Form (1613—1617, grundlagt 1610) (2). Dog kan vi allerede ved en ydre Betragtning udskille det østre fremspringende Trappetaarn som en Tilføjelse; det dækker

(1) Hans Rostgaards Tegnebog, Danske Magazin III R. 1, 259: „(28 Febr. gl. Stil) Dødedend Salig Høylovlig Herre och Konning paa fornevnte Rosenborg i Vinter Gemak.“

(2) F. R. Friis, Bidrag til Rosenborg Slots og Haves Historie, i „Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie“ 1872, S. 1 fg. Bering Liisberg, Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, 1914.

for en Kvistgavl og kan umuligt have hørt til det øvrige i dettes oprindelige Form; ogsaa Stilen er forskellig. Det er lykkedes mig at finde Regnskaberne, der beviser, at det først er bygget 1633—1634.

Et Tilfælde gjorde, at allerede Bering Liisberg (1914) kom paa Sporet af et første lille Rosenborg, over hvilket det øvrige Slot blev bygget; og han forstod, at dette lille Slot er identisk med et af de „Lysthuse“ — saaledes kaldte Christian IV disse mindre Sommerslotte og Pavilloner —, som er nævnt i Regnskaberne fra 1606 fg. (1). Der skulde nemlig indlægges Varmeledninger i Rosenborg, og ved Undersøgelser af Væggene i Vestfaçadens søndre Halvdel i Stuen og paa 1. Sal fandt Architect Kgl. Bygningsinspektør Magdahl Nielsen, at Murværket bestod af to Dele, en indre Kerne paa c. 0,60 M.s Tykkelse og en Skalmur paa c. 0,30 M.s Tykkelse, og man kunde se, at den førstnævnte var gammel Façademur. Men i Stedet for saa at tage Rosenborgs Historie op til helt ny Behandling lod Bering Liisberg Sagen ligge, uden at han havde faaet en klar Forestilling om dette første Slots Udseende.

Det viser sig nu ved mine fornyede Studier baade af Slottets Tilstand og af de historiske Kilder, at vi kan komme adskilligt videre, selvom der endnu er nogle dunkle Punkter i Slottets Historie, grundet bl. a. paa, at det ikke er helt let at undersøge en Bygning som Rosenborg, der staar som et kostbart kongeligt Museum, ikke som en archæologisk Ruin, i hvilken man for Videnskabens Skyld kan brække og hugge saa meget man vil. De Undersøgelser, som jeg har foretaget med Kgl. Bygningsinspektør Magdahl Niensens Hjælp, havde til væsentlig Maal at bestemme Kælderens Murværk

(1) Anf. St., S. 226 fg.

og en enkelt — men vigtig — Tværmur i Stuen, og udgrave Fundamentet til det første lille Rosenborgs Trappetaarn, som Bering Liisberg ikke havde tænkt paa at søge.

Men for at gøre Rede for disse Studier i den Rækkefølge, hvori de foretoges og hvorved de førte til et Resultat, vil jeg kort sige, at mit historiske Grundlag var de Beskrivelser af det første lille Rosenborg, som findes allerede i Regnskaberne for 1606 (1), og hvori det bl. a. meddeles, at der var en Sal foroven, som blev lagt med 770 ølandske Fliser. Ved at udregne, hvormeget disse Fliser dækker, konstaterede jeg, at Salens Areal svarede til det Areal, som er indiceret af Rosenborg-Kælders hele søndre Rum. Derefter begyndte vi Undersøgelsen af dette Rum og de tilgrænsende Partier, og vi fandt, at det maatte være den gamle Kælder, til hvilken de yngre Partier er bygget ved ligefremt Tilstød, idet der er lodret Fuge imellem. Det var naturligt da at rekonstruere denne oprindelige Del som et rektangulært Hus med relativt tynde Mure, udvidet mod Øst med et fire-sidet Fremspring (i Regnskaberne kaldet en „Karnap“) og et Vindeltrappetaarn midtpaa Vestsiden. Saaledes er Huset afbildet i det Fjerne paa v. Wick's Tegning af København i Jan Direchsens Stik („1611“), af hvilket det paagældende Udsnit er gengivet i nogen Forstørring S. 13. Og ganske rigtigt, her fandt jeg d. 22 November 1929 Fundamenterne af det spinkle ottesidede Trappetaarn, der ragede frem af Murflugten med de fem Sider; vi saa tillige, at dette Taarn maa være blevet nedbrudt, før den omtalte Skalmuring fandt Sted.

Samtidig havde Magdahl Nielsen ved Afbankninger i Kælders Murværk konstateret, at Vestmuren med sin fulde

(1) Bering Liisberg, anf. St., S. 228 vilde ikke gaa længere tilbage end til 1608.

Tykkelse gaar videre bagom det store Taarn, fra hvilket ogsaa den er adskilt ved lodret Fuge, synlig i Døren ind til Taarnkælderen. — Kilderne viser, at dette oprindelige lille Slot blev forlænget 1613—1614 i kun to Etagers Højde; i denne Tilstand lignede det Ibstrup, som Christian IV netop havde bygget i de foregaaende Aar, — hvorfor jeg vil kalde det Ibstrupstadiet —, idet der var Karnapper paa Østsiden og formodentligt et ottesidet eller sekssidet Trappetaarn paa Vestsiden, og Indgang i dette(?). I 1615 forhøjes det hele med en Etage, og Karnapperne bliver ført op som Taarne med Spir, og det store firsidede Vesttaarn bygges i Stedet for det formodede polygonale Trappetaarn. Det er dette endelige Stadium — Frederiksborgstadiet — vi kender.

Denne intuitive Opfattelse af Slottets historiske Faser blev mulig ved et nøjagtigt Studium ikke blot af Bygningen men ogsaa af Kilderne — Rentemester Regnskaberne, Christian IV's Kalenderoptegnelser og Breve —; disse har jeg derfor her meddelt efter Originalerne, hvorved jeg har kunnet berigtige flere Fejl i F. R. Friis' og Bering Liisbergs Uddrag og Referater af disse, ikke blot Læsefejl, men ogsaa oversete Meddelelser i de kendte Kilder, med Udskillelse af Kilder, der vilkaarligt var henførte til Rosenborgs Historie (1), og endelig Tilføjelse af ikke kendte Kilder (Tilføjelsen til Kilder 1, og Kilderne 33 og 40). Paa den anden Side vilde det være utaknemmeligt, ikke at paaskønne det flittige Samlerarbejde, navnlig af F. R. Friis, til hvem jeg derfor gerne henviser, naar det gælder Kilder, som vi ikke behøver at citere.

(1) Jeg betragter det som tilstrækkeligt her at gøre opmærksom paa i Almindelighed, at Bering Liisbergs Kildefortegnelse maa bruges med Kritik, da mangfoldige Steder er forvanskede (ved Citation efter Hukommelse?) eller opført under urigtigt Aarstal.

Jeg beder Læseren betragte Kildematerialet som den bedste Del af Bogen, hvorfor jeg har trykt den med store Typer og røde Tal og i det hele gjort den saa tiltrækkende som mulig. De gamle Skrivelser har deres Charme; de bringer os ofte i personligt Forhold til Christian IV og hans Haandværkere, og Kritikken af Kildernes Oplysninger er vigtig baade for det arkitektoniske og det topografiske. Naar f. Ex. Christian IV skriver (1636) om Reparationen af Vinterstuen og Gemakket ovenover: Kilder
46

„att lofftid y wiinterstuen pa Rossenborre Skall døneckis (o: stukkeres), ligesom ded uar først, Epthersom Sengekammerid derhuos uduysser.“,

da betyder det lille „derhuos“, at Kammeret (paa Vestsiden) ved Siden af Endegemakket var Kongens Sengekammer — nu fejlagtig kaldet Kongens Arbejdsstue, medens Sengekammeret forlægges til det mørke Rum bagved Taarnet, hvilket i Christian IV's Tid var en Del af Forgangen. — Og saaledes videre naar det hedder:

„Dy Suorte Och huiide Steene der offuen offuer Skall tiillige optagis Och poleeris saoch Igen leggis“,

da sigter Kongen til de sorte og hvide Marmorfliser, af hvilke en lille Rest endnu findes i Endegemakket paa 1. Sal. Regningen for denne Polering staar i Rentemester Regnskaberne, hvor der samtidig tales om en Kamin, som ogsaa Prinsen af Anhalt beundrede. Og denne meget smukke Marmorkamin, der gik under Navn „dennd storre allebast schorsteenn“ — thi en Kamin hed dengang en „Skorsten“ — findes nu i det søndre Gemak i Stuen; man tror, at den er fra Christian V's Tid, men vi har Regning for den fra 1619. Den købtes i Kilder
49

Amsterdam af Christian IV hos en Mand med det fantastiske Navn „Catsolini Plaquadranndt“.

Det er ikke let at finde Rede i Rosenborgs Topografi, men jeg haaber dog, at det i Hovedsagen er lykkedes mig, idet jeg er kommet til Resultater, der principielt afviger fra Bering Liisbergs derved, at jeg ikke forskyder Lokaliteterne efter Forgodtbefindende, men fastholder den givne Orden. Engang for alle maa vi vide, at Dronningens Gemak (allerede i det første lille Rosenborg) var i Stuens Sydende, Kongens Gemakker i to Etager over hinanden i Nordenden. En Ombytning finder først Sted under Frederik IV (1705). Den oprindelige Ordning kan endnu konstateres i Inventariet af 1698. — Vigtigt er det ogsaa at vide — hvad Bering Liisberg ikke kendte —, at der (siden 1617) stod en Trævindeltrappe i den østre Forgang, tjenende til almindelig Forbindelse mellem Stuen og 1. Sal, hvorimod den ydre Stenvindeltrappe først tilbyggedes 1633—1634. Denne Trævindeltrappe nævnes altid i Kilderne fra c. 1650 sammen med et Trægitter, som afskildrede en Gang i den store ellers aabne Forstue paa 1. Sal mellem Kongens Gemak og den lange „gamle“ (eller „røde“) Sal, som var bevaret fra det første Rosenborg. Denne Gang kaldtes „Lønen“. Og nu maa vi altsaa ikke tro, udfra den Tilstand af Slottet vi kender, at „Vindeltrappen og Lønen“ var Dele af det store Taarn paa Vestsiden, idet Vindeltrappen var den af Sten, og „Lønen“ var den „Hemmelighed“ eller „Sekret“, som findes endnu(1). Begge Dele var i sin Tid at finde paa Østsiden, og begge er forsvundne ved „Abbrechung der Treppe“ (1705); dog blev Vindeltrappen opsat paany i det næstøverste Kammer af det nordostre

(1) Bering Liisberg, anf. St. S. 248.

Taarn (1), hvorfra Bering Liisberg atter selv fjernede den — uden at ane, hvorfra den egentlig stammede —; nu ligger den i Stumper paa Loftet.

Ved Frederik IV's Omdannelser af Rummene (1705 fg. og 1724), hvilket vi kan følge ved Sammenstilling af Inventariernes Betegnelser for Kamrene (2), skete der navnlig paa 1. Sal en saadan Forskydning af Tyngdepunkterne fra Enderne ind imod Midten, at der dannedes den skæbnesvangere Tradition, at den oprindelige Forstue i Midten var en Midtsal („Rosen“), som var Slottets fornemste Rum — fejlagtig af Liisberg identificeret med den „røde“ Sal, der indtil Ombygningerne under Frederik IV optog hele 1. Sals Sydende. — Denne forvanskede Grundplan maa vi altsaa se bort fra. Jeg beder Læseren studere den rigtige Rumfordeling (fra 1613—1614), som ses af Længdesnittet.

Skøndt Rummene ofte skiftede Navne eller samtidig havde flere Navne — saaledes kaldte Christian IV selv det nedre Gemak i Nordenden snart „min daglige Stue“, snart „mit Nederste Gemak“, snart „Vinterstuen“ — kan vi næsten altid ved en kritisk Kontrol identificere dem efter den Forbindelse, hvori de forekommer. Jeg bruger her Christian IV's Betegnelser, saavidt de kendes, selvom Rummene senere skiftede Navne.

Med Hensyn til Betegnelserne efter Vindhjørnerne følger jeg det nu vedtagne Princip at kalde Langsiderne den østre og den vestre, Gavlene den søndre og den nordre. Rosenborg er nemlig orienteret med Langsiderne mod Nord-

(1) Synlig i et af de her meddelte Tværnit af Slottet.

(2) P. Brock, Nogle Oplysninger om de med Rosenborg Slot i ældre Tid foretagne Forandringer; Danske Samlinger II R. VI, 1877, S 1 fg.

ost og Sydvest, saaat det kan være tvivlsomt, hvorledes man kort skal betegne dem. Ogsaa paa Christian IV's Tid var der Usikkerhed heri; saaledes finder vi baade Betegnelser, der svarer til vore („dj tuende Taarne paa den østre Side“), men ogsaa at Slottets Nordende kaldes „dennd Wester eennde aff det store huus“, og at Voldmuren mod Sydvest siges at være bygget paa den „søndre“ Side af Slottet.

Kilder
24

Kilder
36

R. R.
1614
F. 404a

Om Maalestokkene paa Grundplaner og Snit, i Forhold til de af Christian IV brugte, er der naturligvis først og fremmest at sige, at de moderne Tegninger er gjort i Meter; men dette Maal var — mærkeligt nok — ikke saa helt forskelligt fra et af de Maal, de gamle brugte herhjemme. Thi „dend gemene Stenhugger Allen“, hvormed Murværk maalt, var efter paalidelige Vidnesbyrd (1) 0,504 M. altsaa paa det allernærmeste en halv Meter, nemlig $1\frac{1}{2}$ græsk Fod (nedarvet i Middelalderen gennem Byzantinerne) paa 0,330—0,336 M. Til Jordarbejde, altsaa Grundgravning, brugtes „den siælandske Allen“ (0,644 M.). (2) Dette sidste Maal blev efterhaanden det mest brugte, og det autoriseredes ved en Reces af 1628; $\frac{6}{7}$ af en saadan Alen var en „Skov-Allen“, med hvilken man maalte Tømmer. (3)

I Rosenborg kan vi konstatere Brugen af den gamle Alen i det fuldførte Slots Bredde (over Soklen) af 10 M. (20 Alen); lignende hele Tal i Meter (resp. gl. Alen) findes i Frederiksborg.

(1) Longomontanus, *Introductio in Theatrum astronomicum*, 1639, sectio II, opgiver Rundetaarn's Diameter til „60 pedes G(raeci?)“; den er maalt i Nutiden til 15,30 M. Den „Fod“ der her bruges, er ligesom hos Tycho Brahe, $\frac{1}{2}$ Alen, altsaa $\frac{3}{4}$ græsk Fod. Se iøvrigt om dette Spørgsmaal Metrologien til Afsnittet om den vesteuropæiske Renaissance i III Bd. af min *Architekturens Historie*, der udkommer 1931.

(2) Længden er afsat (i mindre Dele) i Arent Berntsen, *Danmarckis og Norgis Fruct-bar Herlighed II* (1652), 542 fg. Denne Størrelse er en reduceret græsk Dobbeltfod (0,660 M.).

(3) Arent Berntsen, *anf. St.*

De medfølgende Façader og Tværsnit er tegnede ved de Opmaalinger, som udførtes (1887—1888) af Architekter fra Kunstakademiet; men Længdesnittet har jeg selv ladet tegne, ligeledes Grundplanen af det gamle Rosenborg og den reviderede Grundplan af Stuen. Originalerne er samlede i Kunstakademiets Bibliothek.

Jeg har nu kun at føje en varm Tak til alle, der har bistaet mig, navnlig til Kgl. Bygningsinspektør Architekt Magdahl Nielsen og hans Medhjælpere, til Konservator ved Rosenborg Emil Petersen og til Embedsmændene ved Rigsarchivet og Nationalmuseet.

Og særlig maa jeg takke Direktionen for Ny Carlsbergfondet for den Interesse, den har vist dette Arbejde, og Direktionen for Carlsbergfondet for Understøttelsen til mine kunsthistoriske Studier i det hele.

**ROSENBORGS
BYGNINGSHISTORIE**

1606—1634

Forstørret Udsnit af Johannes von Wick's Prospekt af København
stukket af Jan Direchsen

„1611“

Originalen i Nationalmuseets Antiquarisk-topografiske Archiv.

DET FØRSTE ROSENBORG

1606—1607

I Aaret 1606 købte CHRISTIAN IV, med en kommende Udvidelse af København for Øje, 41 større og mindre Privathaver udenfor Byens Nordostgrænse; og en Del af disse Haver samlede han i en større Lysthave, hvori han strax byggede sig et lille Slot — eller „Lysthus“. — Dette nævnes i Reglen i Rentemester Regnskaberne som „det nye store Hus i Kongl. Majestæts Lysthave uden for Byen“.

Dette lille Slot er aftegnet i det fjerne paa det berømte von Wick's Prospekt („1611“)(1) desværre ikke altfor tydeligt, men dog saaledes at vi kan erkende dets Form i Hovedtrækkene. Det var ret kort, formodentlig i to Stokværk, havde Gavle med Skorstene og Vindfløje for Enderne og et højt ottesidet Trappetaarn med Spir midtpaa Vestfaçaden, den der vendte ind imod Byen. Det havde tillige, som det fremgaar af Regnskaberne, et lavt firsidet Taarn („Karnap“) med Gavl, altsaa forbundet med Hovedtaget med et Satteltag; dette Taarn ser vi ikke, det maa have været paa Øst-siden.

Ved Udgravningen i November 1929 fandt jeg Fundamentet til Trappetaarnet midtfor den sydlige Del af Rosenborgs Vestfaçade, og der kan da ikke være Tvivl om, at denne Del i to Stokværks Højde er det første lille Slot i ombygget Tilstand, — thi det skulde jo være

(1) Stikkets Aarstal kan være senere end Tegningens.

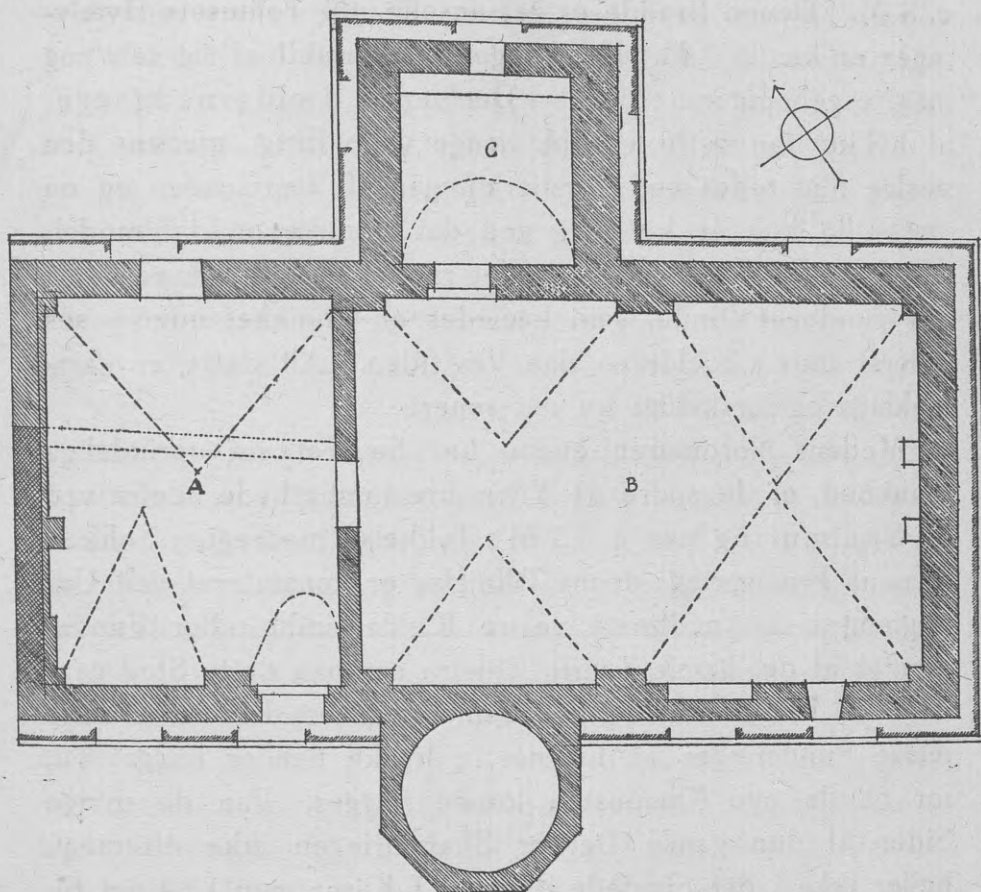
mærkeligt, om der andre Steder i Kongens Have fandtes en tilsvarende Bygning, paa hvilken Kildernes Meddelelser passer. (1)

For at prøve, hvorledes denne Opdagelse stemmer med, hvad der arkitektonisk og archivalisk kan vides om det første Rosenborg, er det bedst, at vi begynder med at studere det nuværende Slots Kælderplan i det paagældende Parti, thi et Hus bygges altid op fra Grunden og bevarer ogsaa dér længst sin oprindelige Inddeling, selv naar Skillerummene flyttes i de øvre Etager.

Den sydlige Del, der kan udskilles som den oprindelige, begynder fra Nord med en (c. 0,70 M.) tyk Mur, som i Stuen bærer en (c. 0,60 M.) tyk Mur, der paa Ydersiden — indimod „det mørke Kammer“ — er fuget som Ydermur; dette sidste bekræfter, at her var det første Rosenborgs Nordgavl(2). En Forstærkning paa Kældermurens Inderside tyder paa, at der paa dette Sted i Stuen stod en Kamin. Parallelt med Nordgavlen staar et Tværskillerum i knap 6 M. (= 12 gl. Alen)'s Afstand; derover fandtes antagelig oprindeligt Stuens Skillerum, som nu er rykket knapt 2,50 M. længere mod Syd. Den søndre Del af Kælderens dannede et stort Rum paa c. 23 gl. Alens Længde. Tilsammen er de to Kælderrum c. 18 M. (= 36 gl. Alen) lange, og den fælles Bredde er

(1) Tidligere antog F.R. Friis og Bering Liisberg, at det første „Lysthus“, som Christian IV byggede 1606—1607, var identisk med „det blaa Lysthus“, senere ombygget af Harsdorff (1773) til „Hercules-Pavillonen“; men jeg har aldrig villet gaa med paa denne Friis, Theori, fordi alene Dimensionerne af det leverede Tømmer — 16 og 18 (Skov-)Alen, S. 7 = 8,8 og 9,9 M. — er dobbelt for store for hin mindre Bygning. Liisberg ændrede jo ogsaa senere sin Mening, som nævnt i Indledningen.

(2) Denne Mur blev undersøgt i et Par Meters Højde fra Gulvet, efter at Panelet og Tapetet var midlertidig fjernede; der fandtes intet Spor af et Vindu men en grovere Udmuring ligesom efter Fjernelse af et saadant?

Grundplan af det første Rosenborgs Kælder.

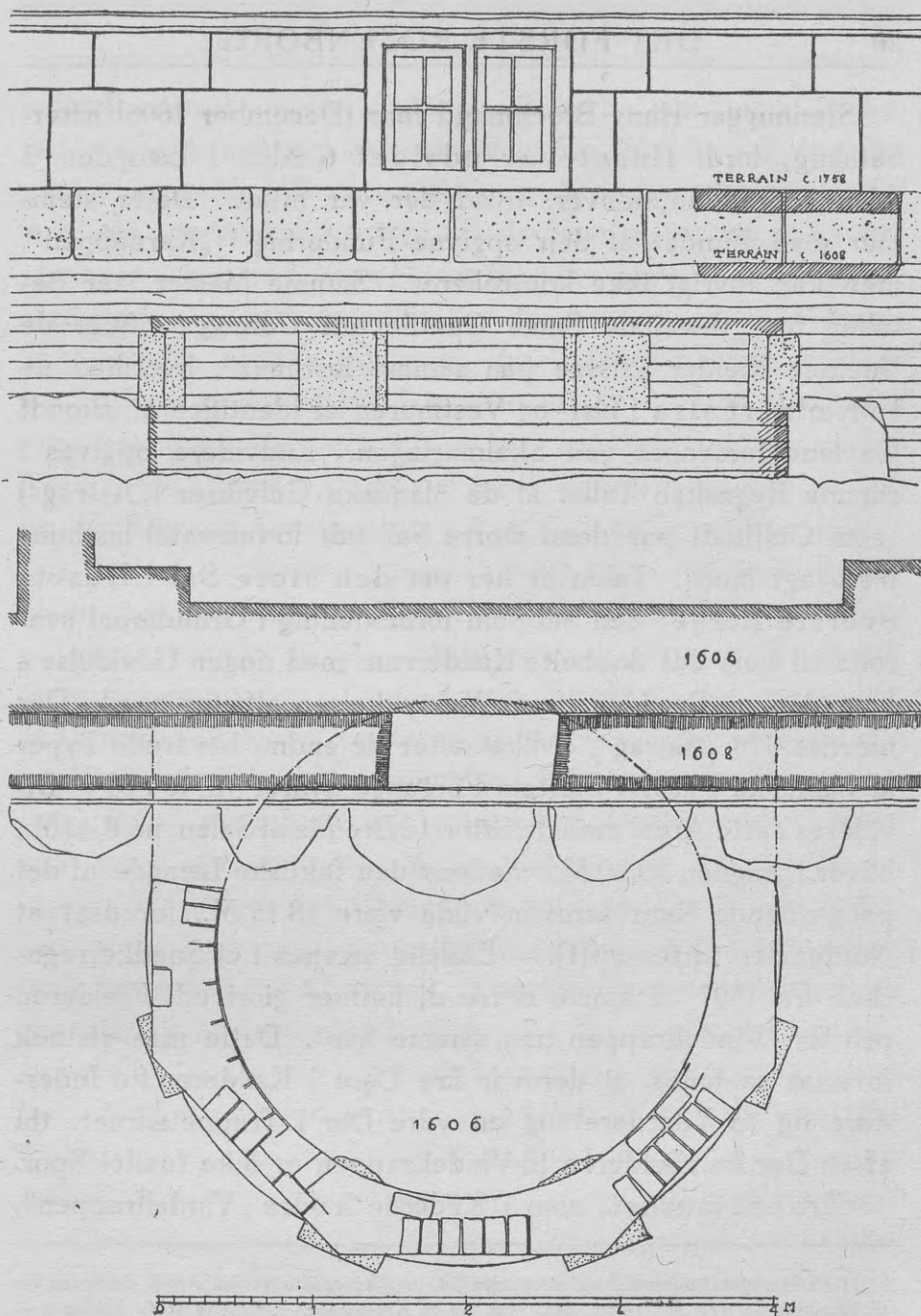
Rummet A svarer til det ovenoverværende Kongens Kammer, Rummet B til det ovenoverværende Dronningens Gemak. Rummet C svarer til „Smykkekammeret“ i „Karnappen“; her ses længst inde et forladt Fundament ligesom en Bænk. Paa den nordre Endemur er ved Dobbeltskravering vist den endnu eksisterende Mur i Stueetagen.

Udenom er tegnet Skalmuringen og i denne vist den egaliserede Vinduesdeling.

Kilder 7. c. 8 M. Denne Bredde er ret anselig, thi Tøjhusets Hvælvinger er kun c. 7 M.; Hvælvingen „nederfaldt af sig selv“ og maatte genopmures (1608). — Der var to Kældernedgange, af hvilke den østre vistnok længe var i Brug, medens den vestre tilmuredes ved Forstærkningen af Vestfaçaden og nu væsentlig kun er kendelig ved det smukke og dybtmodelerede Stik i Hvælvingen og det runde Anslag i Muren. Et lille rundbuet Vindu, som ligeledes er tildækket udefra, ses inderst inde i Kælderen paa Vestsiden. Alt dette er gammeldags og forskelligt fra det senere.

Medens Nordmuren endnu har bevaret sin oprindelige Slankhed, er de andre tre Ydermure forstærkede udefra ved en Skalmuring paa c. 0,5 M's Tykkelse medregnet Sokkelstenens Fremspring; denne Tilføjelse er konstateret ved Ud-hugning i det midterste vestre Kældervindu udfor Fundamentet af det gamle Taarn. Udefra set paa dette Sted gaar det nye Fundament og Façademuren tværs hen over disse ældre Funderinger af Taarnet, i hvilke der er hugget ud, for at de nye Kampesten kunde lægges. Paa de øvrige Sider af den gamle Del er Skalmuringen ikke eftersøgt, heller ikke i det firsidede Østtaarn („Karnappen“) og det tilstødende Sekret, hvis Eksistens i det første Rosenborg dog er meget problematisk, da Skiftegangen i det ydre ikke engang tyder paa Samtidighed af disse Partier i den forstærkede Tilstand. Her er altsaa noget for Fremtidens Forskere at klare. I „Karnappen“, som er tøndehvælvet, ses paa Østsiden en opgiven Fundering, der staar c. 0,40 M indenfor Muren ligesom en Bænk.

Vore Iagttagelser i Kælderen kan nu bekræftes ved følgende Kilsteder:

Grundplan af det udgravede Trappetaarn og den tilstødende forstærkede Mur, tegnet efter en Opmaaling af Konservator ved Nationalmuseet Linde.

Kilder 2 Stenhugger Hans Brochmand faar (December 1606) Efterbetaling, fordi Huset var udvidet 6 Alen i Længden, 3 Alen i Bredden udover, hvad der var aftalt. Dette stemmer med Fundet af den opgivne Fundering i „Karnappen“, men kan iøvrigt ikke kontrolleres. Samme Mester faar Betaling for „thweinde Smaa Gauffle adt Udhugge offuer de Tueinde Kielder halssze paa samme løsthuus“, hvormed de to Kælderhalse i Øst- og Vestmuren er identificeret, skøndt Gavlene forsvandt ved Skalmuringen. Endvidere opgives i samme Regnskab Tallet af de ölandske Gulvfliser („Astrag“) „som Gulffuidt paa denn større Sall udj for(nævnte) løsthuus bleff lagt med“. Talen er her om den store Sal i Husets øverste Etage, den Sal som formodentlig i Grundareal svarede til hele det dobbelte Kælderrum med nogen Udvidelse i Længden og Bredden, fordi Murtykkelsen aftager opad. Der nævnes 770 „Astrag“, hvilket efter de endnu bevarede Typer af ölandske Fliser i Slottets Forgange svarer til 154 M². Divideres dette Areal med den største Bredde af Salen, nu 8,40 M., bliver Længden 18,30 M., medens den faktiske Længde af det paagældende Rum foroven vilde være 18,15 M., forudsat at

Kilder 3 Nordgavlen førtes op(1). — Endelig nævnes i et Snedkerregnskab fra 1607 „5 større dørre dj haffuer giort udj Kielderens och for Windeltrappen paa samme hus“. Dette maa vistnok forstaas saaledes, at der var fire Døre i Kælderen (to Inderdøre og to Yderdøre) og en ydre Dør i Trappetaarnet, thi af en Dør fra Kælderen til Vindeltrappen er ikke fundet Spor. Trappetaarnet, som i Kilderne kaldes „Vindeltrappen“,

(1) I Beregningen, som kun er omtrentlig, er ikke medtaget det Areal, der gaar fra til Kaminen (c. 0,80 M².) eller det, som de to Karnapper — nævnte 1609, Kilder 4 — kunde kræve.

lader sig nogenlunde rekonstruere efter de ved Udgravningen fundne Sten navnlig Hjørnekvadre paa 0,24 M.'s Højde; de var $\frac{1}{4}$ mindre end de senere Hjørnekvadre paa 0,32 M.'s Højde (en halv „siællandsk“ Alen). Hans Brochmand leverede 400 saadanne „huide sletthuggne gullandske Sten — —, som er kommen til Windeltrappen“. Med dem vilde man, rundt regnet, kunne bygge et ottesidet Taarn, der var forbundet med Huset i to Stokværk, saa at kun fire Hjørner her var frie, men i det øvre Stokværk med otte Sider frie, i 17 M.'s Højde. — Over Døren var hugget Kongens Navn i samme Sten, og øverst havde Taarnet en Gesims („Tagliste“), der havde kostet „400 Daler“ — en utrolig Sum (c. 8000 Kr. i Nutidsmønt), der enten maa forklares som en Fejlskrift, fordi der i Forvejen er nævnt de 400 Kvadre, eller som omfattende alle Husets Gesimser og Gavle. — Den egentlige Vindeltrappe var bygget af Tømmer, og øverst var et „Spirværk“ saaledes som det ses paa Stikket.

Om det ydre lader sig iøvrigt sige, at Huset var bygget paa den sædvanlige Maade med røde Tegl og Sandstensbaand; Taget var oprindeligt rødt, men der blev lagt Skifer senere. Gavlene var formodentlig ornamenterede i den „vælske“ (italienske) Stil med Voluter og andet; dem leverede Hans Brochmand. Vindusinddelingen af Vestfaçaden kan formodentlig bestemmes udfra Kælderplanen, som navnlig giver faste Holdepunkter ved Aksen af Kælderhalsen og det lille Vindu paa den anden Side af det Sted, hvor Trappetaarnet stødte til, idet begge er ført nærmere ind imod Midten end de tilsvarende nyere Vindusakser i Overetagerne. Men i alle Tilfælde havde Façaden fire Vinduer, to og to paa hver Side af Trappetaarnet.

Kilder 2

Kilder 3

Friis,
S.7 og 14

Naar man gik ind i Taarnet og op ad Trappen, kom man til den store søndre Sal (c. 24 gl. Alen lang), der var „Dronningens Gemak“, thi her stod endnu 1698 en gammel udhuggen Sandstens Kamin med Dronning Anna Catharina's Ciffer „A. C.“.

Kilder 59 Vi har bestemt denne Sals Længde udfra Skillemuren i Kælderen. Det tilstødende Taarnværelse i „Karnappen“ kaldes i Fortingningen med Murermester Oluf Peitersen (1606) et „Smøckekammer“; det hørte naturligt sammen netop med Dronningens Gemak. Det nordre Gemak var Kongens „Sommerstue“ eller „Sengekammer“, 16 Alen bredt og 12 Alen langt. Vi kender disse Navne fra et snurrigt Regnskab, som Friis, S. 43 fg. F. R. Friis har fundet, med Pottemager Lyder Staes for nogle trinde Jernovne, han med tilbehørende Kakkelpotter har opsat udi H. Majs. „Sommerstue i Kælderen(1) udi H. Majs. Lysthave her udenfor Byen“ og „i Dronningens Gemak der sammesteds.“

Kilder 3 Udstyret var ikke glimrende, men hyggeligt. Stuerne havde Paneler og glacerede Flisegulve (gule og grønne), og i et af Gemakkerne eller i „Smøckekammeret“ lod Christian IV efter personlig Aftale og „Angivelse“ Povel Rumler fra Helsingør („Pouell maaler“) male og staffere „med sidt eignedt Guld, Sølf samt ellers andenn adtskillige slags Finne Oliefarffuer“ et Loft, som nu er forsvundet — med mindre det er det saakaldte „Brudeloft“, der hørte til den store Sal øverst, thi det er endnu delvis bevaret, men opsat vilkaarligt i 1. Sals to Ender; det kunde med sine mange Allegorier og Indskrifter nok være gjort efter Christian IV's „Angivelse“.

Kilder 4

Den store Sal, som optog hele Overetagen — efter Beregningen af Gulvflisernes Areal, om hvilken vi allerede har

(1) Kælder maa her betyde Stueetage, „nederste Stue“ regnet fra Salen foroven. Se Kilder 8.

talt — var ligesom Gemakkerne nedenunder panelleret af Lennert Lolley, og den havde en fast Skænkestol. Loftet Kilder 3 var lavet af Træpanel med omtrent kvadratiske Felter, og i et af disse ses endnu et fyrsteligt Brudepar (Christian IV og Anna Catharina, 1607). Ved Siden af dem i andre Felter Muserne tre og tre, og dertil i et fjernere, arkitektonisk dekorativt Felt Indskriften:

MUSARVM CONCINNA SIT HARMONIA NOSTRA.

Jeg vil ikke forsøge her at beskrive det hele Loft, hvis Stil er enestaaende. Det er sandsynligt, at de figurlige Felter dannede en Midtbræmme nedigennem Salen, og at Gavlene paa den røde Bund, og Obeliskerne med Deviserne derover dannede Spalier for dem til begge Sider. Det hele er som en Stilisering af et Bryllupstog igennem en By med udskaarne Renaissancegavle. Det vilde være meget interessant engang at genskabe denne Sal med sit gamle røde Loft, efter hvilket den, indtil sin Opdeling i smaa Kamre 1705 og 1724, hed „den røde Sal“. Murene eksisterer, Loftet eksisterer næsten fuldstændig, men adspaltet, de gamle Kongeportrætter eksisterer endnu, men ophængt paa forkerte Steder. For Christian IV's Skyld vilde det være godt, om man gengav hans Slot dets første store Sal.

SKALMURINGEN

1608—1609

VI kommer nu til det vigtige Punkt i Slottets Historie: Omdannelserne og de paatænkte Udvidelser af det første lille Rosenborg i Tiden 1608—1610.

Det er klart af Kilderne, at der er sket noget betydningsfuldt i disse Aar; Kongen omtaler 1608 og 1609 sit Slot med større Højtidelighed som

Kilder 8
og R. R.
1608,
F. 689^a

„det hus hans Maitt: sielffuer sidst (eller: nu senestenn) haffuer ladet fundere“.

Og at der ikke simpelthen menes det (1606) funderede Hus men en Nyfundering af dette, viser Regnskabet med Stenhugger Johan Hendriksen (11. Juni 1608):

Kilder 5

„det Nye Løsthus, som Hans May: sielffuer Naadigst haffuer forordnnet(1) fraa Grunden at lade Opmure“.

Der maa engang i Foraaret 1608 være sket en Nedstyrtning af en Del af Kælderhvælvingen, hvilket rystede Huset saa meget, at man fandt det raadeligst at foretage den Skalmuring af Kernen, som kan paavises

(1) I Afregningen med Skifertækker Frants Hansøn, 8. August 1608 — R. R. 1608—1609, Fol. 644^a — siges endnu stærkere, at „Kong: Mai: selffuer Naadigst haffuer Ordineret och aff grunden laded opmure etc.“ Kongen havde altsaa selv paa Stedet givet Ordinant, ligesom ved Begyndelsen af Arbejdet paa Kapellet ved Roskilde Domkirke, hvorom Christian IV skriver i sin Kalender (29. Oktober 1614): „drog ieg fraa Frederichsborrig til Roskild och gaff Ordinantz huorledis die skulle beginde med ted ny Capell.“

paa Vestfaçaden og er sandsynlig ogsaa paa de to andre Sider, medens den ikke findes paa Nordsiden. — I September 1608 faar Murermester Job Henriksen Betaling for Genop- Kilder 7
muring af Hvælvingen, efter at der fra April til Juli og August har arbejdet baade Murere og Stenhuggere paa „det nye Lysthus“ — saaledes benævnedes jo det første Rosenborg. Hvorfor skulde de arbejde saa ivrigt allesammen, hvis Kilder 5
det ikke var Husets Konsolidering og Fornyelse det gjaldt? Dette bevises direkte ved, at samme Murermester, der fornyer Hvælvingen, ogsaa nedtager Portalen i „Vindeltrappen“, altsaa et Arbejde der hører sammen med Fornyelsen af Façademuren, idet „Vindeltrappen“ var i Vejen for den nødvendige Udvidelse i Tykkelsen. Kildestedet er vigtigt:

„saa och 13 Dalere for thennd dörr wdj Windeltrappen Kilder 7
for løsthussidt wdj Kong: Maitt: haffue — — hand haffuer neddertagidt och igien Opmuridt efftersom Kong: Maitt: sielffuer hannum det saaledis Naadigst befallidt haffuer.“

Christian IV var sin egen Architect! Mindre klart er det, hvor bemeldte Dør blev opmuret igen; om det var paa Taarnet eller et andet Sted paa Huset?

Ved Udgravningen viste det sig, at Fundamenterne til Taarnet i dettes fremspringende Del var nedbrudt indtil Granithjørnestenene, som man lod ligge, men at der tillige var brudt dybere ned langs med Façademuren, saaat det maa betragtes som udelukket, at Taarnet kan have staaet, da man foretog Skalmuringen. Det nævnte Kildested 7 skulde altsaa betyde, at Taarnet var blevet nedbrudt af Hensyn til denne sidste.

Fra Sommeren 1608 havde det første Rosenborg altsaa formodentlig ikke længere noget Trappetaarn — uagtet et saadant er vist paa Jan Direchsen's Stik „1611“, der dog gaar tilbage til von Wick's Tegning (fra c. 1607?) og derfor ikke er noget absolut Bevis for, at Taarnet existerede endnu i 1611. Der nævnes heller ikke senere nogen Vindeltrappe, men kun

Kilder 8

i et Malerregnskab fra 1609 „Trapperne“, hvilket kan betyde Ligeløbstrapper udvendigt eller en indvendig Trappe.

Slottet var altsaa meget forandret i det ydre. Det var blevet solidere og maaske højere; i hvert Tilfælde vokser Hjørnekvadrenes Højde fra 0,24 M. til 0,32 M. Vestfaçaden havde faaet en regelmæssig Vindusdeling, og den synede helt paladsagtig paa italiensk Maade uden Taarnets lodrette Dominant — ligesom „Sparepenge“ ved Frederiksborg (1). Det var tidligere teglhængt, men blev nu (14. Juli—8. August 1608) skifertækket. Der nævnes fra det følgende Aar nogle murede „Gallerier, som kommer at stande paa begge En-

Kilder 9

derne af det store nye Hus“. Hvad dermed menes, er ikke klart; jeg har forsøgt at udrede de forskellige Muligheder i Kommentaren til Kildestedet.

Ogsaa det indre bliver gennemgribende fornyet. Alle Lofterne i Gemakkerne, undtagen paa Salen, bliver „døn-

Kilder 6

niket“ efter Kongens personlige Ordre (1608—1609), og der bliver malet overalt ogsaa paa Salen. Ved denne sidste

Kilder 8

Lejlighed faar vi at vide, at Huset havde 23 Vinduer, 8 Døre og 3 Kaminer, hvilket stemmer med Husets Størrelse, men dog kræver nogen Forklaring (2). Allerede i Sommeren 1609, før den sidste Del af Reparationen, var Slottet beboeligt.

[1] Se Afbildningen efter et Maleri (1652) paa Gripsholm; F. Beckett, Frederiksborg, S. 31. (2) Se Kommentaren i Kilderne (8).

Christian IV daterer 7. Juli 1909 et Brev derfra(1). Det er imidlertid ikke klart af Kilderne, om Indretningen af Gemakkerne i Stueetagen stadig var den, som angives af Kælderplanen. Maaske blev der adskilt et Stykke af Kongens Sengekammer til en Forgang mod Øst, og deri opstillet en Trappe. Den nuværende Linje af Forgangen er mærkelig skæv, ligesom meget i det gamle Slot.

Alt tyder, som sagt, paa at Christian IV selv har tegnet den Grundplan („Skabelon“), hvorefter Slottet oprindeligt byggedes, og at han personlig har ledet Ombygningen efter at have givet „Ordinantz“, hvilket sidste udtrykkelig betones i Aftalerne med Haandværkerne. I Fortingningen med Murermester Oluf Peitersen hedder det, at Huset skal opføres „effter thennd skabelun, hannem er forewiist.“ Dette Ord „Skabelon“ er i Reglen i Nutiden blevet misforstaaet(2), som om det betød Model. Men i talrige Kontrakter — f. Ex. i den meget velskrevne Kontrakt om Murerarbejdet paa Ibstrup (1610) — tales der altid om „Skabelon og Affridtz“, ligesom vi taler om Grundplan og Façade. Og i Virkeligheden kommer Ordet Skabelon af det latinske *scabella* (Skammel) gennem det franske *scabellon* (Sokkel). Betydningen „Grundplan“ er bevislig ved Mogens Gyldenstjerne's Paaskrift paa Hans von Diskow's Grundplan af det første Kronborg (c. 1559): „Skabelun om Krogen“(3).

Kilder 1

Friis,
S. 138
og 140

(1) Christian IV's egenhændige Breve I, 21: Datum in viridario extra Hafniam.

(2) Kalkar, Ordbog over det ældre danske Sprog: Skabelon = „Skikkelse“, forma.

(3) Rigsarchivet.

DET STORE FUNDAMENT

1610

I November og December 1609 begynder Christian IV Forberedelserne til Slottets Forlængelse, idet han lader nogle Mænd slaa Kalk „i forraade

Friis,
523
R. R.
1609
F. 587^b

thill thennd biugning Konn: Ma: Naadigst will lade opsette Ved thett store huus udj hanns Mayettz's løsthaffue“.

Fra Marts Maaned i det følgende Aar (1610) ansættes Bertel Lange som Tilsynsmand for det nye Hus. Men det afgørende og højst mærkelige Document i Sagen er Statholder i København Breide Rantzau's Fortingning med de to Gravermestre Valentin og Melchior Spangenberg (1610) om Udgravning af Grund og Fundering af det nye Hus „efter som det dennem er bleffuen Udwest“, med den højtidelige Formel i Afregningerne med disse Mestre om

Kilder
12

R. R.
1610
F. 672^b

„dend fundament Under det nye hus — —, som Konn: Ma: nedst Gudzs hielp achter at lade Opbygge“.

Fra 2. Juni til 26. Oktober 1610 betales ugentlig i Arbejds løn, beregnet efter de udgravede Kvadrat-Roder (8 „siællandske“ Alen paa hver Led og 1 Alen i Dybden), saa meget, at Arealet af den nye Bygning, med en Dybde af gennemsnitlig 3 Alen, blev 8450 „siællandske“ Kvadrat-Alen. Selvom vi heraf maa fradrage den Del af Udgravningen, som var udenfor det egent-

lige Fundament — maaske en Fjerdedel —, vilde Fundamentet dog blive mindst 6000 „siællandske“ Kvadratalen, medregnet det allerede opførte Hus, eller ligesaa stort som Frederiksborgs tre Fløje med Taarne.

Om Formen af det nye Slot er intet oplyst, men det er klart af Fortingningens Ordlyd, at der blev „Udwist“ efter en Grundplan („Skabelon“), saa at Kongen maa have haft en fuldfærdig Disposition af Slottets Dele. Desværre mangler Christian IV's Kalenderoptegnelser for 1610, hvori Grundlægelsen kunde være nævnt. — Beliggenheden var, efter det førstnævnte Regnskab med Kalkslagerne „ved thett store huus“, altsaa i Tilslutning til det første Rosenborg, hvilket stemmer med, at der ikke lægges nye Fundamenter til Udvidelsen ved Arbejdernes Genoptagelse i 1613.

Grundene til, at Værket ikke fik det paatænkte store Omfang, kender vi ikke; men det var vel i første Linje økonomiske Hensyn, idet Kongen bestemte sig til først at bygge Ibstrup og Frederiksborg færdige; saaledes hedder det i en Tillægsafregning med Bertel Lange i Maj 1617, at Kongen i 1611 og 1612 kun byggede paa Ibstrup. Ved Dronningens uventede Død (29. Marts 1612) forandredes ogsaa hans Syn paa Tilværelsen noget. I hvert Tilfælde lod han tilsidst Fundamentet være Fundament, og byggede kun det første Rosenborg større i Længden og senere ogsaa i Højden.

Kilder
12 sidst

Til denne Periode (1610) hører Vagtbygningen med Porten, som har en mærkelig primitiv Renaissancetil — vi skulde tro, at den var bygget i Frederik II's sidste Tid.

Kilder
11 Den er nævnt i Regnskaberne for November 1610(1), opført som en tilsyneladende massiv Kvaderbygning af gullandsk Kalksten af en meget smuk, rødlig Tone, der er forstærket ved Overmaling, saaledes som man yndede det; men indenfor Kvadrene er der Bindingsværk, hvilket ogsaa fremgaar af Regnskaberne. Oprindeligt stod Portbygningen frem for den østre smalle Vinge; nu er der opbygget to Sidefløje i Flugt med Taarnet; de stammer henholdsvis fra Christian V's Tid og Frederik IV's Tid(2).

Naar Vagtbygningen ligger forskudt for det nuværende Rosenborgs Akse og i et daarligt Forhold til Nordgavlen, skal dette forklares dermed, at Huset oprindeligt er bygget til det første Rosenborg, hvis Gavl var længere borte, og at der var en Grav imellem — thi det hedder i Kilderne, at det ligger „Udennfor hans Mayt: det store hus“, ligesom dette paa sin Side ligger „Udenn for byen“. Over Graven førte formodentlig en S-svungen Bro, og den Del af denne, som var nærmest Slottet lod sig hæve og sænke indefra dette, nemlig fra Kongens Gemak i Nordgavlen. Til denne Periode af Rosenborgs Historie vil vi derfor henføre „den Jernvinde, som Christian IV har ordineret til at opvinde Rosenborg Bro med“ — som det hedder i Inventariet af 1698; da fandtes den endnu som Museumsgenstand i Slottets modsatte Ende („Dronningens Gemak“), men den nævnes allerede 1623 og 1634.

(1) Stenen over Porten med Kongens kronede Navneciffer i et Vaabenskjold, der holdes af to kronede Løver, er efter Kronens Form at dømme („den lukkede Krone“) først opsat 1624 eller senere.

(2) Bering Liisberg, anf. St., S. 184.

DET ANDET ROSENBORG

I

1613—1615

DA Christian IV genoptog Arbejdet paa Rosenborg efter den gunstige Fredslutning med Sverige (Januar 1613), fandt han altsaa et velfunderet tostokværks Hus med en firsidet „Karnap“ paa Østsiden, og han kunde simpelthen forlænge dette Hus symmetrisk om en ny Midtakse, saaledes at det fik to „Karnapper“ paa Østsiden og et nyt større Vindeltrappetaarn med Spir paa Vestsiden.

Meget vigtig er her en Afregning (3. Marts 1615) med den Snedker, som fra Maj 1613 til Januar 1614 — altsaa i den første Periode — leverer og „forferdiger“ (i opsat Tilstand) de 28 Vinduskarme, som svarer til Antallet af Vinduer (15 og 13 — to Endekarnapper fraregnet) i den nye Del i kun to Stokværk. Dette beviser, at Kongens Tanke (1613—1614) var at forlænge det første Rosenborg uden at forhøje det. I Oktober 1614 maa Huset have været under Tag, da der nu leveres drejede Piller til Altanen paa Rygningen.

Kilder
18Kilder
15

I dette Stadium lignede Slottet Ibstrup Ladegaard, som Christian IV netop havde bygget saa ivrigt paa i de foregaaende Aar; denne Bygning havde hele tre „Karnapper“ paa den ene Langside, og Buegallerier imellem disse, og et seksidet Vindeltrappetaarn paa den anden Side. Men Ibstrup var dobbelt saa højt. Det eksisterer ikke mere, men vi kender det af Regnskaberne og Afbildningerne i Danske Vitruvius(1).

(1) S. F. R. Friis, Ibstrup, i „Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie“ 1872, S. 135 fg.

Kilder
16, 17 Rosenborg havde paa Vestsiden et ottesidet Trappe-
taarn, hvis Spir var leveret af Hans Reimand. Det kaldes
"den store Windeltrappe" eller "den runde Taarn", og
det var færdigt, synes det, den 22. Juli 1615(1), paa hvilken
Dag Christian IV holder det "prægtige Gilde", som Sigvard
Grubbe var med til(2).

Kilder
17 Skøndt det næppe fra Begyndelsen var Mening, at ogsaa
„Karnapperne" paa Østsiden skulde have Spir, bestilles dog
saadanne („Spidser") til disse, samtidig med Spiret til „Win-
deltrappen" (26. Februar 1615)(3); men de bliver ikke foreløbig
opsat, og vi kan neppe slutte, at de var identiske med de i
1616 opsatte „Taarne aff thræ".

Kilder
44, 46 I dette lave forlængede Slot lod Christian IV sig indrette
et kostbart udstyret Gemak, der skulde være hans „daglige
Stue" eller „Vinterstue"; det ligger i Slottets Stueetages
Nordende, modsvarende „Dronningens Gemak" i den søndre
Ende. Kaminen bærer Aarstallet „1615". Det endnu beva-
rede Panelværk udførtes hos Hofsnedkeren Gregor Greues
Kilder
19 (August 1614 — Maj 1615), og i dette er indfattet 75 neder-
landske Malerier, af hvilke 18 var købt af Dr. Jonas Carisius
R. R.
1608 (1607—1608) i Nederlandene — i det første Rosenborgs Tid —
Fol. 511^b et enkelt Billede er dog dateret „1613"(4). Loftet i Salen, som

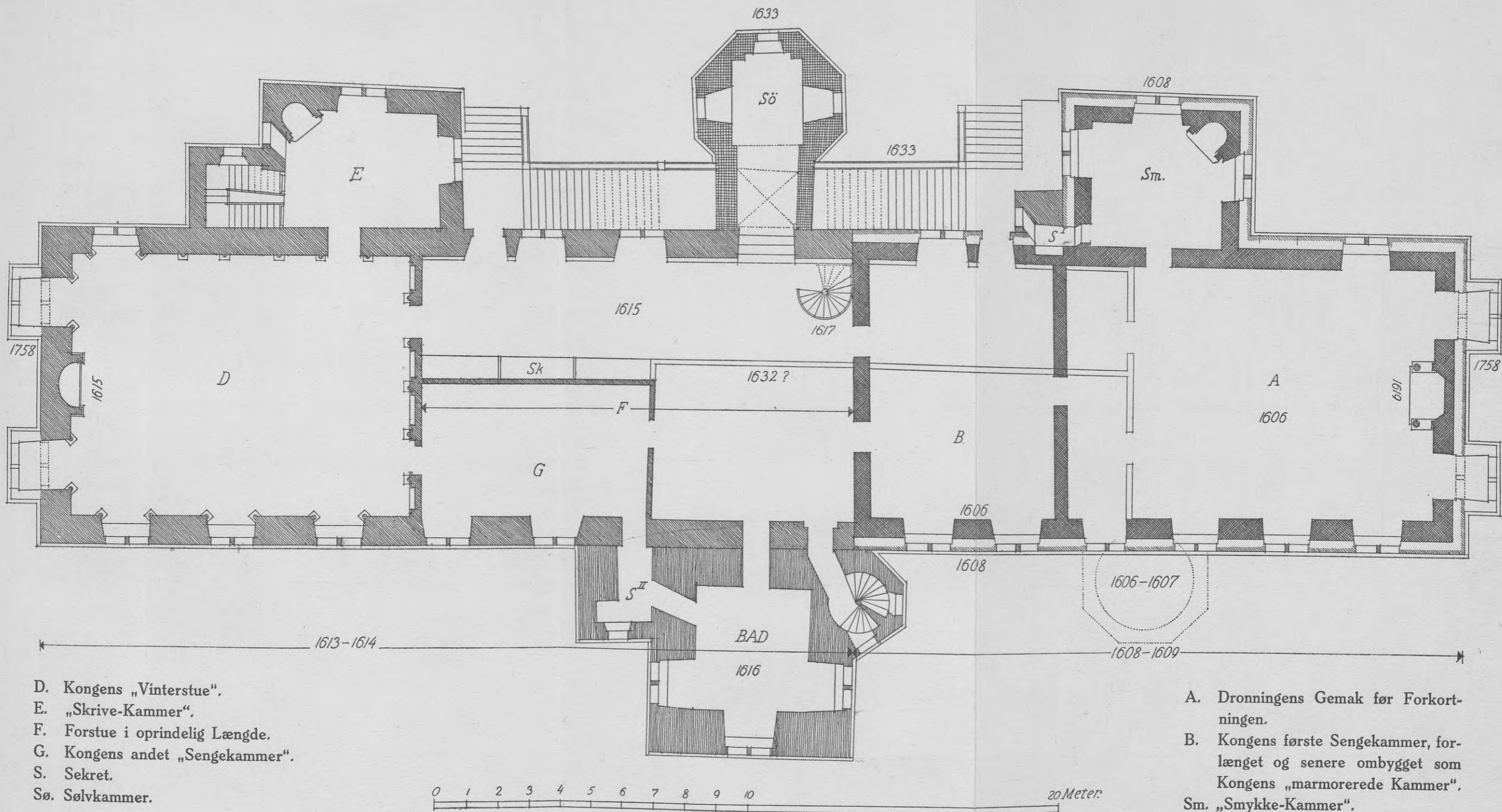
(1) Da nævnes det sidste Gang i Tømrerregnskabet; siden efter er der kun Tale om de to østlige Taarnspir. — R. R. 1615—1616, Fol. 377^b. Se Kilder 17.

(2) Sigvard Grubbe's Dagbog (dansk Oversættelse), Danske Magazin IV. R., IV, 43.

(3) Det er værdt at mærke, at disse „Spidser" foreløbigt ikke nævnes i Forbindelse med Taarne. Se Kilde 17's Tekst og de tilhørende vigtige Varianter fra den følgende Tid indtil Februar 1616.

(4) Eiler Nystrøm har behandlet Købet udførligt i Danske Magazin V. R., VI, 225 fg..

Grundplan af Stuen, set imod Nordost. Den mørkeste Del er det første Rosenborg.

nu er et Tavleloft med Billeder af Peder Isaacs, er ikke det oprindelige, men det som Christian IV (1619) lod opsætte i Gemakket ovenover, hvorom vi senere skal tale; det blev flyttet derned 1705. Det oprindelige Loftsbillede i Stukomramning var snarere det med Musicanterne, som nu er anbragt i „Dronningens Gemak“ (1), men dette Billedes Historie kendes ikke. En Ting er kun sikker, at i Vinterstuen — som Charles Ogier (1634) kalder *atrium quadratum picturis ornatum* — underholdt Kongen sine Gæster med Musik, idet han havde anbragt sine Musici i Kælderen, men kunde aabne og lukke for Lyden ved særlige, af ham selv opfundne Indretninger(2). — Helt færdigt var Gemakket dog ikke ved den store Fest 22. Juli 1615; to Dage senere begynder Maler Samuel Clausen at staffere „Snedkerwerked och eenn Skaarsteen (Kamin)“, og dette Arbejde fortsættes til henimod December.

Kilder
21Kilder
22

Det er sandsynligt, at Grundplanen af Stueetagen og 1. Sal oprindeligt var identiske, og i saa Fald havde Rosenborg i dette Stadium kun dette kongelige Gemak i Slottets nordre Ende og i Midten en bred Forstue med Lys baade fra Vest og Øst; Kongens Sengekammer var stadig i den gamle Del, maaske forkortet med en Forgang. Det første lille Rosenborgs nordre Gavlmur blev staaende i begge Etager som Slottets Hovedskillerum, og endnu kan vi, som sagt, konstatere at den var fuget som Ydermur paa Nordsiden, naar vi tager Fodpanelet bort i „den mørke Stue“ og løfter Frederik IV's fine sribede Silketapeter og Spaanmatter indenfor dette, og ser de røde Sten.

(1) Det kan bevises af en Afregning fra 1649 — Kilder 51 — at dette enkelte Billede ikke fandtes dér paa dette Tidspunkt, fordi der tales om „støckerne“ i Flertal.

(2) Se Afsnittet „Samtidige Skildringer af Rosenborg, 1623 og 1634“.

Men i Løbet af Efteraaret 1615(?) er Kongen kommet paa de Tanker at faa sig et nyt Sovekammer ligeved Gemakket i Nordenden („Vinterstuen“); og dette kunde bedst lægges paa Vestsiden i en Del af Forstuen, der herved mistede sin gode Form. Fru Kirsten, senere Fru Vibeke, beholdt Kongens tidligere Stue som Sengekammer. — Fra 19. December til 22. Februar maler Samuel Clausen dette nye Sengekammer, idet han stadig følger Dønnikemester Valentin Dresler i Hælene. Endnu er Panelværket i Sengekammeret (urigtig kaldet Arbejdsstue) bevaret fra 1615 Tiden, men Loftet fornyedes 1632, og de chinesiske Stafferinger er vel heller ikke saa gamle (Frederik III?)(1).

Kilder
26

I Forstuegangen bag Sengekammeret er endnu bevaret et smukt Loft af Valentin Dresler fra Vinteren 1615—1616(2); med ham blev der afregnet i April 1616. Derimod er Loftet i den nu mørke Del af Forstuen („det mørke Kammer“ = Frederik IV's Sengekammer) dekoreret i 1620—1630 Tidens Stil(3).

Kilder
20

Det er et aabent Spørgsmaal, om den søndre Forgang i den gamle Del af Stueetagen var afskildret allerede i det første Rosenborgs Tid, hvilket dens skæve Retning kunde tyde paa; i hvert Tilfælde eksisterede den før Afskildringen af „det mørke Kammer“ (1632), da Skævheden fortsættes i dettes Bagvæg. Jeg formoder, at Delingen er gennemført under Arbejderne i 1617, hvorom vi senere skal tale.

(1) Kaminen paa Vindusvæggen hører ikke til, men er antagelig overflyttet fra det første lille Rosenborg, enten fra Kongens første Sengekammer i Nordgavlen eller snarere fra Salen foroven (1705?).

(2) Den søndre Del er en Kopi fra Frederik IV's Tid (1705).

(3) Snørklernes Art minder om dem i Gavlen af Vaabenhuset til Helligaandskirken (1620).

DET ANDET ROSENBORG

II

1615—1624.

DET vidner om Christian IV's store Aandslivlighed, at han strax tænker paa at gøre det Slot, han netop er i Færd med at fuldende paa traditionel Maade, til et højere og friere Slot med tre frie firsidede Taarne, saaledes som vi kender det; thi i Stedet for „denn runde (o: ottesidede) Taarn“ paa Vestsiden, lader han (1615—1616) bygge et mægtigt højt, firsidet Taarn, der slutter ottekantet foroven — antageligt med et helt nyt, gennembrudt Gallerispir —, og han forhøjer „Karnapperne“ paa den østre Side tilsvarende, dog saaledes at Taarnene kun naar til Tagryggens Højde. Huset selv forhøjer han med en Etage, der indeholder en eneste lang Sal.

At det hele er gaaet hurtigt for sig, kan vi slutte deraf, at Blytækker Baltzer Berner allerede i Oktober 1615 slutter Kontrakt om Skifertækningen af „det store Hus“. Kongen har altsaa først villet have dette under Tag, hvilket er forstaaeligt nok. Med Taarnene maatte det vente. De to østre Taarne, om hvilke der siden alene tales, faar en midlertidig Afdækning for Vinteren (December 1615). Spirene til disse kaldes nu ikke længere „Spitzer“ men — fra September 1615 — „twende Spire“, „twende Taarne“ og „twende Taarne aff thræ“. De bliver først „forferdiget“ til Skifertækning i

Kilder
23Kilder
24Kilder
17

April 1616 og afbetalt i August s. A.. Med det store Taarn, der skulde ombygges fra Grunden og som ikke er i Forbandt med Langhuset(1), er det formodentlig trukket ud til det følgende Aar, da Fløjen bliver nævnt som endnu ikke opsat (19. April 1617). Endnu i Juni Maaned oliemaler Samuel Clausen „en Del Billeder“ (3: Statuer) „ved det store nye Hus“, hvormed formentlig sigtes til Statuerne i Gavlene og paa det store Taarns Hjørner; og den samme Dag, 28. Juni, da dette Arbejde er færdigt, og Slottet dermed stod i sin fineste ydre Puds, gør Christian IV Fortingning med Lorentz von Stenwinckell om, at han skal lave en Brønd foran Slottet.

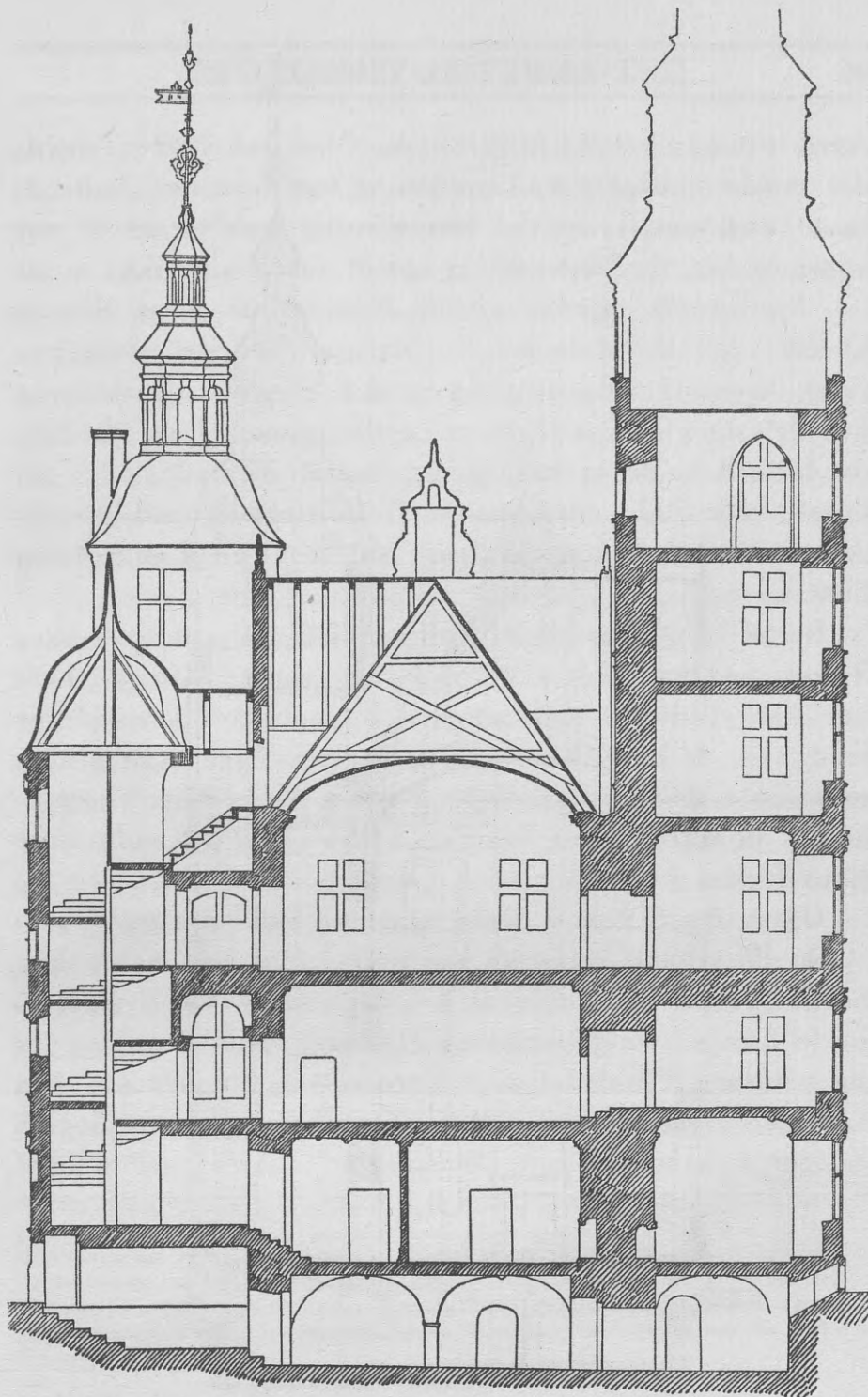
Kilder
25Kilder
25R. R.
1617
F. 462^aKilder
12Kilder
27

Bertel Lange var stadig Kongens Tilsynsmand, men hans Virksomhed paa „det store nye Hus“ slutter i 1616, i hvilket Aar vi derfor maa antage, at Slottets Murværk var færdigt(2); de nedre Dele af Taarnet blev taget i Brug allerede i 1616, da Christian IV (30. Marts d. A.) bestiller Tinklædningen til Badstuen i Taarnets Stueetage hos Kandestøber Hans Ridder.

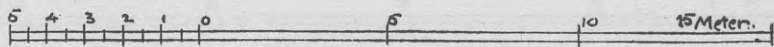
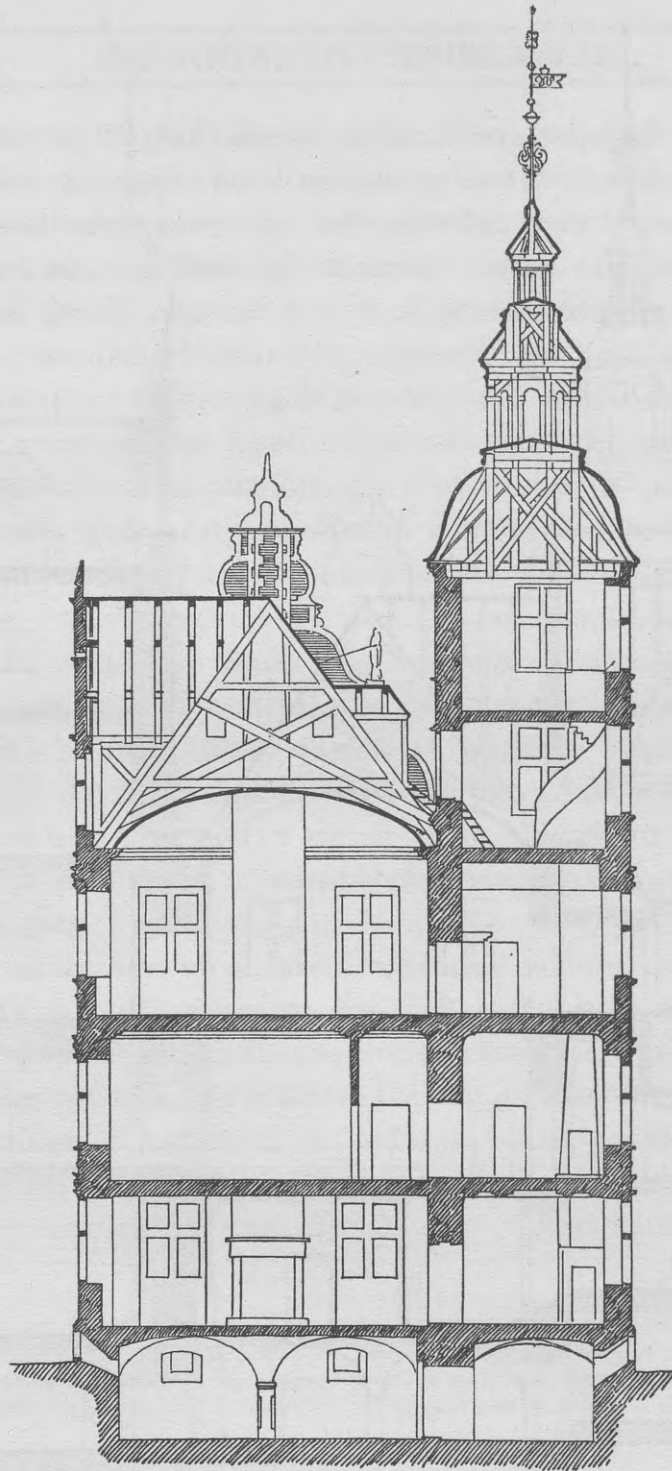
Ogsaa for Slottet i denne endelige Skikkelse var Christian IV vistnok sin egen Architect, idet han netop kun havde denne underordnede — daglønnede — Bygmester Bertel Lange som Konduktør. Der er fremsat den, i og for sig naturlige, Formodning, at Lorentz von Stenwinckell kan have tegnet for Kongen. Men naar vi ser, hvor overlegent Kongen behandler denne „Stenhugger“ i Anledning af Byg-

(1) Se S. 4.

(2) Det er et stort Savn, at denne Periode af Slottets Historie er saa mangelfuldt oplyst; Arbejdet paa det store Taarn og paa Overetagen er gaaet ind under det almindelige Byggeri i Bertel Lange's eller Tømrer Rasmus Kolding's Navne; Glarmester-arbejdet udførtes af den (1606) fastansatte Bertel Johansen — Kilder 1, Slutning.

METER 5 4 3 2 1 0 5 10 5 METER

ningen af Kapellet ved Roskilde Domkirke(1) — et alt andet end fremragende Arbejde, som vel kunde være Christian IV's eget Forsøg i den kirkelige Stil — fristes man ikke til at tro, at han paa dette Tidspunkt har følt sig selv for ringe til at fuldende Rosenborg helt efter sit eget Hoved.

Der er især to Principper i den arkitektoniske Stil vi maa beundre. For det første, at Gavlkvistene paa Langsiderne er gjort saa høje, at Tagenes Rygning gaar i Linje med Hovedtagets, saaat Indtrykket af Husets kubiske Helhed bevares ved disse lodrette og vandrette Korrespondancer. I den ældre Renaissancearkitektur lod man Kvisttagene skære lavere ind i Hovedtaget, hvilket gør Helheden tungere. Nu derimod faar Huset og Tagene en fælles, klart afgrænset Elevation. — Dette fine Princip blev senere fulgt med stor Virkning i Børsen (efter 1624) og ved Genopbygningen af Kronborg (efter Branden 1629).

Det andet Princip er, at de to østre Spir ses sammen med Taget, ligesom udviklede af dette med deres karnissvungne Profil (den „vælske Hue“), der danner Overgangen fra det firsidede Taarn til de ottesidede Etagegallerier, medens Vesttaarnet rejser sig frit over Tagryggen og i selve Taarnmassen danner Overgang til Ottekantformen, før Spiret begynder. Derved bliver Spirenes Sprog saa forskelligt, at Øjet ikke forvexler dem,

(1) Fortingning med Lourens von Steenwinckel, 23. August 1613 — R. R. 1613—1614, Fol. 441^b:

„— efter den Skabelun och Affridtze (3: Grundplan og Façade) hoibemeldte Konn: Mait: hannom sielffuer Naadigst haffuer offuerantwordet“.

Og Christian IV's Skrivekalender 29. Oktober 1614:

„drog ieg fraa frederichsborrig til Roskild och gaff Ordinantz hurledisz die skulle beginde med ted ny Capell“.

Udtrykket i Fortingningen er vel en staaende Formel, men Realiteten er, at Kongen selv sætter Arbejdet i Gang ved Ordinants.

Kilder
25 men klart opfatter det store Taarns Uafhængighed og Slankhed („det lange Taarn“) i Modsætning til de andre Taarnes yndefulde Bundethed. Og hvorfra man end ser Slottet, virker begge Sider af Helheden tilsammen.

I Slottets Indre fortsattes i 1616 og 1617 Arbejderne paa Gemakkernes Panellering, de udførtes nu af Hofsnedkeren Willum Moor; og efter som hvert Gemak blev færdigt fra Snedkernes og Billedskærernes Haand, traadte Dønnikemesteren og Malermesteren til. Saaledes bliver Taarnkammeret ved Siden af Kongens „Vinterstue“ malet i Marts 1617, som vi endnu ser det, med Panelværk og Tavleloft. Det kaldes i Regnskaberne et „Schriffue Kammer“ og modsvarende „Smøckekammeridt“ i det første Rosenborg (d. v. s. Taarnværelset ved Siden af „Dronningens Gemak“). Men dette var kun en Del af det Snedkerarbejde, som udførtes i disse Aar, hvor der stadig tales om „et Pannellwerck udj det store nye huus“, uden at dette lader sig bestemt lokalisere. Det er min private Mening, at der her navnlig tænkes paa det (senere fjernede) Panelværk med dybe Skabe i „Dronningens Gemak“, som nævnes i en Afregning fra 1649 om Istandsættelse efter Hofsorgen for Christian IV:

„I Dronningens Gemak dunnecke Vercket huit giort och støckerne (o: Loftsbilledeerne) toen, Parnelen Schaben och Døre medt Vindefuerne altsammen medt blanck fernis anstrøgen etc.“

De dybe Skabe nævnes igen i Inventariet fra 1698 med samt Christian IV-Reliquierne, som Fru Vibeke havde samlet(?). —

Det er ogsaa muligt, at Arbejdet strakte sig videre til det nye Gemak paa 1. Sal, der dog først bliver malet 1619 fg., og maaske til den store nye Sal. Arbejdet sluttede i September 1618. Overalt er „Panelleværket“ forsvundet, undtagen i de tre første Rum i Stuen, „Vinterstuen“, „Sengekammeret“ og „Skrivekammeret“.

Vi maa nu nævne en karakteristisk Indretning i det nye Slot, hvilken maaske betegner dets endelige Tagen i Brug. Der bestilles (27. Marts 1617) hos Snedker Jørgen Boumann en (Træ-) Vindeltrappe — i Stedet for de tilsvarende „Trapper“ i det gamle Hus —, og dennes Plads udenfor den gamle Del kan bevises af Kilder fra Tiden omkring 1650. Jeg antager — saaledes som det er vist i Længdesnittet —, at Vindeltrappen stod i Hjørnet mellem Hovedskillerummet og Østmuren ved Siden af det midterste Vindu i denne Façade. Ingen har hidtil anet denne Trappes Existens; den nedbrødes 1705 („Abbrechung der Treppe“), men genopsattes i det nordøstre Taarn, hvorfra den atter senere fjernedes. Den ligger nu i Stumper og Stykker paa Loftet, men vilde atter kunne sammensættes; den var netop oprindelig bygget til at staa i et Hjørne! — Denne Trappe nævnes altid i Forbindelse med en afgitret Løngang („Lønen“), der forbandt den gamle („røde“) Sal og det nordre Gemak paa 1. Sal. Der var vel et halvhøjt Gitterværk af slanke Balustrer, og i dette var en Portal med en Gavl af „durchgebrokken“, det vil sige et rigt, udsavet Ornamentstykke, som det kendes fra engelsk Renaissance-Architektur. Dette Gitterværk var Hovedudsmykningen i den brede Forstue, der nu i forkortet Tilstand, thi den var tidligere to Fag bredere i nordlig Retning, kaldes „Rosen“, og som man hidtil fejlagtig

Kilder
31

Kilder
51, 56 fg.

Kilder
60
Se Afb.
S. 38.

Kilder
37, 57

har antaget for en Festsal. Festsalen var stadig det første lille Rosenborgs øvre Sal i Slottets sydlige Ende, den saakaldte „gamle“ („røde“) Sal. Den bliver nymalet af „fiere Maller og thwinnde Maller drennge“ i Februar 1617 — hvorefter Trappen bliver bestilt —; og endnu saa sent som 4. December 1619 køber Christian IV, i Følge sin Kalenderoptegnelse, Gyldenlæder „som kom i Haven til Salen“ (1). Prøver paa dette Gyldenlæder er formodentlig bevaret endnu i Slottets Gang paa 1. Sal t. h., opsat i Nutiden.

Kilder
30

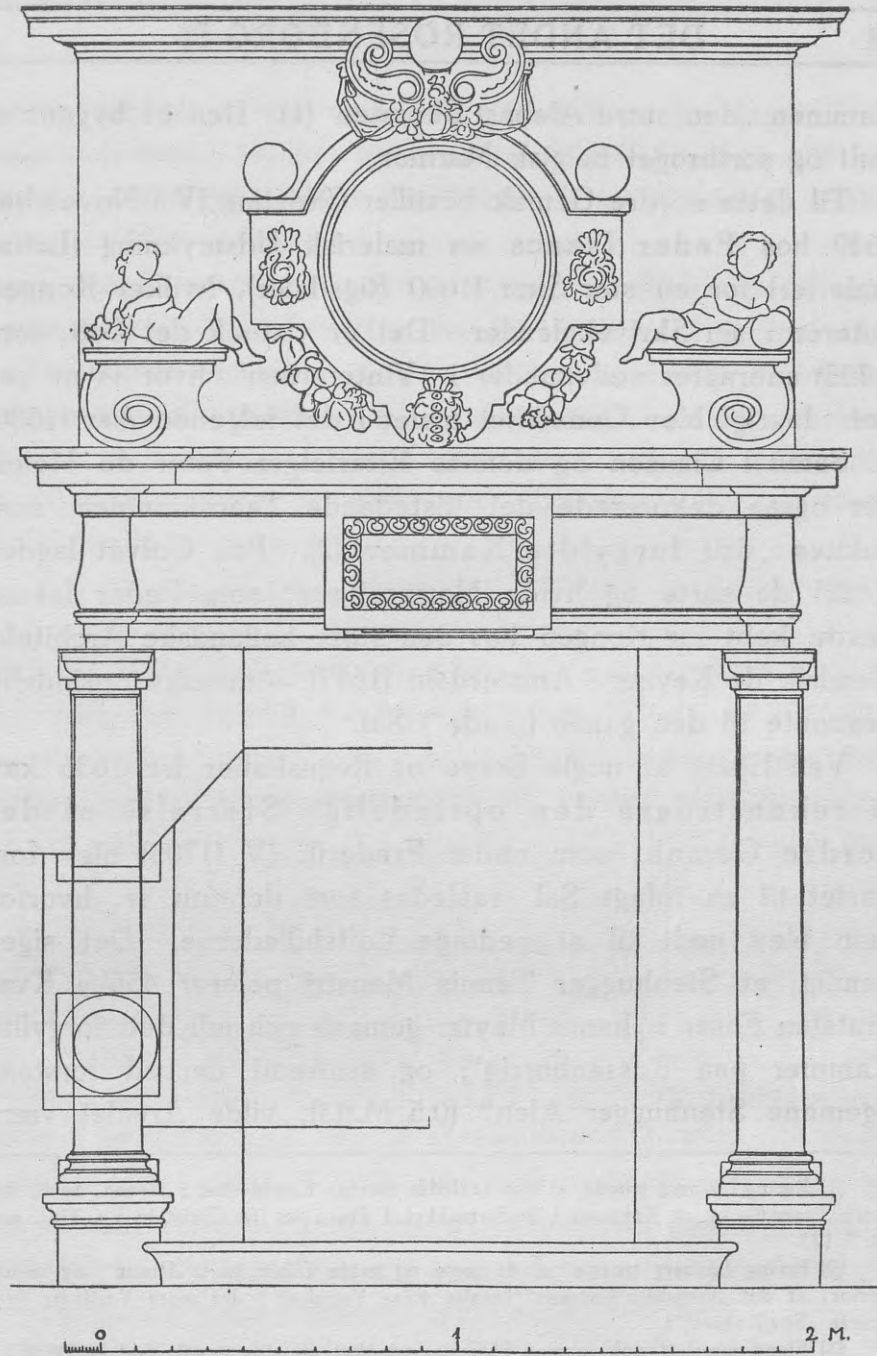
Ved 1618—1619 Tiden tager Kongen med Kraft fat paa Udstyringen af det nordre Gemak paa 1. Sal og den nye „lange Sal“ derover.

De vigtigste Minder om dette store og kostbare Arbejde, som næsten helt gik til Grunde i Aarhundredernes Løb, er de tre store Marmorkaminer: en til det nordre Gemak, hvor Prinsen af Anhalt saa den (1623) og hvor den omtales (1636) og to til den „lange Sal“, begge endnu paa Plads i Salens Ender. De købtes (1619) hos Catsolini Plaquadrant i Amsterdam, og er de første tydelige Exempler paa den klassiske Barok med Søjler og svungent profileret Bjælkeværk. Navnlige den førstnævnte Kamin, som gengives her, er et pragtfuldt Stykke; den blev (1705) opsat i den søndre Endesal i Stuen, det gamle „Dronningens Gemak“. Paa Grund af, at Hjørnerne er prydet med smaa Alebast Genier, kaldtes

Kilder
49

Kilder
33

(1) At dermed menes den gamle Sal („Neden“) og ikke „den nye Sal“ foroven, ses af en Afregning fra 1624 — Kilder 30 sidst.

Marmorkamin, nu i Dronningens Gemak (1619).

Kaminen „den store Alebast Skorsten“ (1). Den er bygget af rødt og sortbroget belgisk Marmor.

Til dette nordre Gemak bestiller Christian IV i November 1619 hos Peder Isaacs en malerisk Udsmykning (Loftsmalerier) for en stor Sum (1600 Rigsdaler), hvilket Kongen noterer i sin Skrivekalender. Det er vistnok det Loft, som (1705) anbragtes nedenunder i „Vinterstuen“, hvor vi nu ser det. Iøvrigt blev Gemakket malet i det følgende Aar (1620) af Samuel Clausen og dennes Efterfølger Peter de Meier, der ogsaa dekorerede det tilstødende Taarnkammer, som kaldtes „det forgyldte Kammer“ (2). Paa Gulvet lagdes (1622) de sorte og hvide Marmorfliser, som Peder Isaacs havde købt for Kongen hos den store hollandske Architect Hendrik de Keyzer i Amsterdam (1617) — maaske oprindelig bestemte til den gamle („røde“) Sal.

Ved Hjælp af nogle Breve og Regnskaber fra 1636 kan vi rekonstruere den oprindelige Størrelse af det nordre Gemak, som under Frederik IV (1705) blev forkortet til en tofags Sal, saaledes som den nu er, hvorfor man blev nødt til at nedtage Loftsbillederne. Det siges nemlig, at Stenhugger Tønnes Mønstri polerer 456 $\frac{1}{2}$ Kvadratalen Fliser i „hanns Maytz: gemach och udi dett forgyllte Kammer paa Rossenborrig“; og saafremt derved forstaas „gemene Stenhugger Alen“ (0,5 M.) (3), vilde Arealet være

(1) Bering Liisberg troede, at den saaledes nævnte Kamin stod i „Rosen“ op til det store Taarn (I), og at Kaminen i Sydgemakket i Stuen er fra Christian V's Tid; anf. St. S. 123.

(2) Bering Liisberg troede, at de sorte og hvide Fliser laa i „Rosen“, og mente derfor, at det „forgyldte Kammer“ maatte være Værelset i det store Vesttaarn (det senere „Spejlkabinet“).

(3) Ejendommeligt nok maaler Fliserne nøjagtigt en stor græsk Fod (0,336 M.) i Kvadrat. 1 $\frac{1}{2}$ græsk Fod var en „Stenhuggeralen“. Men noget Bevis for, at der endnu

c. 114 M². for de to Rum tilsammen, eller c. 92 M². for Gemakket alene. Da vi kender Bredden (8,35 M.), kan vi beregne Længden til c. 11 M., hvilket er Længden af „Vinterstuen“ nedenunder.

Senere kaldtes Salen, formodentlig efter de brogede Fliser „den bunte Sal“, medens den gamle Sal i den modsatte Ende kaldtes „den røde Sal“, formodentlig efter den røde Bundfarve i Tavleloftet. Af de „brogede“ Fliser er nu kun en lille Rest tilbage foran Kaminen, og i Loftet sidder nu et Parti af Tavlerne fra den „røde“ Sal (opsat 1705), hvilket er temmelig forvirrende.

Ved sit Besøg paa Rosenborg (1623)(1) førtes Prinsen af Anhalt først ind i dette lige fuldendte nordre Gemak og „det forgyldte Kammer“, som han beskriver nøjagtigt, idet han giver os den Oplysning, at Familiebillederne var op-hængte i det første (formodentlig efter, at den „røde“ Sal havde faaet sit Gyldenlæder):

„Derfra — fortsætter han — gik vi op i en stor Sal, som er i Højden af Huset og er udstyret med smukke Malerier, der forestiller hele Menneskelivet(2), og Figurer støbt af Gibs; denne Sal er hvælvet foroven og uden Søjler, og den har to Kaminer af Marmor“.

Denne „lange Sal“ — som først i den begyndende Romantiks Tider i Slutningen af det 18. Aarhundrede kaldtes „Riddersalen“ — var under Arbejde fra Stukkatørernes Side fra Maj

Kilder
32

i 1636 afregnes i „gemene Stenhugger Alen“, efter at Christian IV (1628) havde paabudt kun at bruge den „sjællandske Alen“ (0,644 M.), giver det ikke.

(1) Se Kapitlet „Samtidige Skildringer af Rosenborg“.

(2) Charles Ogier (1634) — se det i foregaaende Note nævnte Kapitel — siger, at Billederne forestillede „Menneskenes Beskæftigelser og Fornøjelser i alle Aldre“

1618, efter at Panelværket(?) var færdigt. De to høje Marmorkamminer i hver sin Ende af Salen var leveret til Opsætning af Catsolini Plaquadant i Amsterdam 1619, ligesom „den store Alebaster Skorsten“ i det nordre Gemak paa 1. Sal; og i samme Aar bliver de første Malerier til Loftet færdige fra Frants Cleyn's og Reinhold Thim's Haand, men de sidste Billeder blev ikke opsatte før i 1624.

Kilder
35

Da Loftet helt skiftede Karakter, og Bjælkekonstruktionen i Taget formodentlig forandredes under Frederik IV (1705), er det nu vanskeligt for os at gøre os en Forestilling om den oprindelige Ordning; vi ved ikke, om Loftet har været vinkelbrudt, idet Fladerne fulgte Indersiderne af Spær og Hanebaand, eller om det var tøndehvælvet efter en Del af en Cirkelbue, hvilket sidste vilde stemme med Prinsen af Anhalt's Ord (1623), at Salen var „oben gewölbet und ohne Säulen“ og med Charles Ogier's Ord (1634) „en hvælvet Sal“ (Aula fornicata). Regnskaberne giver ingen Oplysninger om Kompositionen; der nævnes kun, at der fra Begyndelsen leveres 29(!) store Trærammer, som bliver stukkeret og forgyldt, og tillige 63(!) smaa Tavler „under Loftet“. I Inventariet af 1698 nævnes der 30 Loftsmalerier. Af de bevarede Billeders Størrelse, som varierer meget, men som dog med en enkelt Undtagelse kan fordeles i tre Grupper i Henseende til Bredde, kan vi slutte, at der var taget Hensyn til den skiftende Fagbredde ned igennem Salen, idet en mindre Gruppe svarede til Fagbredden (2,90 M.) i den sydlige Del — over det første lille Rosenborg's „røde Sal“ —, og en anden mindre Gruppe svarede til Fagbredden (3,40 M.) i den nordre Del, medens den største Gruppe varierede omkring den gennemsnitlige Bredde (3,13 M.). De tidligst leverede Billeder af Frants

Cleyn („Et Fyrværks Historie“ og „Børneleg“) var kun 1,73 og 1,80 M. høje; formodentlig hørte derfor ogsaa de to bevarede Billeder af Reinhold Thim (En Syskole, og Ringrending), der kun er 1,79 og 1,86 M. til de i 1619 leverede. To Billeder af Frants Cleyn (Josephs og Marias Trolovelse og Fremstillingen i Templet), hvis Forbindelse med Rosenborg-Serien dog er tvivlsom, har ligeledes Højder omkring 1,80 M. — De øvrige er alle betydelig højere, varierende fra 2,27—2,36 M. til 2,47—2,58 M., og to Billeder af den sidstnævnte Størrelse er daterede „1622“. Det synes altsaa, at der under Arbejdets Udførelse er sket en Ændring af Størrelsesforholdene i Henseende til Højden. — Vi maa tænke os, at Billederne under alle Omstændigheder var anbragt ganske tæt, hældende skraat fremover som Galleribilleder, 14 paa hver Side. Hvis vi beregner Billedlængden theoretisk efter Gennemsnitstallet i Grupperne (2,87—3,11—3,40), bliver den med en Fordeling paa 4—6—4 ned igennem Salen: 43,74 M., med en Fordeling 3—8—3: 43,69 M. Men Salens Længde er c. 43,70 M. Det var altsaa theoretisk muligt at sætte 14 Billeder i Række, ganske tæt, navnlig naar et af Billederne („Børneleg“) kun er 2,33 M. bredt. Men hvordan det hele var udført, ved vi som sagt, ikke.

Efter Emnerne, der tilsammen fremstillede „de forskellige Menneskealdres Glæder og Sysler“ (Charles Ogier), regner man, at følgende Billeder endnu kan paavises i offentligt Eje, efter at nogle er forsvundne, andre er brændt paa Frederiksborg (1859)(1):

(1) Allerede F. R. Friis, S. 38 fg. har opstillet en saadan Liste, som Museumsdirektør Gustav Falck venligst har revideret og suppleret, hvorfor jeg takker ham. Disse Tilskrivninger til de fire Kunstnere skulde dog, som han siger, efterprøves.

Fra den søndre Del (virkelig Fagbredde 2,90 M.):

- Kilder
35 Frants Cleyn: „Børneleg“ (Ammestue), købt 1619. (Kunstmuseets Inventar Nr. 1164) H. 180, B. 233. Frederiksborg.
- Reinhold Thim: Billedhuggerens Værksted (K. I. Nr. 1175) H. 242, B. 289. Kronborg.
- Isaac Isaacs: En Gudinde fører en Druknet mod Himlen. (K. I. Nr. 1310a) H. 257, B. 285. Kronborg.
- Kilder
35 Frants Cleyn: „Et Fyrværks Historie“ købt 1619. (K. I. Nr. 1169) H. 173, B. 300. Frederiksborg.

Fra den mellemste Del (theoretisk Fagbredde 3,13 M.):

- Frants Cleyn: Smaabørn gaar i Skole. (K. I. Nr. 1174) H. 250, B. 312. Frederiksborg.
- Frants Cleyn: En Brudevielse (Josefs og Maries Trolovelse) (Spenglers Katalog Nr. 794 = K. I. Nr. 1167(?)) H. 183, B. 309. Udenrigsministeriet.
- Frants Cleyn: En Barnedaab (Fremstillingen i Templet) (Spenglers Katalog Nr. 793 = K. I. Nr. 1168(?)) H. 182, B. 307. Legationen i Berlin.
- Kilder
35 Reinhold Thim: Ringrending, købt 1619? (K. I. Nr. 1166) H. 186, B. 310. Frederiksborg.
- Reinhold Thim: Brydekamp paa en Bro, „1622“ signeret (K. I. Nr. 1171) H. 247, B. 313. Kronborg.
- Reinhold Thim: Drengeskole (K. I. Nr. 1172) H. 236, B. 311. Kronborg.
- Peder Isaacs: Et ridderligt Akademi (K. I. Nr. 1173) H. 250, B. 312. Frederiksborg.
- Peder Isaacs: En Badstue (K. I. Nr. 1178) H. 245, B. 304. Kronborg.

Isaac Isaacs: Gæstebud ved et fyrsteligt Bryllup, „1622“.
(Spengler Nr. 228) H. 253, B. 317. Kronborg.

Isaac Isaacs: Allegori paa Øresund (Spengler Nr. 801) H. 259,
B. 306. Kronborg.

Fra den nordre Del (virkelig Fagbredde 3,40 M.):

Reinhold Thim: En Syskole, købt 1619? (K. I. Nr. 1165) ^{Kilder}
H. 179, B. 337. ₃₅ Frederiksborg.

Peder Isaacs: Den lærde og Tiden. (K. I. Nr. 1170) H. 227,
B. 343. Kronborg.

Den samlede Virkning af disse mange store Billeder, op-
hængte tæt ligesom til en Udstilling, har været meget ejen-
dommelig, og vi maa ønske engang at se dem samlede paa
ét Sted.

Da Udsmykningen af den store Sal var tilendebragt, gav
Christian IV Slottet Navn. Det hedder nu ikke længere
officielt „Huset i Lysthaven“, men med en poetisk Forhøjelse
af Ordet, og til Bekræftelse paa, at Huset nu var et Slot:

ROSENBORG.

Første Gang, os bekendt, Christian IV bruger Navnet er i
et Brev til Kansleren Christian Friis d. 5. Marts 1624(1).

(1) Christian IV's egenhændige Breve I, 367; endnu i 1622 skriver Kongen „Actum
ij haiffuen for Københ:“ — smst. I, 245.

DET NYE TRAPPETAARN

1633—1634

MAN har hidtil troet, at Rosenborg var fuldendt i sin nuværende ydre Skikkelse 1617; men forskellige Kilder, der stemmer med de stilistiske Kendetegn, beviser, at det ottekantede Trappetaarn paa Østsiden, der dækker for Gavlkvisten i Midten, først er tilbygget 1633 fg.. Saaledes viser en Tegning i British Museum, paa hvilken Fritz Lugt har gjort opmærksom, Rosenborg med Trappetaarnet under Opførelse (1); det har tillige Interesse, at vi her kan se den oprindelige Vindusinddeling i Façaden bagved Taarnet, da Forbindelsesgalleriet og Sidetrapperne endnu ikke var tilføjet. Tegningen er derfor sandsynligvis gjort i Arbejdets første Aar (1633).

De Poster i Rentemester Regnskaberne, som hører herhen, er enten af Bering Liisberg henført til et imaginært Arbejde paa det store Vesttaarn, eller slet ikke fundet — saaledes ikke den store Afregning med Stenhugger Johan Krosmann (eller Grossmann) af 13. Januar 1635.

Kilder
40

Kompositionen af dette Taarn med Sidetrapper til 1. Sal var meget sindrig. Idéen stammede fra Slottet Hartenfels i Torgau (Sachsen), der sikkert var Christian IV bekendt, fordi han stod i venskabelig Forbindelse med det sachsiske

(1) Gengivet i D. F. Slothouwer, *Bouwkunst der nederlandsche Renaissance in Dene-marken*, 1924, pl. til S. 136; Forfatteren har dog ikke forstaaet Tegningens historiske Betydning.

Hus og netop derfra hentede sin Svigerdatter Magdalena Sibylle, der formæledes med den udvalgte Prins Christian ved det store „Bilager“ (1634).

Aabne Sidetrapper førte op til to Døre til Stue-Gemakernes Forgange, nærmest ved de to Taarne, og derfra langs Façademuren, hvor de svage Kalkspor endnu anes paa Murværket, op til Forbindelsesgalleriet mellem Taarnet og Façaden. En Vindeltrappe paa „26 Trin“ (nu 28 Trin) førte fra dette Niveau op til 2. Sal, medens Taarnrummet i Stue-niveauet var et hvælvet „Sølvkammer“; — først i 1758, ved Thurahs Restaurering blev Vindeltrappen forlænget nedigen- Kilder 54
nem dette Rum og saaledes forbundet med Forgangen i Stueetagen, hvorfra man nu kommer op. Det er Bering Kilder 62
Liisberg's Fortjeneste at have bragt dette paa det rene. — Naar man gik helt op ad Vindeltrappen, kom man til en Kilder 41
Bro, der førte ind til Trompeterstolen over Indgangen til den lange Sal.

Dette nye Parti af Rosenborg har en mere fortættet Stil end de ældre Dele, navnlig Galleriet mellem Taarnet og Hovedbygningen er overdaadig pragtfuldt. Uden Tvivl har Kongens „Bygningstilsynsmand“ Hans von Stenwinckell d. y., hvis aktive Virksomhed paa Rosenborg begynder 1620 Friis, S. 32
og atter er bevidnet 1632, været Mester derfor; Stilen minder Kilder 46
afgjort om den i Kongegalleriet paa Frederiksborg og om Børsens Façader. Ogsaa Karnapperne paa Slottets Gavle har Stenwinckell's Détailler (paa Siderne), hvilket stemmer med, at Rosenborg blev „reparerit runden omkring“ af Murer- Kilder 39
mester Jørgen Thimand samtidig med Opmuringen af den „store Windeltrappe med al dess tilbehøring“.

I Slottets Indre blev der vistnok ved denne Tid foretaget

en lille Ændring, der senere skulde blive mere betydningsfuld i en ikke heldig Retning. Man opsatte et fast Skillerum mellem Forgangen og den mørke Del af den oprindeligt større Forstue, der efter 1. Sals Grundplan omfattede ogsaa Kongens Sengekammer, indtil dette blev indrettet. Stukloftet i den mørke Del har den dekorative barokke Charakter fra 1620—1630 Tiden, der er væsentlig forskellig fra Valentin Dresler's faste Renaissancetil i Forgangens nordlige Del (1615). Denne Adskillelse betød vel foreløbig kun, at der skabtes en Art Vagtstue udenfor Kongens og Fru Vibeke's Sengekamre; men, som bekendt, lod Frederik IV (1705) dette Rum indrette til Sovekammer for sig og Dronningen, idet han gav det indirekte Lys fra nogle Kanaler udenom det store Taarns Vindeltrappe og udenom Sekretet paa dettes anden Side. Deraf opkom saa den Tradition, at „det mørke Kammer“ lige fra Slottets første Tid var Christian IV's og Kirsten Munk's Sovekammer.

Den 22. November. 1632 skrev Kongen til Byfogeden i København, at han skulde lade alle Dønnikemestre (Stukkatorer) fra København og Helsingør møde paa Rosenborg en Dag fra den tidlige Morgen. Ved denne Lejlighed blev maaske dette Loft og det rigt forsirede Loft i Sengekammeret dønniket, ligesaa Loftet i „Vinterstuen“ fornyet. Da Haandværkerne(1) var borte, tager Kongen ud til Rosenborg midt om Vinteren, og han ser, at det smukke Panelværk i Vinterstuen er helt tilstøvet; han skriver derfor til Rente-mestrene d. 19. Februar 1633, at de skal sende Holmens Maler(2) ud —

Kilder
44

(1) Maaske sigtes der ogsaa til de ydre Reparationer, som Jørgen Thimand foretog i disse Aar. (2) Vistnok Willum Hornboldt.

„att hand gør dett paaneluerck udj mijn dagelige Stue paa Rossenborrig rendt for ded Støu, som derpaa kommen Er ymidlertiid der bleff biggiid, sa och samme Paaneluerck ygen ferniidtze Och maaluerckiid ygen att forfriiske — —“.

Ved denne Lejlighed var Kongen sin egen Architect, saaledes som han plejede; men da Vinterstuens Loft i 1636 viste sig at trænge til en grundig Reparation, fordi hele Bjælkelaget maatte fornyes, og derfor ogsaa Gulvet i Gemakket ovenover maatte optages og lægges paany — hvilket beskrives af Kongen i det for os saa vigtige Brev —, henviser han til et *Memoriall* af Hans von Stenwinckell.

Kilder
46

Det synes, at Christian IV havde mere Respekt for denne rigtbegavede og fortræffelige Stenhugger-Architekt end for nogen af sine andre Medarbejdere, og at Hans von Stenwinckell's Ansættelse (fra 10. December 1619) som „tilsiønsmand offuer alle Hanns Ma: biugninger som Aff nye worder opsatt och som ellers worder forbedrit“ fik mere Betydning for Kongens Architectur end de andre Bygningstilsynsmænds Virksomhed, navnlig vel fordi han forstod at sætte sig i saa stor Respekt ved sit Hovedværk den nye Børs.

R. R.
1620
F.435b

Rosenborg var med sit nye Trappetaarn blevet Kongens og Hans v. Stenwinckell's fælles Værk, og jeg vover derfor at fremsætte den Formodning, at begges Portrætter ses paa det bekendte Billede i Rosenborg Samlingen, hvor Christian IV er malet til Hest med en borgerlig, barhovedet Mand ved sin Side, og Rosenborg Slot ses i Baggrunden; den borgerlige Mand, hvis Ansigt har den dygtige Haandværkers noget forslidte Træk, holder en Tegning i Haanden, og Kongen vender sig imod ham og peger sam-

tidig med sin Ridepisk over imod Slottet. Man plejer at kalde Manden „en Ingenieur“, fordi man tror, at det er de nye Fæstningsanlæg, der drøftes; men lad os følge Kongens egen Henvisning til Rosenborg og betragte Billedets Motiv som den fineste Anerkendelse af en stor Architekts Fortjenester.

Chr.IV's
egh.Br.
IV, 177

Nogle Breve af Christian IV fra denne samme Tid viser klart, hvorledes Hans von Stenwinckell arbejdede i intim Forbindelse med Kongen. Den 27. Oktober 1633 skriver denne:

„— — M: hanns Stenuinckell skall tilhollis att g rre ded affriidtz ferdig Paa h iibroe saoch sette hans mehning de[r]huoss, huad samme broe kan koste, Saoch huad steen dertill skall“.

Smst.
IV, 191

Og den 12. November skriver Kongen atter tilfreds:

„Ded Affriidtz aff h ibroe, som M. hans Stenuiinckell Epther Miin befahling haffuer giordt haffuer leg besiet Och befunden den Salediis at uerre, Som ieg hannem befahliid haffuer“.

Smst.
IV, 382

Efter Stenwinckell's Død (1639), da Opførelsen af Rundetaarn var nær ved Fuldendelse, men Gesimsen og Platformen endnu ikke var bygget, griber Kongen selv ind og forklarer Haandværkerne tydelig og praktisk, hvordan det hele skal gøres (1).

(1) Se ogsaa det vigtige og karakteristiske Brev, IV, 360, og hele Sagen om Opsætningen af den store Klokke paa Kronborg; Friis, S. 360 fg..

Ved Tilbygningen af det østre Trappetaarn og de to Side-trapper var Slottets Front lagt om fra Vest til Øst; den oprindelige Hovedfront mod Vest var nu blevet en Bagside eller Haveside, medens den tidligere Bagside med de fir-kantede Kammerudbygninger („Karnapperne“) nu blev Indgangsiden, altsaa den vigtigste.

Denne Omlægning var Følgen af en hel Udvikling i Slottets Plandannelse, som det er interessant at studere.

I det første lille Rosenborg (1606—1607) var Ordningen uhyre simpel: Slottets Stueetage bestod kun af to Gemakker, der stødte sammen, og Adgangen var alene fra Vindeltrappetaarnet paa Vestsiden, der vendte ind imod Byen. Da Trappetaarnet blev nedrevet (1608?), er det mere gaadefuldt, hvordan Adgangsforholdene var, idet der maaske blev bygget en interimistisk ydre Trætrappe paa Østsiden. — Ved Slottets Forlængelse (1613—1614) gentages den oprindelige Ordning, idet der bygges et nyt (ogsaa senere nedrevet) Trappetaarn midt paa Vestfaçaden, fra hvilket der var Indgang til den store Forstue i Midten. De kongelige Gemakker var stadig i Gavlene, altsaa nu adskilte ved denne Forstue. Men (1615—1616) bygges det nye store Vesttaarn, og Kongens Sengekammer indbygges i Forstuen, saaledes at der nu maa lægges en Forgang, som en Arm af Forstuen paa Østsiden. Og fra denne Forgang faar Kongen maaske en Udgang, der senere (1633) bliver den egentlige Indgang til hans Lejlighed. Og en tilsvarende Ordning indføres da ogsaa senest nu i de gamle Gemakker i Sydenden (1617?).

Saaledes bliver Slottets Front vendt, idet Korridorsystemet begynder at vise sig; men paa Christian IV's Tid er dette dog endnu ikke det afgørende, thi Forstuen i Midten bevares som Forstue med Adgang fra det store Vesttaarns Vindeltrappe; og baade i Stueetagen og paa 1. Sal er denne østre Forgang, der paa 1. Sal var afskildret ved Trægitterværket som Løngang („Lønen“), at betragte som Tjenergange eller intime Gange for Majestæterne, medens Forstuernes vestre Del vedblev at være den officielle. — I Stueetagen er dette nu forvansket fra Frederik IV's Tid (1705), da denne Del blev gjort til Majestæternes Sovekammer, og Adgangen fra Vest-siden derfor nu kun kunde blive rent privat for de kongelige. Ved samme Tid forsvandt ogsaa den indre Vindeltrappe og „Lønen“. Men disse Omdannelser vil vi omtale i et særligt Kapitel.

Først maa her meddeles nogle interessante samtidige Beskrivelser af Rosenborg fra Christian IV's Dage.

SAMTIDIGE
SKILDRINGER AF ROSENBORG
(1623 OG 1634)

I Foraaret 1623 besøgte Prins Christian den yngre af Anhalt Danmark paa sine store Rejser, og han giver i sin Dagbog(1) en Skildring af Rosenborg (som endnu ikke havde faaet dette Navn):

4. Martii. „— — Nachmittags nach der *principal* Kirche, Zu Unser lieben Frauen genandt, — —. Von dannen in des Königs garten so ausser der Stadt. Das lusthaus darinnen ist wohl Zu sehen, ein fein gebeu aus gebackenen steinen aufgeföhret. Hat erstlich ein gross gemach mit schwarzen und weissen Marmel gepflastert, und einen Kamin von lauter Marmel mit alabastern bildern gezieret. In diesem gemach seind des Königs und seiner Geschwistern, auch theils voffahren, *conterfecte*, darbey ist ein klein gemach, inwendig gantz verguldet und mit bunten farben gezieret.

„Von dar auf einen grossen Saal, so in der Höhe des hauses und mit schönen Malwerck, das ganze menschliche leben *repraesentierende* und figuren von Gyps gegossen, ausgemacht; dieser Saal ist oben gewölbet und ohne Säulen, mit zwey Marmelsteinern Kaminen.

„Ein Altan auf dem Dache mit lustigem *prospect*. In des Königs Zimmer ist eine Winde, mit welcher Ihr. Mayst. selb-

(1) Tagebuch Christian des Jüngereren, Fürst zu Anhalt; herausgegeben von G. Krause, 1858, S. 95 fg.. Oversat og kommenteret af Bering Liisberg, anf. St., S. 89 fg..

sten die Zugbrücke des grabens aufziehen und niederlassen können.

„*Item* ein Kunststück durch welches einer dem Andern kann zureden, dass es die neher Umstehenden doch nicht hören, auf 15 Schritt *distantz*; *item* ein steinern Offen, von norwegischen weichen weissen steinen gemacht, so sehr grosse hitze von sich giebt, und nicht zerspringt.

„Darneben ein klein Cabinet, in welchem etliche Japanische Säbel, Messer und Teppich, auch gemälde und bilder.

„Die Badstube ist ganz von Zinnen inwendig und artig gebauwet, mit aller Zugehör, und Silber badzeug.

„Die Küche hat einen feuerheerd, in welchem man durch ein sonderlich *compendium* das Essen eher und bei geringem feuer sol gar kochen können(1).

„Die Silberkammer zum gartenhaus gehörig ist ziehmlich versehen, damit diejenige im Schloss nicht angetastet werde.

„Im Heruntergehen haben wir ein Indianisch Trag-Zeug gesehen, fast geformet wie ein Bett darinnen sie ihre Könige zu tragen pflegen“.

— — Resten handler om Haven og Pavillonerne i denne, som vi ikke her beskæftiger os med.

Den første Sal, Prinsen af Anhalt saa, var ikke, som Bering Liisberg mente, „Rosen“ d. v. s. Forstuen imellem de to Gemakker paa 1. Sal — alene af den Grund, at denne Forstue ikke havde Kamin —, men „Kongens Gemach“ i den nordre Ende, som havde de sorte og hvide Fliser og Marmorkamin med Alabastfigurer(2). Det forgyldte Kammer

(1) Dette Sted synes at bevise, at Køkkenet — der senere fandtes i en fri Bygning udenfor Slottet — endnu dengang var i Kælderen.

(2) Bering Liisberg, anf. St., S. 118 mente vilkaarligt, at disse Figurer blev tilføjet under Frederik III.

var Karnappen i det nordvestlige Taarn, det senere „chinesisk lakerede Cabinet“. Derfra gaar Prinsen op paa „den lange Sal“, og herved skulde han vistnok have nævnt „ein klein Cabinet“ med Tæpper og japanske Vaaben; dette Stykke i Texten er maaske kommet paa en forkert Plads. Efter Tagetagen nævner han uden Lokalisering Kongens „Kammer“ med Vindebroen og en Række andre Bekvemmeligheder, som han enten har set eller blot hørt om. Vi kan tænke os, at man har fortalt ham derom, medens Selskabet stod paa Altanen og saa ned til Vindebroen o. s. v. Han slutter nemlig: „Im Heruntergehen(!) haben wir ein Indianisch Trag Zeug gesehen“, et Steds ved den nedre indre Vindeltrappe, maaske i Tværgangen foran Kongens Badstue, som paa dette Tidspunkt endnu ikke var afskildret fra Forgangen(1).

Den anden Beskrivelse af Rosenborg er gjort 11 Aar senere af Charles Ogier, Sekretær hos den franske Gesandt Grev d'Avaux, der skulde repræsentere Louis XIII ved den udvalgte Prins' Bryllup (1634)(2).

„Den 1. September blev Gesandten af Korfitz Ulfeldt og Jens Bille ført ud til den kongelige Have, i hvilken Kongen har bygget et stilfuldt Hus (domus elegans). Her er en stor hvælvet Sal (Aula fornicata), hvori der findes mange smukke Malerier, der forestiller Menneskenes Beskæftigelser og Fornøjelser i alle Aldre; de fleste er fortræffeligt udførte. Der

(1) Se S. 52.

(2) Caroli Ogerii Ephemerides sive iter Danicum, Suecicum, Polonicum. Paris, 1656 p. 47 sq. og p. 52 sq. — Det paagældende Sted er oversat baade af Friis, S. 104 fg., og af Bering Liisberg, S. 98 fg..

er ogsaa et Kammer med Marmorgulv, hvor Kongens Forfædre og Sødskende er malet (ubi gens et cognatio Regis picta est). Ligeledes et blanktskinnende Bad (balnea nitidissima), alt er i det hele overordentlig bekvemt og pragtfuldt. Der er ogsaa det særlige, at Kongen fra sin Stue (e cubiculo), ved Hjælp af Kæder og Taljer, kan hæve og sænke en Vindebro, der er temmelig langt borte. Haven kan vel omtrent være ligesaa stor som den allerchristligste Konges Have i Paris, der kaldes Tuilerierne (quem Lateranas vocamus) — —.

„Den 7. September. Kongen af Danmark lod vide gennem Ulfeldt, at vor Gesandt kunde træffe ham i Haven efter Middag, om det passede Gesandten at komme derud; derfor begav han sig sammen med fire af os til Haven Klokken to, hvor Christian og Hans Ulrik(1) modtog ham ved Indgangen. Kongen, der spaserede alene, gik lige hen imod Gesandten, og denne hilste ham med en dyb Bøjning, og han blev genhilst af Kongen, som ogsaa paa sin Side bøjede sig. Saa satte Kongen sin Hat paa, og Gesandten gjorde det samme, og paa Afstand hilste Kongen med Hatten ogsaa paa os, da vi nærmede os. Derpaa begyndte Gesandten sin Tiltale paa Italiensk, idet han sagde, at han var overordentlig glad og lykkelig paa denne Dag, da der gaves ham Lejlighed til at tale saa bekvemt med Kongen. Kongen besvarede disse Ord paa Latin(2), og derefter talte begge fortsat Latin. Vi trak os tilbage, og Kongen førte Gesandten til en lille Pavillon med Vinduer til alle Sider (parvum tabernaculum vitro sep-

(1) Kongens Sønner, Prins Christian og Hans Ulrik Gyldenløve.

(2) Christian IV kunde iøvrigt godt tale Italiensk, som han havde lært af en italiensk Fægtemester (1601—1607). Se Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi ved S. Birket Smith, S. 90 fg..

tum)(1), hvor der paa et Stenbord stod nogle søde Sager (bellaria), som Kongen bød ham af. Derefter førte Kongen ham ind i et kvadratisk Forgemak, der var smykket med Malerier (in atrium quadratum, picturis ornatum), under hvilket han plejede at anbringe sine Musikere, og han befalede, at vi skulde sammenkaldes; og da vi var kommet ind og atter var blevet hilst af ham med Hatten, begyndte, efter at han selv og Gesandten havde sat Hattene paa igen, og begge stode midt i Værelset (in medio coenaculo)(2), samtlige Musikere, baade Instrumentalister og Sangere, at istemme en Musik, hvori de fulgtes ad, (universi continuò Musici, tam instrumentis, quam vocibus cecinerunt), hvilken pludselig Fornøjelse (subitam voluptatem) vi fornam med Forbavselse, da Lydene naaede vore Øren gennem forskellige Lufthuller, som om de snart var nærmere, snart var fjernere(3). Imidlertid roste Gesandten paa den mest hengivne og høflige Maade Kongens Sindrigthed (industriam), som havde skabt denne fornøjelige Opfindelse, og naar Kongen saa hen paa os, tilkendegav ogsaa vi ved at nikke vort Bifald. Naar Musikken med Mellemlum tav, gik Kongen og Gesandten op og ned i Samtale uden at blive trætte, som om Latin var begges Modersmaal. — —“.

„Da Gesandten havde talt med Kongen i to Timer, frygtede han, at Hans Majestæt skulde have nok af en saa lang Sam-

(1) Den ottesidede Pavillon, der laa i en Labyrinth „Krumspringet“ tæt ved Indgangen til Haven fra Syd. Ses paa Tegningen i Brit. Mus.; Slothouwer, anf. St. Se S. 50.

(2) Der ligger i coenaculum Betydningen, at Værelset er hævet over et andet Rum.

(3) I „Sparepenge“ ved Frederiksborg var der ogsaa en Musikstue „da die Muscanten dem Könige droben, durch Löwenköpfe die droben stehen, einen Ton geben, und unsichtbarer weise Musiciren können, wie auch die Trompeter. So hat es auch unter des Königs Tisch ein thürlein, welches, wann es der König mit dem Fuss eröffnet, kann man auch die Musica so drunter ist hören, und ein frembder nicht wissen wo sie her kompt“. — Tagebuch Christian des Jüngerens, ed. Krause, S. 101.

tale, hvilket Kongen flere Gange benægtede, og denne sagde tilsidst ved Afskeden, at Gesandten frit kunde komme til ham, hvis der skulde blive nogen Vanskelighed ved Forhandlingen med Ministrene; og idet han sagde dette, førte han Gesandten hen til Værelsets Dør, imedens han trykkede hans Haand gentagne Gange og nikkede. Da vi var kommet ud og sad i Vognen i selve Portforhallen, kunde vi saa længe skelne hin underjordiske og usynlige, men ikke ubehagelige Musik, hvilket vel skete paa Kongens Bud. (Exeuntes atque in rheda positos, sub ipso portae vestibulo, non sine Regis iussu, nos tantisper distinuit subterranea illa invisā, at non ingrata, Musica)(1)."

Der kan vel ikke være Tvivl om, skøndt Bering Liisberg(2) hævder det modsatte, at Kongen modtog Gesandten i et af Gemakkerne paa Rosenborg, thi ellers var det jo, som om han ikke vilde vise ham denne Høflighed. Da de bortkørende hører Musikken, medens de endnu holder i Porten, maa Stedet have været i Slottets Nordende; og det er rimeligst at identificere Gemakket, hvori Modtagelsen fandt Sted, med Kongens „Vinterstue“ i Stuen; paa dette passer godt Beskrivelsens Ord: Atrium quadratum picturis ornatum. Musikerne havde deres Plads i Kongens nuværende Vinkælder.

(1) Baade Friis's og Bering Liisberg's Oversættelse af dette sidste Sted er meget upaalidelige; Friis udelader Ordene „sub ipso portae vestibulo“, Liisberg oversætter: da vi gik ned og steg til Vogns i Forhallen foran Døren.

(2) Anf. St. S. 251.

ROSENBORG UNDER DE FØLGENDE KONGER

DEN gamle Ordning, hvorefter Kongen havde sin Lejlighed i Slottets Nordende, medens Dronningen havde de tilsvarende Rum i Sydenden, bevaredes under Christian IV's nærmeste Efterfølgere, Frederik III og Christian V, idet dog det gamle „Dronningens (eller Fru Vibekes) Sengekammer“ overtoges af Kongen som „Kongens marmorede Kammer“, efter at det var blevet nydekoreret c. 1665—1670. Denne Tilstand er udtrykt i de forskellige topografiske Meddelelser om Rummenes og Forgængenes Brug eller Benævnelse i Regnskaberne fra 1650 Tiden, og i det af Hans Holck (1775) udgivne ældste Inventarium fra 1698. Først under Frederik IV bytter Kongen og Dronningen Lejligheder, saaledes at Christian IV's gamle Vinterstue, der hidtil var „Kongens nederste Gemak“ bliver „Dronningens Gemak“, og Christian IV's „Sengekammer“ bliver „Dronningens Lacherede Cabinet“. Denne ændrede Tilstand erfarer vi gennem Inventariet fra 1718(1).

Kilder
50—58

Kilder
59

Kilder
61

Under Frederik III sker der kun den ene væsentlige Fornyelse, som vi har omtalt, at det ene af de vestlige Gemakker i Stueetagen bliver dekoreret (c. 1665—1670)(2) med

(1) Det var en Hovedtheori hos Bering Liisberg — anf. St. S. 113 fg. o. a. St. —, at denne Ombytning fandt Sted umiddelbart efter Frederik III's Tronbestigelse; men et omhyggeligere Studium af Kilderne fører ikke til dette Resultat, og Liisberg kunde ogsaa kun hævde sin Theori ved at antage, at der er en Trykfejl (!) i Inventariet af 1698.

(2) Bering Liisberg, anf. St. S. 120 fg. og 252 fg..

Marmorstuk, og faar det pragtfulde og tunge Stukloft i en meget smuk fransk-italiensk Barokstil, paavirket fra Florentinernes Kunst i Fontainebleau. Denne Stue er en af de skønneste i sin Art. Det føles, som om Architekturen bliver let, fordi Tyngden er lagt foroven; og Reflekserne fra de matte og kølige Vægge giver en yndig Lysvirkning. Her holdtes under Christian V Dannebrogordenens Fester, og vi maa derfor tænke os Stuen fyldt af Mennesker i Datidens Dragter.

Christian V har ikke givet noget Bidrag til de nedre Rums Architektur, men i Riddersalen lod han (1698) de Gobelinere ophænge, som var vævede i Køge (1684—1692); de dækkede for hvert andet Vindu, hvorved de bidrog til at lune og til at give Væggene større Anselighed og Bredde. Dermed var Salens fuldstændige Omdannelse indledet.

Under Frederik IV blev nemlig Riddersalens gamle tætsiddende Loftsbilleder nedtaget, og der lagdes et nyt hvidt buet Stukloft, som efter Tidens Mening passede bedre til Gobelin'erne (1705—1707). Saaledes blev Rumvirkningen mere spændstig, og det blev lettere at oplyse Salen med fire store Krystallysekroner, som hang ned i Rummet — atter et Spil med Tyngdepunkterne, som Christian IV ikke havde tænkt sig. I denne sin nye Form havde Riddersalen et af Europas smukkeste barokke Interiører, der vil erindres af enhver, som har set Salen i dets 200 Aar gamle Tilstand, før Gobelinerne nedtoges.

Denne Konge lod overalt foretage store Indgreb i Rosenborgs Forhold, for at han bedre kunde faa Plads til sin Familie og sin Husstand. Vi har nævnt, at han byttede Lejlighed med Dronningen i Stueetagen; han gav tillige Dronningen et nyt

Kabinet i det store Vesttaarn i Stedet for Christian IV's Badstue, og i det mørke Rum indenfor Taarnet, lod han (1706) indrette Sengekammer for sig og Dronningen. Forgangen bag dette Rum gennembrødes efter Længden, den gamle Trævindeltrappe nedtoges, og Loftet blev stukkeret paany i Valentin Dreslers Stil — dog med en Anelse af begyndende Rococo, hvilket gør, at der er en tydelig stilistisk Forskel mellem den søndre og den nordre (gamle) Del af Gangen. — Paa Grund af Omdannelser i de øvre Gemakker, om hvilket vi strax skal tale, blev Peder Isaacs's gamle Loft flyttet ned i „Vinterstuen“ (nu „Dronningens Gemak“), og Musicanterloftet fra dette(?) flyttet over i det søndre Gemak (nu „Kongens Gemak“); begge Lofter fik Maleriomramninger i 1700 Tidens nye Stil. Ogsaa „Alabaster-Kaminen“ fra 1619, der stod i det nordre Gemak foroven, blev flyttet ned i Syd-Gemakket i Stuen.

Paa 1. Sal vilde man nemlig have flere smalle Kamre i Stedet for de to store Sale i Nord- og Sydenden; og efter gentagne Indskrænkninger (1705 og 1724) blev det nordre Gemak beskaaret til en tofags Stue og den gamle „røde Sal“ fuldstændig opdelt i Kamre og Gange paa kryds og tværs, saaledes som vi nu ser det. Hvem skulde ane, at her var det første Rosenborgs Festsal? — Loftet med de mange Ornamenter og Figurgrupper blev delt, saaledes at et Parti blev paa Plads i Slottets Sydende, medens en anden Del opsattes i det nordre (forkortede) Gemak i Stedet for Peder Isaacs's Loft.

Efter denne Sønderdeling af 1. Sals Gemakker, fik den tilbageblevne Del af Forstuen i Midten en Anselighed, som om den var et „Gemak“, og man kaldte den „Rosen“. Det

Worsaae havde angivet. Men denne kunstige Kronologi, der maa give den Fremmede Indtryk af, at de danske Konger successive har boet i Salene og Kamrene i Nummerorden, har naturligvis sine uheldige Sider for Forstaaelsen af Slottets arkitektoniske Historie — som man iøvrigt dengang ikke havde nogen Anelse om. Vi maa derfor ved en sidste, hastig Rundgang i Slottet, som det nu er, paavise nogle væsentlige Forskelle mellem før og nu.

De tre første Rum i Stueetagen og den tilhørende Del af Forgangen er med Rette bevaret som Christian IV's Lejlighed; men Rummenes Betegnelser bør være: for det store Rum „Kongens (nederste) Gemak“ eller „Vinterstuen“, for Taarnkammeret „Kongens Skrive-Kammer“, for den vestlige Stue „Kongens Sengekammer“. Derfor er det urigtigt, naar Gemakket kaldes Forstue, og Sengekammeret kaldes Arbejdsstue (med et Skrivebord fra Frederik IV).

Det mørke Kammer bag Taarnet skal kaldes „Frederik IV's og Dronning Louise's Sengekammer“ (1706) — her er altsaa Kronologien brudt.

Kongens marmorerede Kammer (c. 1665—c. 1670) har sin rette Tidsbetegnelse: Frederik III—Christian V.

„Dronningens Gemak“ i Sydenden, som nu skulde repræsentere Christian V, er først indrettet i denne Form under Frederik IV (1705), med Hjælp af et gammelt Christian IV Loft, der vist oprindeligt sad i „Vinterstuen“ og den berømte „Alabaster Kamin“ (1619).

Forgangen er siden Frederik IV (1705) i én Længde; tidligere var den delt ved en Tværmur (det første Rosenborgs Nordgavl), og i Hjørnet stod den Trævindeltrappe, som nu ligger paa Slottets Loft. Ad denne Trappe kom man op

til Forstuen paa 1. Sal, der nu kaldes „Rosen“. Den var (indtil 1705) dobbelt saa bred i nordlig Retning og havde Lys fra begge Sider. I Salens Længde var foran Vindeltrappen et Christian IV's-Gitter af Træ, som nu er forsvundet; den afskildrede smalle Del kaldtes „Lønen“.

Det nordre Endegemak blev berøvet sin Kamin og sit Loft, og gjort et Fag kortere under Frederik IV (1705).

Baade „Rosen“ og Endegemakket, de smaa Kamre og den smalle Gang i Nordenden giver derfor et Indtryk af Frederik IV-Tidens knebne Forhold. Man kunde godt samle de autentiske Frederik IV-Minder her. „Rosen“ havde en smuk Stemning i Worsaae's Ordning, da Væggen var holdt saa roligt, og det store Sølvbord og Sølvarmstolen stod midt paa Gulvet, som om Enevoldskongen lige havde rejst sig fra den. Kamrene til Sydsiden optager den gamle røde Sals Plads. Denne Sals Existens anede Worsaae ikke. Den hører arkitekturhistorisk nødvendigt til Christian IV's Tid, og burde have sit gamle „røde“ Loft samlet igen, sin Kamin, de 770 ølandske Gulvfliser og de gamle Familieportrætter fra den tidlige Tid. Den vilde være Slottets ældste Rum (1607).

Ovenover den er Riddersalen, der én Gang for alle har mistet sin Charakter af Christian IV's Sal og nu burde genskabes, saaledes som den var før Nedtagelsen af Gobelinerne. I denne Sal kulminerer Christian V—Frederik IV Tiden.

I de følgende Kilder er samlet Hovedstederne, saavidt jeg kender disse, altsaa ikke de fuldstændige Udskrifter af Rentemester Regnskaberne m. m.; og jeg har noteret de betydningsfuldste Varianter i de enkelte Rækker af Udbetalinger, fordi saadanne kan indeholde nye Oplysninger.

Rentemester Regnskaberne er, som bekendt, ordnede i visse Grupper og indenfor Haandværksfagene atter chronologisk; de gaar fra 1. Maj til 31. April i hvert Bind.

Jeg har ikke søgt at normalisere Udskrifterne, skøndt dette vel ellers er Reglen nu; thi Christian IV's egenhændige Breve i Bricka og Friedericia's Udgave er trykt bogstavrette — hvilket giver en Anelse om den sjællandske Dialekt, Kongen har talt —, ligeledes her Kongens smaa Kalenderoptegnelser, som er aftrykte efter Originalen, ikke efter Molbech's Udgave i Danske Magazin. Hvor der skulde findes Uoverensstemmelser i Gengivelsen af Teksterne i den historiske Del — f. Ex. S. 20 og i Kilderne, er det disse sidstes Orthografi, som gælder.

Forkortninger af enkelte Ord, f. Ex. „Konng: Maitt:“, hvor ingen Misforstaaelse er mulig, har jeg gengivet bogstavret, det kan dog være tvivlsomt, om „Maij.“ skal læses „May.“; „forn:“ med Krølle har jeg derimod udskrevet som „forn[ævn]te“, fordi det ellers vilde standse Læsningen.

Spærringer i Teksterne er foretaget af mig af Hensyn til Indholdet.

KILDERNE
TIL
ROSENBORGS HISTORIE

DET FØRSTE ROSENBORG

1606—1609

A. YDRE ARBEJDER

1 REFERAT AF AKKORDEN MED MURERMESTER OLUF PEITERSEN, DAT. 26 FEBRUAR 1606, I EN FOR- NYET AFTALE D. 12 APRIL 1606.

Rentemester Regnskaberne 1605—1606, Fol. 495^b fg.:
1606 , 12 April : „Erlig och Welbiurdig mand Breide Randtzow til Randzshollem (Ϸ: Randtzouhollem), Konng: Majj: Stadtholder her vdi Kiøbenhaffen, haffuer paa Hanns Majj: weigenne fortingedt med Wulff Muremester, Inndwonner Hersammestedzs, om eett Huus at op- bygge i Konng: Majj: Løsthaffue her vdenfor Byenn, att hand schall opmuere same huus aff Grund(1) med skorsteinn^a, Windeltrappe^b, Smøckekammer, eller Karnap, Saa well som och alt Inndwenndigt Arbeit, derudj kannd were fornødenn entenn med skillerom eller andit at muere obh forferdige, Alt huis^c derpaa behøffuis baade Udenn och Indenn effter thend skabelun^d hannum er forewist, och dett Alt sammen at giøre och fuld- komme paa Hanns eigenn Bekostninngh, doch att hoigbemellde Konng: Majj: der till Naadigst will

(1) Grunden var gravet fra d. 9 til d. 23 Marts; R.R. 1605—1606 Fol. 520^a. Om Betalingen herfor set i Forhold til et stort Udgravningsarbejde og Fundering (1610) se Kilder 10.

Lade forschaffe Muersteenn, Tagsteenn, Kampsteenn, Kalckh, Iernwerckh vdi windewer och andet saadant, som der till behøffuis; menn huis hanns Svenne och Folckh belanger hand dertill skall bruge, skall hand sielff koste och belønne. Och skall hannum for same Arbeide att fuldgjøere paa Hanns Maij: weigenne giffues 300 Dlr. huilcke hannum her vdaff hans May: Rente Cammer effter handenn och Leilighedenn skall giffues och effter thennd *Contractis* formeldinngh, som welbemeldte Her Stadtholder med hannum derom giordt och Indgangenn haffuer, Dateridt Kiøbenhaffen thennd 26 Februarij Udj nerwerenndis Aar 1606, Huoraff eenn giennpartt her hoes findes Inndlaugdt, huis Leilighed derwdj wiider kand forfaris".

a = Kamin. b herved forstaas Vindeltrappetaarn, saaledes overalt; se navnlig Kilder 17. c = hvad. d = Grundplan, saaledes f. Ex. paa Hans v. Diskow's Grundplan af Krogen (c. 1559), hvorpaa Mogens Gyldenstjerne har skrevet „Skabelun om Krogen“. (Rigsarchivet).

Samme Dag, d. 12 April 1606 faar Garmester Bertel Johansen Bestalling til at arbejde bl. a. paa det nye Lysthus, som Kongen ved første Lejlighed agter at lade bygge i sin Have. Kancelliets Brevbøger 1603—1608, udgivne af L. Laursen, 1915, S. 416.

2 UDBETALINGER TIL STENHUGGER HANS BROCKMANN FOR HUGNING AF GULLANDSKE STEN TIL GAVLE OG LISTER.

R. R. 1605—06, Fol. 501^b fg.:

1606, 22 Marts: „— — eenn Deell Gullandske Blockstehenn hand for Hans Maij: haffuer antagidt sig att skall hugge och forferdige till dee gauffle och Lister, som gjøeris Behouff till dett nye Løsthuus etc.“

R. R. 1606—07, Fol. 549^a:

1606 , 17 Maj : lignende Ordlyd men Ordene „till dee gauffle“
er nu forandret til:

„— — till 3̄ gauffueler och Lister etc.“

R. R. 1606—07, Fol. 549^b og følgende Udbetalinger er paa Regnskab for et almindeligt Arbejde efter en Kontrakt, hvis Indhold fremgaar af Afregningen, som følger:

AFREGNING MED STENHUGGER HANS BROCKMANN.

R. R. 1606—07, Fol. 558^a:

1606 , 22 December : „giffuidt hanns Brockman Steenhugger 12¹/₂ Dr. 6¹/₂ Sk, huormed hannom nu alldiellis er bleffuen fornoigedt och affbetalliidt 327 Dr., 23 Sk. lybsk, hanns bewilgede och fortienndte Arbeidslønn och betalling, hannom aff Konn: Maiest: Vnnderdannigst haffuer tillkommit for dette effterskreffuene Arbeide hand for Hanns Maiest: haffuer giordt och forferdigett som effterfølger. Først 110 Dr. som Erlig och Welbiurdig mannd Breide Randtzsow til Ranndtzshollem, stadtholder paa Konn: Maietts weigene hannom haffuer bewilgedt for huis Gullandske Steen handd for Konn: Maij: haffuer hueggenn och bereid till hanns Maietts det nye løsthuus her Vdennfor for byenn effter som dette første gangg bleff begrebenn och forordennit, Saa och 20 Dr. som hannom er bewilgedt offuer for[nævnte] hanns fortingening for for[nævnte]te Arbeid effter adt for[nævnte] løsthuus siden er bleffuenn funderidt 6 Alne lennger och 3 allne breder imod som det første gang wor berammit effter di handd med hanns første fortingening icke haffuer

kundet tillkomme. Dernest 30 Dr. 10 Sk. lybsk, som welbemeldte herr stadtholder hannom haffuer bewilgedt till Arbeidslønn for 400 huide sletthuggne Gullandske Steenn att hugge, som er kommen till Windeltrappen^a for samme huus, hanns arbeidslønn for huer Steenn 5 Sk. før gick. Item 6 Dallr for Konng: Maietts Naffuenn hannd haffuer Udhuggenn i huide Gullandske Steenn offuer dørrenn paa Windeltrappen, fremmdellis 400 Dr. for denn Tagliste adt hugge aff Gullandske Steenn Runndtomkring Tornit. Desligeste 16 Dr. for thwinde Smaa Gauffle adt Vdhugge offuer de Tuinde Kielder halzze paa samme løsthuus. Udj liige maader 44 Dr. for 4 skorsteenne hannd haffuer huggen aff Gullandske Steenn udj forn[ævn]te løsthuus, som er for støckidt till arbeidzslønn 11 Dl., Sammeledes 5 Dr. hanns Arbeidzslønn for eenn gammell Skorsteenn som wor sønderbrutt, hannd paa Nye igienn haffuer Vdhuggenn, och Listernne omkring Skorsteennen ferdig giordt paa Sallenn Vdj samme løsthuus; saa och 92 Dallr 13 Sk. nu gaaer, som er tillsammenn hanns betallninng och Arbeidzslønn for 770 Ølandske Astrag^b, hannd aff sinn eigenne Steenn haffuer forbrugt som Gulffuidt paa denn storre Sall Vdj forn[ævn]te løsthuus bleff lagt med(2) —. fraa thennd 22 Martij anno 1606.“

a Windeltrappe betegner her hele Taarnet med Trappe. Taarnet er jo nævnt. Ogsaa i yngre Kilder, f. Ex. Nr. 16 er Meningen den samme.
b Astrag = Gulvflise, (af det græske Astragalos?)

(1) Dermed kan ikke, som Bering Liisberg mener, anf. St. S. 16, tænkes paa Sten alene til indvendige Trappesten; samtlige 400 Kvadre vilde medgaa til at kante Taarnet paa alle Hjørner. Se Texten S. 21. (2) Se S. 20.

B. INDRE ARBEJDER

3 UDBETALING TIL TØMRER WILLUM JANSEN
PAA REGNSKAB FOR VINDELTRAPPEN I TAARNET.

R. R. 1606—1607, Fol. 495^a:

1606 , 28 Juni : „— — for denn windelltrappe med sampt
des tilhørende Spirwerkh sammt ellers andet
Arbeid — — weed thed nye løsthus“.

Smlng. et tilsvarende Regnskab for en Vindeltrappe og Spir paa Tøjhuset
R. R. 1608 (Septbr), Fol. 655.

AFREGNING MED SNEDKER LENNERT LOLLEY M. FL.
FOR PANELVÆRKER, DØRE M. M.

R. R. 1607—1608, Fol. 486^{a-b}:

1607 , 29 Oktober : „— — 60 daller — — — for ded Paneelle-
werck hand — — haffuer giordt vdi ded nye Løsthus
her uden byen baade offuen och nedent i samme hus.
Desligeste for di dørrgerichter och andet Snedker Ar-
beide effter som wellbemeldte Herr Stadthollder den-
nom ded saaledis paa Kong: Maietts: weigene haffuer
befahledt och angiffuen. — — Sammeledis 7 daller for
5 store dørre di haffuer giordt vdi Kielderen och for
Windelltrappen paa samme Hus. Saa och 6 daller for
en skenckestoll di aff Konn: Maietts: eged Tømmer
haffuer giordt paa den store Sall — —“.

Den nævnte Skænkestol existerede endnu i 1654, se Kilder 57.

4 FORTINGNING MED MALER POUL RUMLER OM LOFTET I SMYKKEKAMRET.

Christian IV's Kalenderoptegnelser:

1607 , 3 Marts : „Giorde ieg fortingning med Pouell maaler at ferdig gøre med hans eget guld och farve it kammer udi lysthusit och skall haffue for samme arbeide 100 dl.“

AFREGNING MED SAMME MALER.

R. R. 1607—1608, Fol. 451^a:

1607 , 14 Juli : „— — for dett Lofft vdi ett Gemach i hanns Maij: det nye Løsthuus her Vdenn Byenn hannd paa hans eigenn bekostning och med sidt eigedt Guld, Sølf samt ellers andenn Adtskillige slags Finne Oliefarffue haffuer malidt och stafferidt, efftersom Konng: Maij: det Saaledis hannum haffuer befallidt och angiffuenn och efter som Hanns Maij: sielffuer derom med hannum Naadigst haffuer gioerdt fortingning“.

SKALMURINGEN

1608—1609

5 UDBETALING TIL MURERE, DER HAR ARBEJDET FOR CHRISTOFFER CASPERSEN.R. R. 1607—1608, Fol. 546^a:

1608 , 24 April : „giffued thisse effterskreffuene Muremennd Kalckslagere och Plidtzkarle som haffuer arbejdedt for Konng: Maij: paa dett nye huus, hanns Maij: Naadigst lader aff grunden opmuere Vdj hanns Maij: Løsthaffue her Vdenn for Kiøbenhaffenn, fraa thend 11 Aprilis Anno 1608 de først haffuer begynndt paa samme Arbeide — —.“

Fortsat til 10 Juli 1608 — R. R. 1608—1609, Fol. 633. Skifertækningen begynder 14 Juli s. A. — R. R. 1608—1609, Fol. 633; slutter 8 August — ib.

UDBETALING TIL STENHUGGER JOHAN HENDRIKSEN.

R. R. 1608—1609, Fol. 674^b:

1608 , 11 Juni : „— — for det Arbeide hannd for hans Maij: haffuer Anntagenn sigg att hugge och forferdige till dett Nye Løsthuus som Kong: Maij: sielffuer Naadigst haffuer forordnnet fraa grunden att lade Opmure vdj hans Maij: Løsthaffue — —.“

Fortsat til 20 August 1608 — R. R. 1608—1609, Fol. 678^b.

6 UDBETALING TIL DØNNIKEMESTER WILHELM KORFFER.

R. R. 1608—1609, Fol. 689^a:

1608 , 16 Juni : „— for ett af dj Gemacher vdi det nye hus Konng: Maiett: sielffuer nu seenestenn af Grunden haffuer funderet och laded opmure vdi hanns Maiest:s Løsthaffue heruden byenn forn[ævnte] Kalksnider for Høigbemellde Konng: Maytt: Underdanigst haffuer forferdigett med Vdschaaren Kalcksnider arbeide effter hossliggende forteignellses formellding, som aff Konng: Maiett: selffuer med egenn haannd Naadigst er Unterschreffuedt.“

Der afregnes med ham for „alle de Gemacher“ d. 27 Juni 1609 — R. R. 1609—1610, Fol. 469^b. (Friis, S. 15 under 1608).

7 UDBETALING TIL MURERMESTER JOB HENRIKSEN FOR REPARATIONER PAA ROSENBORG. KÆLDERHVÆLVINGEN GENOPMURET.

R. R. 1608—1609, Fol. 654^b:

1608 , 30 September : „— — Frembdelis 30 Daler som hannum er loffuidt och tillsagdt for thennd Huelling hannd haffuer Muridt i Kielderenn vdi Kong: Maij: løsthaffue herwdenn Byenn, som Mester Wulff^a Peitersen Biugmester tillforne haffde opmuret Och siden af sig sielff nederfaldt — —.“

Fol. 655^a:

„saa och 13 Dalere for thennd dørr vdi Windelltrappen for løsthussidt vdi Kong. Maitt: haffue her

Vden Byenn som for[nævnte] Mester Wulff hagde opsatt hand haffuer neddertagidt och igien Opmuridt efftersom Kong: Maitt: sielffuer hannum dett saaledis Naadigst befallidt haffuer."

a = Oluf.

8 FORTINGNING MED MALER HELLE TORBENSEN OM MALERARBEJDE.

R. R. 1609—1610, Fol. 431^{a-b}:

1609 , 18 Juli : „— — at hand Vdj høibemeldte Konn: Mayt: Løsthaffue her Vdenn for byenn Vdj det huzs hans Maitt: sielffuer sidst (Variant i Udbetalingen: nu nyligen) haffuer ladet FUNDERE, skall male — — 8 dørre grønne Vdj Oliefarffue, Desligeste 23 Windues Carmer at male grønne Vdj Oliefarffue baade Vden oc Indenn. 3 Skorsteene^a Vdj graa Oliefarffue Trapperne at anstrøge grønne Vdj Oliefarffue(1) oc Listerne nedden omkring Vdj den nederste stuffue ochsaa grønne Vdj Oliefarffue at male. Noch offuen paa Salen Listerne at Staffere med Guld och Farffue. Noch 2 smaa Karnapper Vdj samme Sall med Listerne Vdj Guld och Farffue at Staffere. Och det altsammen paa sin egen bekostning — —."

a = Kaminer.

(1) Bering Liisberg, anf. St., S. 238 refererer en Betaling til samme — d. 29 Juni 1608 — for at have malet en Vindeltrappe graa. Det paagældende Sted, som er fra 1609 — R. R. 1609—1610, Fol. 430^b — nævner kun „een Trappe — — Vdj Konng: Maitt: Løsthaffue“; det kan jo være i andre Huse, thi den nævnes sammen med Stakit-maling.

Der blev afregnet 9 August samme Aar, Fol. 432^b.

For at kunne bruge denne vigtige Meddelelse maa vi vide, om den er fuldstændig? — Dette kan vi kontrollere ved Sammenligning med Hans Brockmann's Afregning, Kilder 2, hvori Antallet af Kaminer („Schorsteen“) nævnes; dengang (1606) havde Huset i det mindste 4 Kaminer, maaske 6; her er Antallet kun 3, eventuelt 4, hvis Stafferingen af Kaminen paa Salen ikke var medregnet. Derfor er det muligt, at Antallene af Døre og Vinduer heller ikke er fuldstændige.

Antallet af Døre stemmer med det minimale Tal: 2 Døre for Kældernedgangene, 2 imellem Kælderrummene; 1 Indgangsdør og 2 Mellemdøre i Stuen; 1 Mellemdør i Salen — ialt 8, men dette udelukker ikke, at der kan have været flere, idet disse er talt med, men ikke f. Ex. de indre Kælderdøre.

Antallet af Vinduer vilde efter det nuværende Slots Forhold være 28 (ikke medregnet de to Karnapper i Salen, som jo nævnes aparte); dette Tal overstiger altsaa det meddelte Tal „23“. Men i Tallet 28 er medregnet 4 formodede Vinduer i Nordgavlen; dog ved Undersøgelse af den endnu staaende Del af denne Mur i „det mørke Kammer“ fandt jeg intet tydeligt Spor af et Vindu, saaat disse 4 Vinduer maaske gaar fra. — Yderdøren til Kongens Kammer eller en Forstue(?) tog et Vindues Plads. Saaledes kunde Tallet „23“ forklares. Men sikkert er det ikke.

9 UDBETALING TIL FORSKELLIGE MURERMESTRE FOR ET „GALLERI“ SOM SKAL OPSÆTTES.

R. R. 1609—1610, Fol. 571^b;

1609 , 17 September : „— — som haffuer arbeitett vdi Konn: Ma: Løsthauffue her Vden for byenn paa dett nye Gallerij som kommer att stannde paa begge Eennderne aff dett stoere huus Udj forschreffuene hauffue — —.“

Betydningen af dette Kildedet er ikke umiddelbart indlysende, da „Galleri“ efter Datidens Sprogbrug — se navnlig Fortingningerne med

Murermester og Stenhugger om Ibstrup; Friis, S. 138 fg. — baade kan mene Buegalleri foran en Bygning og Balustrade eller Altan. I Fortingningen med David Nyborg af 30 Oktober 1610 — Friis, S. 139 nederst — forpligter denne Bygmester sig saaledes baade til at „hugge og forfærdige 2 Gallerier imellem de 2 (skal være 3) Karnapper — — desligest et Galleri midt paa den mellemste Karnap med Lister og Piller, saa at man kan gaa ud af den store Sal over paa Taget paa samme Hus“. Her er altsaa „Galleri“ brugt i to forskellige Meninger.

I vort Kildedsted synes Stedbetegnelsen „paa begge Eennderne aff dett stoere huus“, at tyde paa en Anbringelse ovenpaa Gavlene, da det vel ellers vilde hedde, „for begge Eennderne etc.“ Men det er ogsaa muligt, at der tænkes paa fremspringende Buegallerier; dog er i begge Tilfælde Enkelttalsformen „det nye Gallerij“ mærkelig, og endvidere det fremtidige „som kommer at staae paa“. Galleriet var altsaa formodentlig endnu ikke opsat, da Kongen i November 1609 lader Kalkslageren forberede Udvidelsen af Slottet (1610).

II

DET STORE FUNDAMENT

1610

10 FORTINGNING MED VALENTIN OG MELCHIOR SPANGENBERG OM UDGRAVNING OG FUNDERING TIL ET STORT SLOT.

R. R. 1610—1611, Fol. 672^{a-b};

1610, 2 JUNI : „Erlig och Welbiurdig Mannd Breide Ranndzow till Ranndzholem, Konn: Ma: Statholder, haffuer paa Hanns Ma: weigene giort fortingning med for[nævnte] Valenntin och Melcher Spangennberige Graffuere, At de paa deris eigen bekostning och med deris eget folck schall graffue Fundamentidt till det ny hus Konn: Ma: Naadigst will lade opbygge Vdj hanns Ma: dennd nye Løsthaffue her Vdenn for Kiøbenhaffuen effter som det Dennom paa Konn: Ma: weigene er bleffuen Vdwist at fuldferdige, for Huilcket forskreffuene fundamennt at graffue och Legge effter som forbemeldt er Dennom paa hoigbemeldte Konn: Ma: Weigene er loffuit och tillsagt, for huer Roede beregnit 8 Alen dyb och 8 Alen bred aff for[schreffuene] Fundamenndt (1) — 2 Dallr, som den nom schall betallis aff hans Ma: Renntte Cammer effter

(1) Det forudsættes, at hver Kvadratode var 1 Alen i lodret Dybde. Tidligere beregnedes Kvadratoden til 6 Alen paa alle Ledder. — Se Arent Berntsen, Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed, 1656, II, 542 fg.

som arbeidet fannger frembgang. Och huis Jordet sig belannger, som de opgraffuer det schall de lade Vdføre Vden for haffuen Vdj Leergraffuen, disligeste at Vdholde vanndet som dennom kunde forhindre paa for[schreffuene] Arbeide paa deris eigen bekostning och med derris eget folck som forskreffuit staar.

Actum dennd 30 Maj a^o 1610."

Ved den første Udbetaling, 2 Juni 1610 — R. R. 1610—1611 Fol. 672^b — er Ordlyden ændret:

„for dend fundament Under det nye hus — — som Konn: Ma: nest Gudzs hielp Achter at Lade Opbygge.“

Denne Form er sjælden, men den forekommer i Forbindelse med Jordarbejde (Volde og Grave ved Østerport), som de samme Gravermestre skal udføre 1609 — R. R. 1609—1610 Fol. 621^b.

Der udbetales omtrent ugentlig indtil 26 Oktober 1610 ialt 790 Dlr., hvilket svarer til en Grundudgravning i gennemsnitlig tre Alens Dybde af 8400 Kvadratalen.

Desværre er det ikke lykkedes at finde regnskabsmæssige Paralleler til denne store Udbetaling. Den nærmeste Parallel vilde jo være Betalingen for Grundgravning til det første Rosenborg — R. R. 1605—1606, Fol. 520^a — til to Gravere som

„haffuer arbeidet for K. M. och graffuidt udj thennd grundwoll Vnder dett nye Løsthuus etc.“

Men deres Fortjeneste beløber sig kun tilsammen til 40 Skilling daglig i 16 Dage. — Heller ikke fra Ibstrups Historie lærer vi noget, thi der er kun optegnet en enkelt Udbetaling paa 8 Rdlr. til Murermester Christoffer Caspersen — R. R. 1609—10, Fol. 554^b —:

„for thennd Grundwall hannd haffuer Antagen sig at legge Vnder det Nye huus etc.“

De senere Betalinger og Afregninger mangler i Rentemester Regnskaberne, og Lensregnskabet for 1609—1610 er tabt.

Det store Fundament, der utvivlsomt stod i Forbindelse med det konsoliderede første Rosenborg, hvilket fremgaar af Udbetalingen 1609 — Se S. 28 — „thennd biugning Konn: Ma: Naadigst will lade opsette Ved thett store huus“ —, kan ikke være det, hvorpaa Kongen i Maj 1612 lader bygge „ded nye hus“ — R. R. 1612—1613, Fol. 551^b fg. — fordi dette viser sig at være „denn nye Lade“. Fortsættelsen af Arbejdet begynder først i Marts 1613, samtidig med at Bertel Lange's Tilsyn honoreres paany. (Kilder 12).

OPFØRELSEN AF PORTBYGNINGEN MED DRABANTVAGTEN

Af Regnskabsposterne til dette Arbejde fra Aaret 1610 — opført i Bering Liisbergs Kildefortegnelse spredt S. 234 og 239 — citerer vi her alene:

11 AFREGNING MED TØNNIS CHRISTENSEN OG SØREN CHRISTENSEN FOR EN KAMIN.

R. R. 1610—1611, Fol. 641^a:

1610 , 10 November : „— — for 4¹/₂ Søgnedage de huer haffuer Arbeidet Vdj Konn: Mayt: dennd Nye Løst-haffue her Vdenn for byenn, oc dersammesteds opmuret oc forferdiget en Skorsteen i det nye hus Vdenn for hans Mayt: det stoere hus, som Drabantere skall holde wagt vdi. — —.“

Udtrykket „Vdenn for hans Mayt: det stoere hus“ synes at tyde paa, at Vagtbygningen og det første Rosenborg var adskilte ved en Grav.

DET ANDET ROSENBORG

I

1613—1615

A. YDRE ARBEIDER

12 AFREGNING MED BYGMESTER BERTEL LANGE FOR TILSYN MED BYGNINGEN AF ROSENBORG I 1613—1616.R. R. 1613—1614, Fol. 442^a:

1613 , 11 September : „giffuet Bertill Lange Kong: Mai: Byggemester og Indwohner Vdj Kiøbenhaffn 147 Dr., som er hans beuilgede Dagløn hannom af høibemelte Konng: Maytt: Underdanigst haffuer tillkommit for 147 Søgndage, som angick denn 15 Martij och endis den 11 Septembris Vdj neruerrendis Aar 1613. Vdj huilcken midler tid hannd haffuer hafft waaretegt med Kon: Mayt: Bygning Vdj hans Mai: Løsthaffue her Uden for byen. Item paa den demning wed østerport, Saa oc paa det husz, som gaar fra det ny Tøighus til Indløbet til den ny haffn her for Kiøbenhaffn slot — —.“

Det følgende Aar betales han for 180 Dages Arbejde med „opsiun och wartegt med dend bygning hans Ma: Naadigst lader opsette udj hans Ma: Løsthaffue etc.“ — R. R. 1614, Fol. 379^a. I Aaret 1615 betales han for 194 Dages Arbejde — R. R. 1615, Fol. 294^b — og i 1616 for 200 Dage — R. R. 1616—1617, Fol. 363^a. Hans samlede Arbejde fra 1610 opgøres i R. R. 1617—1618, Fol. 445^a fg. og det meddeles her, at han ikke fik Løn i 1611 og 1612, fordi Kongen i disse Aar kun byggede paa Ibstrup.

13 BETALINGER TIL HANS BROCKMANN STENHUGGER FOR STENHUGGERARBEIDE I 1613.

R. R. 1613—1614, Fol. 476^b o. a. St.:

1613 , 2 Maj : „— — for en deel adschillige Stenhugger Arbeide hand haffuer Vnder Henderne at hugge och forferdige thill det nye husz, høibemeldte Kon: Mai: Naadigst Vil lade opmure nest till det store Husz Vdj hans Mait: Løsthaffue her Vden for byenn — —.“

Variant: „till den ny bygning“.

Fra 10 Juli hedder det kun „till hans Ma: bygnings behouff“. Udbetalingerne fortsættes i de følgende Aar, men det synes nu ikke længere alene at gælde Arbejder paa selve Slottet. — I August 1614 faar han en Efterbetaling for Arbejde „udj de nye husze och ellers paa adskillige Steder thil Kon: Ma: bygnings behouff i hans Ma: dend nye løsthauffe heruden for byen fra dend 8 Octobris 1606 och till dend 23 Octobris 1607.“

14 BETALINGER TIL MURMÆND, KALCKSLAGERE M. FL.

R. R. 1613—1614, Fol. 526 o. a. St.:

1613 , 2 Maj : „— — — der — — haffuer Arbeidet Vdj hans Mait: den ny Løsthaffue her Vden for byen paa det hus høibemeldte Kon: Mai: Naadigst lader opbygge til det store husz (Variant: store nye hus) der sammesteds — —.“

Udbetalingerne, som regnes fra 27. Marts, gaar til 19 November 1613 og fortsættes fra 20 Marts 1614.

R. R. 1613—1614, Fol. 563^a forekommer Varianten:

1614 , 17 April : „— — paa den Mur hans Mayt: Naadigst lader opmure till det store hus.“

15 ALTANEN PAA TAGRYGGEN.

R. R. 1614—15, Fol. 415^b (der leveres 37 Balusterpiller).

R. R. s. A., Fol. 416^b:

1614 , 21 Oktober : „— — 53 piller — — till det Gallerj paa det nye Huus i hans M: Løsthaffue — —.“

R. R. 1620—1621, Fol. 274^{a-b}: „Galleridt Paa dedt store Nye huus“ beklædes underneden om Pillerne med Rullebly.

16 VINDELTRAPPETAARNET TIL DET ANDET ROSENBORG I, FULDFØRT JULI 1615(?).

Omtalen af Taarnet findes i de sædvanlige Udbetalinger til de Murere, der arbejdede under Bertel Lange's Tilsyn:

R. R. 1615—1616, Fol. 399^a:

1615 , 25 Juni : „— — paa ded store nye Huus och Taarn i hans Maietts: Løsthauffwe etc.“

R. R. 1615—1616, Fol. 400^{a-b}:

1615 , 9 Juli : „— — dj haffuer arbeded paa denn Taarn Konn: Maiett: Naadigst lader opmure till ded store nye Hus etc.“

Se iøvrigt i følgende Kilde: „Taarnet til Windeltrappen“ og „denn runde(!) Taarn“ (s: ottesidede). Omtalen af dette ophører 22 Juli 1615. Den Dag synes Christian IV at have holdt Rejsegilde. Se S. 32.

17 FORTINGNING MED HANS REIMANN BRØND- MESTER OM SPIRENE PAA DE TRE TAARNE.

R. R. 1615—1616, Fol. 375^b:

1613 , 17 Juni : „Konn: Maiett: Haffver Naadigst giordt Fortingning med Hans Reimann Brøndmester (1) och Indwaanner udj Hellsingøer, ad hannd paa Hans egen Bekostning schall Hugge och Opreise tuende Spitzser paa den eene side aff ded store nye hus i hans Maiett:s Løsthauffwe herudenn for Byenn, Huorfor hannom er Louffwed och tillsagt 700 richsdaller. Sammerledis er och gjordt fortingning med hannom, ad hand och vdj lige maader schall hugge opreise och forferdige een Spitz paa den store Windelltrappe op till same hus, Huorfor hannom er Louffued 480 Daller, effter hans Contractis formelding Huoraff een giennpartt herhoess findes ouffuergiffwenn och Indlagt huis Leiligheed deraff widere kannd forfares. Actum den 26. Februarij Anno 1615.“

I Betalingerne til Samme forekommer følgende Varianter:

R. R. 1615—1616, Fol. 376^a:

1615 , 22 Juni : „— — for tuende Spitzer paa ded store Hus, Saawell som och for een Spitz paa Taarnet till Windelltrappen, som er opbuigt till same hus i hans Maiett:s „Løsthaffue“ ib. Fol. 377^b.“

(1) Hans Bestalling som Tilsynsmand for alle Vandafløb m. m. paa Kronborg, se Kancelliets Brevbøger for 1612, udg. af L. Laursen, S. 544.

1615 , 22 Juli : „— — for twende Spitzer — — paa ded nye hus och denn runde Taarn^a.“

a = Windeltrappen, altsaa det store Taarn i dets første Skikkelse.

ib. Fol. 380^a:

1615 , 16 September : „— — for twende Spire — — paa ded nye hus.“

ib. Fol. 381^b:

1615 , 9 Oktober : „— — for twende Taarne — —.“

ib. Fol. 388^a:

1616 , 11 Februar : „— — twende Taarne aff thræ.“

B. INDRE ARBEIDER

18 AFREGNING MED SNEDKER LAURITZ KRØGER FOR VINDUSKARME M. M. LEVERET I 1613—1614.

R. R. 1614—1615, Fol. 420^b—421^a:

1615 , 3 Marts : „— — for 28 Winduffes Carmer støcket 1 rixdallr 2 halffue Winduffesbuer støcket 1 Ort. Saa och for 10 bouur støcket 13 Sk. hand udj lige Maade haffuer giordt och forferdiget i det store nye husz i Kon: Majj: løsthauffe — — fra dend 29 Maj 1613 och till dend 3 januarij anno 1614.“

Denne vigtige Post synes at omfatte Vinduerne i den nye Dels Stue og 1. Sal alene, svarende til, at der var 23 Vinduer i den gamle Del i disse to Stokværk — Kilder 8. — Hvornaar Vinduerne til den store Sal i tredje Stokværk leveredes, kan ikke ses af Kilderne.

19 BETALING TIL SNEDKERE OG BILLEDSNIDERE
SOM ARBEJDER PAA BEKLÆDNINGEN AF DET NEDRE
(NORDRE) GEMAK („VINTERSTUEN“) UNDER LEDELSE
AF HOFSDNEKTER GREGERS GREUS.

R. R. 1614—1615, Fol. 416^a:

1614 , 3 Oktober : „Giffuet een dell Snedikesuene till
dagløn — —, som effter Kon: Ma: eigen Naadigste
befalling ere antagen wdj hans M: tieniste at
Arbeide her paa Kiøbennhaffns Slott paa dett ar-
beide høigbemeldte Konn: Maiett: Naadigst lader
giøre och forferdige till det nye huus i hans M:
løsthauffe her uden for byen, fra dend 14 Augustj
Anno 1614 och till dennd 3 Octobris dernest effter
i samme aar — — effter hoeliggende hanns vonn
Smalkall Slodtzfoged hersammestedt och Greger
Greges Konn: Mayttz: hoffsnediker deris under-
schreffne Mandtals Registers formeldinng.“

Hofsnedkerens Navn staves i følgende Udbetalinger Greus eller Greues; Arbejdet maa være afsluttet i April Maaned f. A. (1615), da Betalingerne til Maler Samuel Clausen for Dønnikeværket paa Loftet og Stafferingen af Panelværket og Kaminen begynder. Disse sidste Poster viser, at Arbejdet var udført i „et Gemak“, altsaa formodentlig „Vinterstuen“, hvis Kamin er signeret „1615“.

20 AFREGNING MED DØNNIKEMESTER VALENTIN
DRESSLER FRA SCHMALKALDEN FOR STUKLOFTER.

R. R. 1615—1616, Fol. 339^b:

1616 , 8 April : „— — for 5 Gemacker och een forgang vdi
ded store nye Hus — — och vdi Badstuffuen — —,

hand haffuer dønniked och udskaaen i Kalcksnider
arbeed — —."

Arbejdet begyndte i Marts 1615. — R. R. 1614—1615, Fol. 401^a. Fra
Maj 1618 fortsætter Valentin Dressler Stukkeringen af den store Sal
i øverste Etage.

21 BETALING TIL MALER SAMUEL CLAUSEN FOR AT MALE STUK-LOFTET I ET GEMAK.

R. R. 1614—1615, Fol. 393^b:

1615 , 6 April : „— — for eett Dønnicke tecke wdj Kalck-
schnider Arbeidt i hanns Ma: Løsthauffe — — hannd
schall formalle och staffere med hans eget Guld och
farffuer — —."

Variant: „een decke — — under Loffted vdj ett Gemack i ded store
nye hus".

Afregnet 24 Maj s. A. — R. R. 1615—1616, Fol. 311^b.

22 BETALING TIL SAMME FOR STAFFERINGEN AF PANELVÆRKET OG KAMINEN I ET GEMAK.

R. R. 1615—1616, Fol. 313^a fg.:

1615 , 24 Juli : „— — for Sneedkerwerked och eenn Skaar-
steen hand Underdanigst haffwer antagen sig ad
schall staffere och forferdige med hans eged Guld
och farffue udj eett Gemack i ded store nye
Hus — —."

Variant, — R. R. s. A. Fol. 314^a fg. — „for Parnellewerked". Arbejdet
begynder faa Dage efter det „prægtige Gæstebud" den 22 Juli 1615,
til hvilket Sigvard Grubbe var buden(1), og fortsættes til henimod
December 1615.

(1) Danske Magazin IV R., IV, 43.

DET ANDET ROSENBORG

II

1615—1624

A. YDRE ARBEIDER

1615—1617

23 BETALING FOR SKIFERTÆKNING AF HOVED-
HUSET OG DE TO TAARNE.R. R. 1615—1616, Fol. 433^a:

1615 , 2 Oktober : (Til Baltzer Berner Blytækker) „for ded store hus i hans Maietts: Løsthauffue heruden Byen hand ocsaa schal ouffwertecte med Scheeffuersteen.“

Sammesteds:

1616 , 15 April : „— — for ded store nye hus — — sambt dj tuende Taarne dersammesteds hand haffuer under henderne ad schall ouffertecke — —.“

24 BETALING FOR MIDLERTIDIG AFDÆKNING AF
DE TO MINDRE TAARNE.R. R. 1615—1616, Fol. 384^b:

1615 , 10 December : „Giffued een deell tømmermænd — —, som — — haffuer arbeided hoes Rasmus Kolding — — ad tillklede dj tuende Taarne paa den østre Side aff ded store nye Hus vdj same Hauffue som Spiir vdj fremtiden schall opsettes paa.“

25 FULDENDELSEN AF DET STORE TAARN OG SPIR.

De Murermestre m. fl. som arbejdede for Bertel Lange paa „det store nye Hus“ faar Betaling indtil 25 August 1616 — R. R. 1616—1617, Fol. 475^a—, og Bertel Lange selv i det samme Aar, — se Kilder 12. Da maa antagelig det store Vesttaarn have naaet Rejsehøjde, og Spiret er da opsat af Rasmus Kolding; dette varede indtil Foraaret 1617. Endnu i Juni har der staaet Stilladser om Taarnet, fordi Statuerne paa dette da bliver malet af Samuel Clausen; se følgende Afregninger.

R. R. 1616—1617, Fol. 340^b:

1617 , 19 April : (Til Corvinianus Saur Guldsmed) „for en kaabber fløig och trennde kobber Kugler, som kommer at stande paa det lange torn wdj samme løsthauffe hand wdj lige maade haffr forgyld.“

R. R. 1617—1618, Fol. 462^{a-b}:

1617 , 29 Junj : „giffuit Samuell Clausenn Maller — — till daglønn, 6¹/₂ dlr. som fraa dend 11 Junij 1617 och till denn 28 dag dernest effter i samme Maannidt haffuer annstrøggenn eenn deell Billeder weed det stuore nye huss i Konn: Maitt: Løsthauffue — —.“

De fire siddende Figurer paa Taarnhjørnerne ved Overgangen fra den firkantede til den ottekantede Del er muligt udførte af Lorents Grösen, der siden 5 August 1615 havde hugget „Billeder“ for Christian IV af gullandsk eller fransk Kalksten; hans Virksomhed fortsættes til o. 1 December 1617. — R. R. 1615—1616, Fol. 347^b; R. R. 1617—1618, Fol. 513^a.

B. INDRE ARBEIDER

1616—1624

26 BETALING TIL SAMUEL CLAUSEN FOR MALING OG STAFFERING AF CHRISTIAN IV's SENGEKAMMER (DEN CHINESISKE STUE, FEJLAGTIG KALDET ARBEJDS- ELLER VINTERSTUE) EFTER KONGENS SÆRLIGE AFTALE MED HAM.

R. R. 1615—1616, Fol. 316^b:

1615 , 19 December : „Giffued for[nævnte] Samuëll Clausønn Maler paa Regenskaff aff dj 60 daller, Konn: Maiett: sellffuer Naadigst haffuer Louffwed och tillsagt hannom for hans Maiett:s Sengekammers i ded store nye hus — — (hann) schall male och Staffeere for hans Mayett: med hans eged Guld och farffuer effter hans Contractis formelding.“

Forsat 22 Februar 1616, ib. Fol. 317^a.

27 BETALING TIL KANDESTØBER HANS RIDDER FOR ARBEJDE I BADSTUEN I DET STORE TAARN.

R. R. 1615—1616, Fol. 432:

1616 , 30 Marts : „— — for ded Arbeid hann) haffuer antagen sig for Konn: Mayett: ad schall giøre och forferdige vdi denn Badstuffue i ded nye hus — —.“

28 FORTSATTE BETALINGER TIL HOFSNEDKEREN GREGERS GREUS, SENERE WILLUM MOER, FOR PANELVÆRK UDFØRT PAA VÆRKSTEDET I KIØBENHAVNS SLOT. DER NÆVNES NU OGSAA BILLEDSKÆRERE, FORUDEN SNEDKERSVENDENE.

R. R. 1615—1616, Fol. 373^a:

1616, 30 April: „Giffued tuende Billedsnidere och eenn deel Snedkersuenne till dagløn for 11 Uger fra denn 11 februarij Anno 1616 och till denn 28 Aprilis dernest effter i samme Aar dj imiddeller thid haffuer arbeeded hoesz Greger Greus — —.“

Fortsat i 1616 — R. R. 1616—1617, Fol. 423^b—430^a. Fra Oktober 1616 nævnes Willum Moer som Hofsnedker, ansat „noget tilforne“, og der tales nu om „eet Pannellewerck“:

R. R. 1616—1617, Fol. 430^b—431^a:

1616, 13 Oktober: „Giffuitt twinnde Snedickerswenne 13^{1/2} Dr. till dagløn for 3 Ugger fraa denn 22 Septembris Anno 1616 de først er bleffuen antagenn i Konng: Maitt: tieneste att skulle Arbeede hoes Willum Moer, som noget tillforne war antagen wdi hans Maiett:s tieniste for eenn Hoffsnedicker at schulle giörre och forferdige eet Pannellewerck wdj det store nye huus wdi høigbemeldte Konn: Maiett:s løsthauffe etc.“

Fortsættes i de følgende Aar — R. R. 1617—1618, Fol. 518^a fg., og R. R. 1618—1619, Fol. 496^b fg. — til 29 September 1618, ib., Fol. 504^b.

Da Arbejdet ikke er lokaliseret, kan vi kun indirekte slutte af de efterfølgende Maler- og Stukkatørarbejder, hvor det blev anbragt. Saaledes kan vi sandsynligvis bestemme Pladsen for det i R. R. 1616—1617,

Fol. 430^b—431^a nævnte „Pannellewerck“ derved, at Samuel Clausen i Marts d. f. A. (1617) maler et saadant i „Schriffue-Kammeret“ (nordøstre Taarnstue) ved Siden af „Vinterstuen“ fornedet, medens det følgende langvarige Arbejde i 1617 og 1618 kan være bestemt til den store Sal øverst, som Dønnikemesteren begynder at arbejde i fra Maj 1618, eller — hvad jeg anser for mest sandsynligt — til det gamle „Dronningens Gemak“ i Stuen i dets forkortede, men berigede Skikkelse. Se de efterfølgende Kilder. Dermed bortfalder Bering Liisberg's Theori, at det store Panelværk, hvorom der tales siden Oktober 1616, skulde være et og samme Arbejde, og være det bevarede Panelværk i „Vinterstuen“, skøndt denne sidste tydeligt er dateret til „1615“ ved Indskriften paa Kaminen.

29 BETALING TIL SAMUEL CLAUSEN FOR MALING AF ET TRÆ-LOFT OG PANELVÆRK I „SKRIVEKAMMERET“.

R. R. 1616—1617, Fol. 378^b:

1617, 7 Marts : „— — for eet schriffue Kammer med Tecket vnnder Loffted och Pernilled wdj dett store nye huus etc.“

30 BETALING FOR MALERARBEJDE I „DEN GAMLE SAL“ 1617 OG 1624.

R. R. 1616—1617, Fol. 378^a:

1617, 23 Februar : til „fiere Maller och thwinnde Maller drennge“ som „haffuer arbeded paa dend gamble Sall wdj dett store nye huus — —.“

Til denne Sal købte Christian IV, i Følge Skrivekalenderoptegnelsen 4 December 1619, for 687 dlr „nogit forguldt ler som kom ij haf-fuen till sallen“.

I 1624 omtales Malerarbejdet i den samme Sal under Gyldenlæderet:

R. R. 1624—1625 (Udgift), Fol. 102^a:

1624 , 15 October : „Giffuit Thommis Thommissen Maler for 3 Kackeloffne hand haffuer anstrøgen med hans egen Isernfarfue i Konn: Mai: Løsthaffue. Desligeste anstrøgen neden i Sallen, vnder det forgyldte Leder omkring med Guldfarfue, Saa och anstrøgen 4 Dørre paa denn nye Sall Der sammestedtzt.“

Dette Sted er tidligere af F. R. Friis og Bering Liisberg læst som gældende en og samme Sal (Riddersalen), da disse Forskere ikke regnede med Existensen af den gamle Sal (den „røde“ Sal); men i Teksten skelnes der tydeligt imellem Salen forneden („neden i Sallen“, jfr. Kilde 53 (1654) „Needen ved det Underste Gemach“) og „den nye Sal“ (foroven).

Det er muligt, at de 1500 hvide og sorte Marmorfliser (Astrag), som i 1617 indkøbes af Maleren Peder Isaacs hos Hendrik de Keyzer i Amsterdam, og som vilde kunne dække en Sal af denne Størrelse — de bevarede Stykker, som findes foran Kaminen i det nordre Gemak maaler 0,336 M. (en græsk Fod!) i Kvadrat eller 0,113 M.² — var bestemt hertil. De blev imidlertid først anvendt (1622) til hint mindre Gemak, og det paagældende Sted i Rentemester Regnskaberne maa derfor henføres til de Kilder, som omhandler dette Gulv (Kilder 43 f.).

31 FORTINGNING MED SNEDKER JØRGEN BOUMAN OM EN VINDELTRAPPE (I FORGANGEN).

R. R. 1616—1617, Fol. 439^b:

1617 , 27 Marts : „— — att hannd — — schall giøre och forferdige eenn Windelltrappe i det stuore nye huus i Konn: Maytt: Lösthauffue etc.“

Derfor skulde han have 150 Rigsdaler. Jeg antager, at det er Vindeltrappen (og Trægitret?) i Forgangen. Se Kilder 51, 56 fg.

32 UDBETALING TIL VALENTIN DRESSLER FOR DØNNIKEVÆRKET I RIDDERSALEN, BEGYNDT 29 MAJ 1618 OG FORTSAT 1621 AF ASMUS ELLERTSEN.

R. R. 1618—1619, Fol. 484^a:

1618 , 29 Maj : „Giffuedt Valentin dresler dønniche mester och Indwoner wdj Kiøbenhaffenn 14 dlr paa Regnschaff aff hans Arbedtzløn for thend storre Sall vdj det Nye huuss i Ko: Ma: Løsthaffue — — hannd haffuer antagen sig, adt skall dønniche och staffere for hans Ma: vdj Kalcksnider Arbeid — —.“

33 BETALING FOR LEVERING AF MARMORKAMINER (TIL ROSENBORG?) 1619.

R. R. 1618—19 (Udgift), Fol. 363^a:

1619 , 5 April : „giffuedt Catsolinj Plaquadranndt af Amsterdam 165 Enckende Rdr. som er hans Beuilgede betalling for tre (III) hugenn skorsteene aff Marmor och Tudtzstene aff hanum er Kiøfft och bekommidt till Ko: Ma: behouff Och er bleffuenn leffuerit ind vdj Borgestuffuen herpaa Kiøbennhaffuens Slott — — effter hoesliggende beuises formelding, som aff hanns May: selffuer Naadigst er Underschreffuidt.“

Disse tre Marmorkaminer er formodentlig de to høje Kaminer i Ridder-salen og den saakaldte „store Allebast Schorsten“, som oprindeligt stod i det nordre Gemak paa 1. Sal — se S. 42 —, men (1705) nedtoges og genopsattes i Dronningens Gemak i Stuen. Se Kilde 49 og S. 65.

34 FORTINGNING MED MALER PEDER ISAACS OM (LOFTSMALERIERNE) I DET NORDRE GEMAK.

Christian IV's Skrivekalender:

1619 , 19 November : „Bleff med Peter Isack handlit att hand skulle male den stuue ij haffuen offuer wijnterstuen for 1600 rixdl huorpaa hand haffuer bekomit 1200 rixdl. gaff ieg Peter Isack 202 dl och $\frac{1}{2}$ dl. for nogit lerrid.“

Dette malede Loft maa, efter Størrelsen og Stilen, være det, som nu er anbragt i „Vinterstuen“, efter at det øvre Gemak (1705) var forkortet et Fag, saa at Loftet ikke længere passede dér. — Se S. 65 —. En Del af de allerede betalte 1200 Rigsdaler er maaske de 460 Daler der nævnes i R. R. 1619—1620, Fol. 19 Juni 1619: „— — som er hanns beuigelde betaling och forthiendte arbeidtzløn for 6 støcker Malwerck och 2 store Billeder Konng: Ma: Naadigst aff hannem kiøfft och bekommdt haffuer“. Se om Malingen af dette Gemak iøvrigt Kilde 36.

35 AFREGNING MED MALER FRANTS CLEYN OG MALER REINOLDT THIM FOR BILLEDER TIL RIDDERSALEN.

R. R. 1619—1620 (Udgift), Fol. 150^a:

1619 , 15 Maj : „giffuidt Frandzs Kleine — — for thuende store støcker Vdj eett fyrwerks historie och Børne legh — — till Konn: Ma: behouff, Vdj det store Nye huus i hanns Ma: løsthaffue — — Saa och for 14 figurer hannd haffuer Theignet paa graapapir — —.“

Det er ikke sikkert, at de sidstnævnte er til Rosenborg; de første derimod, er antagelig de som nu findes paa Frederiksborg. Se Fortegnelsen over de bevarede Malerier fra Rosenborgs lange Sal S. 48 fg..

1619 , 14 December : „Giffuit Reinnoldt Thim Contrafeigger och Inndwonner udj Kiøbenhaffuen 400 dr. Huormed hannd nu aldelis er bleffuen fornøigidt och affbetallidt — 400 daller — hanss beuilgede betalling for 3 store Mallidt støcker hannd effter Konn: Ma: eigenn Naadigst befallinng hafr giort och leffuerit her paa Kiøbenhaffuens Slott, som siden kommer att side i Fyllingen Unnder Lofftid paa dend store Sall i det nye Huus — —.“

To af disse Billeder er maaske bevaret paa Frederiksborg (Ringrending og en Syskole); se Fortegnelsen S. 48 fg..

36 BETALING TIL SAMUEL CLAUSEN FOR MALINGEN AF DET NORDRE GEMAK PAA 1. SAL.

R. R. 1620—1621, (Udgift), Fol. 136^b:

1620 , 25 November : „— — for eett Gemack wdj denn eene Ennde aff det store nye huus i Konn: Ma: løsthaffue — — hannd haffuer formaalidt och Stafferidt med hanss egenn Guld och farffue for hans Mayt:.“

Samuel Clausen dør i Marts 1621, og Arbejdet fuldendes af Peter de Mejer.

At der menes Gemakket over „Vinterstuen“ — hvilket i og for sig er indlysende, da den modsatte Ende af 1. Etage indtoges af „den gamle Sal“, der altid bliver nævnt som saadan — kan yderligere bevises ved en Afregning med Oluf Dreyer, 20 August 1619 for noget Drejerarbejde paa Loftet, hvori Gemakket siges at være i Slottets vestre Ende, eller som vi vilde sige den nordre:

R. R. 1619—1620 (Udgift), Fol. 211^a:

„Vnder loffted i dennd Wester eennde aff det store huus.“

37 BETALING FOR MALERARBEJDE, HERI NÆVNES FØRSTE GANG PORTALEN I FORSTUEN PAA 1. SAL (?).

R. R. 1625 ($1/5$ — $1/1$ 1626) (Udgift), Fol. 58^b:

1625 , 28 August : „giffuet Morten Paaske Maller — — for 1 stoer port, desligeste Pernelit vdi gangen wed Konng: Ma: Gemack udi hanns Ma: Løsthaffue Hannd haffuer anstrøgen vdj sin eigenn Oliefarffue och Listerne med sordt farffue. Saa wel som och for 8 fiele Windeuer hannd i lige maade haffuer Anstrøgen vdi graa Oliefarffue i Tornidt weed støckerne^a vdj for[nævnte] Løsthaffue.“

a = Kanoner.

Den nævnte store Port kan være den som (1654) — Kilder 57 — kaldes „et Portal med Det trää gadder (o: Gitter) werck“ i den øvre Forstue udenfor „det røde Lossement“.

Det „smaa Artillerie“ fandtes (1698) i et af de øvre Kamre i det store Taarn, neppe som Liisberg mente (S. 90) i underste Aabning af Spiret.

DET NYE TRAPPETAARN

1633—1634

38 BETALING TIL MURERMESTER JØRGEN THIMAND (ELLER TIDEMAND).R. R. 1632—1633 (Udgift), Fol. 223^b fg.:

1633 , 13 April : „Giffuen Jørgen Tidemand Murmester — —
for huis Murmester Arbed hannd haffuer under hender
at Schall opmure och forferdige for Kong: May: paa
Rosenborg vdj hanns May: Løsthaffue etc.“

Tidligere Udbetalinger er for Reparationer og andre Arbejder i Lysthaven, hvilket tydeligt fremgaar af en Post fra 3 August 1632 — R. R. 1632—1633, Fol. 220^a —. Det er da ikke sandsynligt, som Bering Liisberg skriver, at Begyndelsen af Arbejdet paa den nye Trappe, som han troede var den i det store Taarn, gjordes allerede 4 September 1632 — R. R. 1632—1633, Fol. 221^a. Skøndt Afregningen først fandt Sted 3 Oktober 1635, maa vi bestemt antage, at Arbejdet var færdigt til det store Bryllup i September 1634.

Hans von Steenwinkel d. y., den kongelige Bygmester, der vistnok har tegnet Trappetaarnet og Galleriet imellem dette og Hovedbygningen, er ikke nævnt i Regnskaberne i denne Forbindelse.

39 AFREGNING MED MURERMESTER JØRGEN THIMAND.R. R. 1635—1636 (Udgift), Fol. 205^b:

1635 , 3 October : Giffuedt Jørgenn Thimand Muremester
och Inndwaaner wdj Kiøbenhaffn 52 Rixdaller 1 Ort,
till 96 Sk., huormed hand nu er fornøyet och aff-

betalld — 402 Rixdaller 1 Ort hanns fortiennte Arbedslønn for enn stor Windeltrappe med ald dess tillbehørning hannd aff Nye haffuer opmuret aff Grunden, saavel det storre huuss wed Naffnn Rosenborg runden omkring *reparerit* samt ellers anndet mere giort och forferdiget derudj Konngl: Mayz: Lysthaffue heruden for byenn. Och er med hannem kortet och affregnet — 350 Rixdr. hannd dend 9 Junij och 4 Septemb: 1632 den 13 April 1633 och 2 Junij 1634 haffuer bekommet paa Reg[nschaff].“

Nogen Betaling til eller Afregning med en Tømrer om Arbejde paa den nye Vindeltrappe har jeg ikke fundet; men det ses af en lignende Post om Spiret paa Provianthusets Taarn, hvorledes en saadan var formet (R. R. 1635—1636, Fol. 215^b): 31 December 1635 „Giffuen Bertel Bryer thømmermand hans fortiente Arbedslønn for en Walckhuffue (o: „Vælsk Hue“) paa denn Windeltrappe paa Provianthuset“.

Vindeltrappens ydre Afdækning er formodentlig udført af Blytækker Valentin Peiter, som 9 Januar 1636 faar Afregning for Arbejde bl. a. paa Rosenborg fra 20 Februar 1633 til 7 Marts 1635; R. R. 1635—1636, Fol. 193^b.

40 AFREGNING MED STENHUGGER JOHANN KROSMAND (GROSSMANN).

R. R. 1634—1635 (Udgift), Fol. 282^{a-b}:

1635 , 13 Januar : „Giffuid Johann Krosmann Steenhugger 550 Richsdr. till 96 Sk. huor med hannd nu Aldelis ehr bleffuenn fornøiget och Affbetaldd, 800 Richsdr. hanns forthiendte Arbedslønn for 31 Alen thaglisten, allenn 30 Mk., VIII dobbelt Katuser^a for huer 4 Mk., XVIII enkelt Kartuser for huer 2 Mk.; 140 alen lister, allen 24 Sk.; 231 al. Metspeck^b

for huer Alen 12 Sk.; 84 Arcketra^c, for huer Alen 20 Sk.; 14 Winduffuer med *Conferspiss*^d, for huer 3½ Richsdr. 1 ordt. 26 thrappetrinn for huer 2 Rdr. ½ ortt; 338 Hiørnesteenn, for huer 20 Sk. och 127 Alen fliser allen 12 Sk., sampt ellers andet meer, hand paa Vnderschedtlige Steeder haffuer forferdiget aff Ko: Mai: eigenn Gullandks steenn, till dend nye Windeltrappe for Rosennborig, udi hans Mai: Løst-haffue her wden for Kiøbenhaffuenn. Och er med hannom kortted och affreignet — 250 Richsdr. hannnd dennd 30 Julij Anno 1633, dend 10 Februarij och 9 Aprilis nest forleden Anno 1634 haffuer becommid paa Reg[nschaff] her aff Rendte Cammeridt.“

a = Konsoller. b = flade Baand imellem Murstenene; kaldes ogsaa „Specklister“, R.R. 1615, Fol. 357. c = Architrav. d er skrevet saaledes men det maa vel være en Skrivefejl for „Conterspiss“ = Frontispice(?).

Afregningens enkelte Tal kan indeholde Fejl, Bilagene mangler. Saaledes burde Antallet af Hjørnekvadre (338) være 328 = 8 · 41, hvilket er det rigtige; og de 31 Alen „Tagliste“ burde mindst være 32, for at Gesimsen kunde naa rundt om Taarnets otte Sider, der hver er 4 Alen (2 M.) brede. Tallet af Trappetrin burde være 28 ikke 26.

Ved at efterregne Beløbene kommer vi til det Resultat, at disses Sum (c. 450 Rdlr.) knapt udgjorde Halvdelen af Hovedsummen (800 + 250 Rdlr.), hvorefter vi tør slutte, at de ikke nævnte Arbejder som Johan Grosmand udførte „paa Underschedtlige Steder till dend nye Windeltrappe“ var mere betydningsfulde, end man skulde tro. For de ikke specificerede c. 600 Rdlr. kan han have leveret baade Kælderløb og Sidetrapper med Gallerier i Mellempartiet.

Sidetrapperne er, saa vidt jeg kan se, første Gang nævnt i Maler-afregninger med Willum Hornboldt 1655. Kilder 58.

41 BETALING TIL SNEDKER BERTEL MØLLER FOR ARBEJDE I RIDDESALEN I FORBINDELSE MED VINDELTRAPPEN I TRAPPETAARNET („RUNDDELEN“).

R. R. 1636—37 (Udgift), Fol. 212^b—213^a:

1636 . 22 octobris : „Giffuenn Hanns Jenssen paa Bertell Møller Snedicher hanns weigne 163 Ennchende dr., som er hannss betalling och fortiendte Arbeitzlønn for enn Thrompeter Stoell vdi dend Lange sall paa Rossenborrig med enn parneell thill Trappen och enn Indfattedt dørr med Karmen aff Egge Thømmer som de gaar Innd fra Thrompeterstoellenn i Runnddelenn^a, paa samme Runddell giort 3 windevers Karmen aff Egg, sambt ellers meere adskilligge snedicker Arbeide paa Vnnderscheedeligge thiider dersammestedt giort och forbederet for Kong: Mayt: fra Anno 1633 och thill dennd 1 Novemb: Anno 1634.“

a = fransk rondelle, Rundtaarn; se ogsaa Kilder 17, S. 91 øverst, hvor det vestre Trappetaarn 1615 kaldes „denn runde Taarn“, senere nedbrudt.

Der kan ikke være Tvivl om, at Trompeterstolen var anbragt midt for Langsiden i Salen over den lave Dør fra Vindeltrappen. Men Bering Liisberg, anf. St. S. 78, kombinerede dette Kilsted med Christian IV's egenhændige Brev (III, 274) d. 24 Juni 1634 til Smeden Andreas Bentzvinger, som handler om den „Store Saall“ — paa Københavns Slot! —; og da der heri tales om „Ett langdt hull op under lofftid paa Enden aff den Store Saall hen ymod Køckenid“, troede han, at der paa sindrig Maade var bygget en ny Trappe i det sydøstlige Taarn og brudt Hul i Hvælvingen, for at der kunde blive Forbindelse til den nye Trompeterstol, som muligvis var anbragt over Kaminen (!) i Riddersalen.

DE STORE REPARATIONER

1632 OG 1636

42 TILKALDELSEN AF DØNNIKEMESTRE I MÆNGDE
TIL ROSENBORG.

Christian IV's egenh. Breve III, 59 (Rigsarchivet).

(1632 , 22 November) : „Biifogden heer udi Københaffn skall forskaffe saa mange Dønneckemeiister, som vdi byen fiindiss, vd paa Rossenborrig. Naar dii, som fraa Helssingør forskreffuen er, ankommer, Sa att dii tillsammans kan forferdige huissom paa Rossenborrig er att gøre. Hand skall ocksa tilholde baade dem, som heer udi byen findis, som dem, der kommer, ued hans tiener, Att dii findis paa Rossenborrig strax ephther fem Slett om Morgenem.

Paa Rossenborrig den 22 Nouemb: Anno 1632.

CHRISTIAN.“

43 BETALING TIL DØNNIKEMESTER HANS JØRGEN RIDTEL FOR FORNYELSE AF STUKKATUREN PAA LOFTET I VINTERSTUEN 1632—1633; FØRSTE BETALING 10 DECEMBER 1632(1).R. R. 1632—1633 (Udgift), Fol. 212^b:

1633 , 21 Januar : „Giffuen Hanns Jørgen Rittel dønnichemester 78^{1/2} Rxdr. 12 Sk. — — for Kong: Maj:

(1) Urigtig opført af Bering Lisberg, anf. St., S. 246 for 1631—1632 og derfor uden for den naturlige Forbindelse med Kongens Brev af 19 Februar 1633, som følger; men i Texten, S. 56 har han det rigtige.

Gemach paa Rosenborg handd haffuer dønnicket och forferdigedt met all sin thilbehøring Effter hanns von Steenwinchell Biugningsthillsiunsmand hanns der paa offuergiffne Seddels Lydelse — —."

44 KONGENS BREV TIL RENTEMESTRENE OM RENGØRINGEN AF VINTERSTUEN.

Christian IV's egenhændige Breve III, 76.

(1633 , 19 Februar) : „Rentemeiisterne skall tiilholde holmenss Maaler(1), att hand gør ded paaneluerck udi myn dageliige Stue paa Rossenborrig rendt for ded Støu, Som derpaa kommen Er, ymidlertiid der bleff biggiid, Saoch samme Paaneluerk ygen ferniidtze Och maaluerkiid ygen att forfriiske.

Samme Maaler skall forstreckiss med hundrede daler paa affregning.

Paa Rossenborg den 19 *Febru: Anno* 1633.

CHRISTIAN."

45 BETALING TIL TØMMERMESTER HANS PILD TZ FOR FORNYELSEN AF BJÆLKERNE I LOFTET OVER VINTERSTUEN.

R. R. 1635—1636 (Udgift), Fol. 216^a:

1636 , 27 Januar : „Giffuen hanns pildtz thømmermand 50 Enckende Rixdr. paa Regnschaff aff hanns Arbedtzlønn for de bielcker paa Konngl: Ma: gemach paa Rossenborg handd schal hendligge — —."

(1) Vistnok Willum Hornboldt, med hvem der afregnes for „Maller Arbeid handd haffuer giort och forferdiget — — paa Vnderschedtlige steder paa Rosenborg" d. 13. April 1633. — R. R. 1632—1633 (Udgift), Fol. 210^a.

46 KONGENS BREV TIL RENTEMESTRENE OM DØNNIKEVÆRKET PAA LOFTET I VINTERSTUEN OG OM POLERINGEN AF FLISERNE I GEMAKKET OVENOVER.

Christian IV's egenh. Breve, IV, 14:

(1636 , 12 Februar) : „— — Anlangende M: hans Stenuynckels Memoriall, Daa Er derpaa denne myn Erkleering, att lofftid y wiinterstuen pa Rossenborre Skall dønneckis, ligesom ded uar først, Epthersom Sengekammerid derhuos uduysser. Samme arbeiid Skall fortingis, Och saframdt meiisteren tager alformegid y munden for hans Arbeide, daa skall y strax laade mig det uyde, at Ieg kan skaffe En anden, Som Er inted langdt herfraa.

Dy suorte Och huiide Steene der offuen offuer Skall tillige optagis Och poleeris saoch Igen leggis — —.

Hadersleben den 12 februarij Anno 1636.

CHRISITAN.“

47 AFREGNING MED FORNÆVNTE TØMRER HANS PILDTZ.

R. R. 1636—37 (Udgift), Fol. 233^b:

1636 , 17 September : „Giffuen Hanns Pildtz Thømmermand — — for det ganndske Lofft vdj Kongl: Maytz: det vnnderste^a gemach paa Rossenborrig [hannd] haffuer nedertaggenn och igien laugt it Nydt Lofft aff 20 allenn thømmer Biellche hoess biellche.“

a Dette „underste Gemach“ er det samme, Kongen selv i et Brev (IV, 378) af 9 Maj 1635 kalder sit „Neederste gemack“, hvilket sidenhen var det almindelige Navn for „Vinterstuen“. Se Kilde 53.

48 AFREGNING MED DØNNIKEMESTER HANS JØRGEN RIDTEL OG VALENTIN JÆGER.

R. R. 1636—37 (Udgift), Fol. 215^{a-b}:

1636, 3 Maj: „Giffuen Hanns Jørgensen Ridtell dønnickemester paa sinn egenn, saavel som och paa Vallentin Jeger hanns weigne (100 Rdr.) deres beuilgede och forthienndte Arbeidtz Lønn for Kong: Maytt: det store gemach i Løsthaffuenn paa Roßenborrig de Vnnder Lofftet sammestedt vddønnicket och forferdiget haffuer.“

49 AFREGNING MED STENHUGGER THØNNIS MØNSTRI.

R. R. 1636—37 (Udgift), Fol. 224^{a-b}:

1636, 17 December: „Giffuenn Thønnis Mønstrj Steenhugger 61 Rixdr. som er Hanns forthienndte Arbeidtzlønn for 456^{1/2} allen flisser hannd haffuer blanchpolleret for Kong: Maijt: som er Lagt vdi Guoll i hanns Maytz: gemach och udi dett forgyllte Cammer paa Rossenborrig — —. Dissligeste for hannd haffuer hiulpen Murmesterenn dennd thied dennd storre Allebast schorsteenn bleff Nederthagenn och igienn opsadt oppe paa forn[ævn]te Rossenborrig.“

De nævn]te Fliser er vistnok en Del af dem, som Kongen havde købt (1617) igennem Peter Isaks hos Hendrik de Keyzer i Amsterdam „till Konn: Maietts: biugnings behouff her for Kiøbenhaffenns Slott“ — jfr. Udtrykket „och er Opskibbed her for Kiøbenhaffuens Slott“, R. R. 1618—1619, Fol. 783^b, — se: R. R. 1617—1618, Fol. 363. (18 August og 4 November 1617). De blev lagt i Gulv 1622. F. R. Friis, S. 33.

Fliserne fjernedes fra Rosenborg 1722, men nogle faa Stykker kom tilbage samme Aar, og disse findes endnu, hvor de blev lagt „udj Kongens, og Dronningens Gemacher, for Skorsteenen“. Se: „Forklaring Paa det som Tid efter anden Siden Anno 1719 til Anno 1725: Er fra det Rosenborgische Inventarium Afgaaet“, S. 64. — P. Brock, i „Danske Samlinger“ II R., VI, S. 3 fg.

Denne Kilde er af største Vigtighed for Rosenborgs indre Topografi. Den meddeler for det første, at det nordre Gemak og det forgyldte Kammer hørte sammen — hvilket ogsaa siges af Prinsen af Anhalt (1623) —; dernæst giver den et samlet Gulvareal for disse to Rum paa $456\frac{1}{2}$ (Kvadrat-) Alen(1), hvoraf vi kan udregne Gemakkets Længde. De nævnte Kvadratalen svarer til c. $114 M^2$.; og naar vi deraf fradrager Arealet af Taarnkammeret c. $19 M^2$. og Karnapperne c. $5,40 M.$, men tilføjer det Areal, Kaminen optager, c. $1,50 M.$, bliver Arealet af Gemakket c. $91 M.$, hvilken Størrelse divideret med Gemakkets Bredde $8,35 M.$ giver en Længde af c. $10,85 M.$, — lige med Længden af „Vinterstuen“. Hermed er det altsaa bevist, at dette Gemak oprindeligt var et Fag længere end nu, da det kun er $7,60 M.$ langt. Forkortelsen maa være sket under Frederik IV (1705). Se Kilder 61.

For det andet bekræftes det, at „den store Alabast Skorsten“ — saaledes kaldt fordi den, i Følge Prinsen af Anhalt, var „von lauter Marmel mit alabastern bildern gezieret“ — paa Christian IV's Tid fandtes i det øvre nordre Gemak, hvor den blev nedtaget og igen opsat.

(1) Da det vilde give et uforholdsmæssigt stort Areal, hvis der her var ment „sjællandske“ Alen, antager jeg, at der er regnet i „gemene Stenhugger Alen“ af $0,5 M.$

BENÆVNELSERNE OG BENYTTELSEN AF ROSENBORGS RUM

Kendskabet til Rummenes Navne og deres Benyttelse i Tiden fra Christian IV's Død — og umiddelbart før denne — til de sidste Omdannelser under Frederik IV skylder vi for Frederik III's Periode (1648—1670) Afregningerne med Malermester Willum Hornbolt (Afregninger XII, 6, 1—5) og med Glarmester Hans Mars (Afregninger XII, 9, 1—3) (Rigsarchivet); for Christian V's Periode (1670—1699) det af Hans Holck udgivne Inventarium 1698, og derefter for Frederik IV's Tid (1699—1730) de to haandskrevne Inventarier 1718 og 1731 (Slottets Archiv).

50 I ANLEDNING AF DEN UDVALGTE PRINS CHRISTIANS DØD (2 JUNI 1647) BLIVER GEMAKKERNE PAA ROSENBORG SORTMALET.

Afregning XII, 6, 1 N° 5:

1647 , 21 August : „Wdj Hans Maytt: Souffue Cammer hoes hans Majett: gemach dunnecke Wercket och offuer aldt som behouff giordis Soort anstrøgen.

End wdj forstueffuen for hans Mayett: gemach Dünnecke wercket medt Sort wdfyldt och Vegene Soort anstrøgen, och Nogle Windeffues Carmer medt Olliefarue Soort anstrøgen.

Noch i Fru Wybeckies Cammer(1) Schorstenen Weggerne och Windeffuers Carmerne nedén omkring sortt anstrøgen. End for Frue Wybickes gemach Forstuen Wegene och Dørene Soort anstrøgen.“

Denne Kilde er vigtig, fordi den dels giver os Beviset for, at Christian IV's Sengekammer var ved Siden af den nordre Endesal („Vinterstuen“) — ikke, som man hidtil har ment, i det mørke Rum indenfor Taarnet; og dels Beviset for, at der nu var en Korridor i Slottets Sydende.

Da Sortmalingen, som havde siddet lige til Nytaar 1649, fordi Christian IV's Død (28 Februar, gl. Stil) 1648 havde givet ny Anledning til Sorg, fjernedes, bliver følgende Lokalteter nævnt:

51 AFREGNING XII, 6, 1 N° 14:

1649 , 8 Januar (tilføjet i Marginen: 14 Marts) : „I hanns Maytt: Kammer(2) een Kacheloufn anstrøgen.

I Dronningens Gemach dunnecke Vercket huit giort och Støckerne Toen, Parnelen Schaben(3) och Dørene medt Vindefuerne altsammen medt blanck fernis anstrøgen och Schorstenen wdbedret.

I Sengekammeret Lofftet huit giort, Parnelerne Dørene Vindeffues Carmerne alt medt blanck fernitz anstrøgen och schaarstenen Wdbedret.

For Glasskammeret(4) en Dør met Carmen met olliefarfue røtt anstrøgen, noch en dør rød anstrøgen. End for det store gemach medt Lønen

(1) I Glarmester Afregning XII, 9, 1 N° 12: 1644, „udi Fruue Wibecke hindes Senge Cammer“.

(2) Nævnt som „Kong. Ma. Senge Cammer“ i Glarmester Afregning 1649, XII, 9, 2, N° 2(?).

(3) De dybe Skabe med Christian IV-Reliquierne. Se Kilde 59 Slutningen.

(4) I Glarmester Afregning 1644 (XII, 9, 1 N° 12) kaldet „det Cammer som de Glasflasker staar paa“; det nævnes i Forbindelse med det store Taarn, hvori det vistnok fandtes (= det senere „Spejlkabinet“).

och Vindeltrappen Traeviis anstrøgen och de gadderie Pillere imellem begge gemacher met ollie farfue røtt anstrøgen(1) — —.

Den Gang neden for hans Maytt: gemach Loftet och Veggene omkring huid giort och det Schelleromb met Dørene(2) Ollie farffue røtt anstrøgen. — —"

Til disse to Kilder kan mulig endnu føjes Maler Afregningen om en Reparation i dette sidste Gemach:

52 AFREGNING XII, 6, 2 N° 4:

1651 , 28 April : „I Kongl: Maitt: Egen gemach, Omkring Pannelet Och i Vindwerne, wor behoff giordies, med blanckfernitz fernitzet.“

Og følgende Sted af en større Maler Afregning, der ellers væsentlig handler om Lokalteter paa 1. Sal — se Kilde 57 —:

53 AFREGNING XII, 6, 3 N° 3:

1654 , 26 Maj : „Noch Needen ved det Vnderste Gemach^a Vmkringh med graa Lister. I det liden kammer wed badstofn I gangen Umkring en graa List giort.“

a Ogsaa i Kilderne fra 1636 kaldes „Vinterstuen“ det „underste Gemach“. Se Kilder 47 (og 50).

Der maa være en Forskydningsfejl i denne Protokoltilførsel, idet Ordene „I Gangen“ hører til „Noch Needen ved det Underste Gemach <I Gangen> Vmkring etc.“ jfr. Kilder 51.

(1) Se nærmere herom Kilder 55.

(2) Formodentlig de tre Skabe i den nordre Ende af Forgangen.

En Glarmesterafregning fra 1644 giver Oplysninger om andre Lokalteter i Stuen:

54 AFREGNING XII, 9, 1 N° 12:

1644, 18 Maj: „vdi Sølff Cammerit Indsat 16 gemene fiirekantige Ruder . . .

Udi det lidet Thorn indsat 46 Ruder — —

Noch vdi Sølff Cammer der hoes bleff Indsat it Nyet Vindeve.

1644, 13 Nov.: Paa det lidet Thorn 18 sexkantige . . .

Noch indsat paa Sølffue popens Cammer

1645, 18 Marts: Paa Himmelig Gemacket indsat 48 gemene Ruder.“

Det siges heri klart, at der var et Sølvkammer i det nye Vindeltrappe-taarn — thi det maa jo være det, som benævnes „det lidet Taarn“ —. Det nye Sølvkammer, som var „med huelling“, beskrives i en Afregning fra 1655 (Kilder 58).

Om Rummene paa 1. Sal læser vi i Maler Afregningerne fra Christian IV's sidste Leveaar, at Tronfølgeren Hertug Frederik havde sit Gemak „foroven“, altsaa i Salen over „Vinterstuen“, den med de sorte og hvide Fliser („det buntet Gemach“).

55 AFREGNING XII, 6, 1, N° 5 (fortsat, se Kilde 50):

1648, 2 Marts: „Offuen Vedt Hertogh Fredrichs gemach forstuen Dørene medt ollie farfue Sortt och Rondt(1) om Vegene och Dunnecke Vercket huidt giordt och traille Vercket medt Vindves Karmene medt ollie farfue Sortt anstrøgen och Neden omkringh medt Sorte Lister.“

(1) Ikke som Bering Liisberg, anf. St. S. 248, læste: sort og rødt.

Salen i den modsatte Ende hedder i Afregningen 14 Marts 1649^a „det store gemach“, og Gitret i Forstuen imellem de to Gemakker kaldes sammesteds „de gadderie Pillere imellem begge gemacher“. Denne Betegnelse „mellem begge Gemakker“ bruges imidlertid ogsaa om Vindeltrappen imellem Stuen og 1. Sal, saaledes i følgende Afregning, der ligeledes handler om Arbejder foroven:

a Kilder 51.

56 AFREGNING XII, 6, 1 N° 27:

1649, 14 November: „Først Offuen wed den Windeltrappe, som er Imellem begge Gemacher, needen Omkring wegene med graa farue anstrøgen och Dørgerichtet for hans Maytt: Gemach med treefarue anstrøgen och leenen^a wed trappen Oljefarue røtt anstrøgen.“

a = Gelænderet?

Her, hvor det gælder en Forbindelse mellem Etagerne i Højden, antager jeg, at Udtrykket „imellem begge Gemacher“ henviser til Hans Majestæts to (egentlig tre) Gemacher foroven og forneden; og det hernævnte Gemak maa være det øvre, som i Kilde 55 kaldtes „Hertogh Frederichs gemach“.

Det muntreste Billede af Lokalteterne paa 1. Sal giver Afregningen med Willum Hornbolt for Malerarbejde udført i 1654 og 1655:

57 AFREGNING XII, 6, 3 N° 3.

1654, 17 April: „Noch I Dett Røde Lossement alle Schilderijern affton och Renoferet(1). Och i Windwerne med Oljifarue Røtt och bla Vdbedret, ofuen Vmkring paa Muhren en gra list giort. Neden Vmkring Ochsa med gra giort. 2 Døre med Oliefarve Røtt anstrøgen

(1) Af Bering Liisberg, anf. St., S. 252 læst „renserit“.

paa bege siderne. Ett schaab med Røtt och blaaf giort(1). Paa Schorstenen Ochsaa blaaf giort Och Vdbedret med faruer. I det Lijden Seckret Vmkring graa giort(2). Och i gangen 2 Døre Olij farue Røtt strøgen. Och et Portael med Det trää gadder^a werck Och windweskarmerne allt med Olij farue Røtt giort. Och det trajleverck I samme gang med Limfarue Røtt giort. Offuer døren Enn Spidtze aff Dørchgebrochen^b giort."

a = Gitter. b = udsavet Kroningsornament.

1654 , 26 Maj : „Noch den windeltrappe Langst Neder fraa Dantzsaalen. Inden graa giort och Vmb alle windwerne een graa List giort. Och det Jern Traijlewerck med Olijfarue Røtt anstrøgen.

Noch dørrer for det Bundtet gemach(3) med Olijfarue trä farue anstrøgen. Och i det samme gemach baag schorstenen dee huggen Stene med graa Vdbedret och schatteret. Och saa en Schorsten i det forgylte Kammers schatteret med faruer.

Noch Needen wed det Underste Gemach etc.^a — —. I Jomfruernes Kammer(4) Vmkring med en graa List och ofuen Vmkring med en breed brun Streg affset. Vmkring Schorstenen giort graa, windeverne med Olij farue Spansgrøn anstrøgen alle Schilderijerne Aftoen. Ofuen och Neden trappen

(1) Dette „Schab“ er antagelig den faste Skænk, som havde staaet siden 1607. Se Kilder 7.

(2) Da denne „Hemmelighed“ nævnes før Gangen, viser det — hvad rigtigt var —, at den hørte til „det røde Lossement“.

(3) Saaledes kaldt efter de sorte og hvide Fliser paa Gulvet.

(4) I Glarmester Afregning 1649, XII, 9, 2 N° 2: „Pigernes Cammer“.

for samme kammers Limfarue graa giort. Døren Olijfarue Røtt. I begge gangene for gemacherne Neden Vmkring med Lijmfarue graa giort. 2 Døre och et Portaal Paa begge Sider med oliefarue Røtt giort, en Dør Vdentill grøn giort. Windwerne i gangen med Olijfarue Røtt giort. Och i gangen med Røde Lister giort.

a = Kilde 53.

Hertil kommer Afregningen med samme Malermester for 1655, hvor især det ydre ottekantede Taarn med Vindeltrappen mellem 1. og 2. Sal er paa Tale:

58 AFREGNING XII, 6, 3 N° 7:

1655 , 10 Januar : Udj det Kammer wed Trappen som er med huelling alt med Groteschen formalet och Runt om Kring med Gardiner giort, Bord och Benche dørrene och Trappen altsammen med Olie farffuer Røtt anstrøgen.

1655 , 21 Maj : Huitet for gemachet for dend Bontte Sall och Røtt Malt offuer døren och anstrøgen traluercket.

1655 , 3 August : Trappen Langs op till dend Lange sall med en graa List och med en swort stregh affsett saa well beege Trapper vden for och huited gangen for steegers.

Medens der ikke kan være Tvivl om Identiteten af „det røde Lossement“ og „den bunte Sal“, som er de to store Gemakker paa 1. Sal i Syd og i Nord, er det vanskeligere at placere „Jomfruernes Kammer“ („Pigernes Kammer“), om hvilket vi læser, at det havde Malerier ligesom „det røde Lossement“ — Udtrykkene derfor er de samme — og Adgang til en særlig Trappe. Denne sidste Omstændighed gør, at vi maa søge dette

Kammer i det nordvestlige Karnaptaarn; og da det midterste af dette Taarns Kamre allerede er identificeret som „det forgyldte Kammer“, det nævnes sammen med „den bunte Sal“ — saaledes ogsaa af Prinsen af Anhalt (1) —, bliver der kun det nedre eller det øvre Kammer tilbage, men hvilket af disse? — Den i sidste Afregning nævnte Trappe „langs op til den lange Sal“ er naturligvis den store ydre Vindeltrappe af Sten, i Modsætning til den indre Vindeltrappe af Træ. Jeg antager, at det ogsaa er til den der sigtes i en Glarmester Afregning for 1649, XII, 9, 2 N° 2:

„paa dend nye Trappe gjort thrende store nye Vinduer.“

nemlig de øvre Vinduer, som er større end de andre.

59 DET ÆLDSTE ROSENBORG-INVENTARIUM FRA 1698.

Udgivet af Hans Holck i „Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg“, 1775.

Beskrivelsen begynder med Kostbarhederne paa 2. Sal, navnlig Regalierne; derefter nævnes:

Den lange Sahl (med 30 Malerier i Loftet).

Derfra gaar man ned i Stuen, hvor Gemakkerne nævnes med de gamle Betegnelser:

Kongens Sovekammer.

Kongens marmorerede Kammer.

Kongens nederste Gemak.

Kongens Kabinet.

Dette er Rummene i Nordenden, hvilket det gamle Navn „Kongens nederste Gemak“ klart viser.

(1) Se S. 57.

Forstuen ved Kongens Gemak.
Dronningens Kabinet.
Dronningens Gemak.

Christian IV's Skab; heri fandtes alle Christian IV Reliquierne jfr. Kilder 51. Tillige nævnes: „en udhuggen Steenkakkelovn, derpaa foran A. C. er udhuggen; en Jernvinde, som Kong Christian IV har ordineret til at opvinde Rosenborg Bro med.“

„Næst ved Dronningens Gemak, der som man hidses op i Stolen til de andre Gemakker.“

Paa 1. Sal nævnes:

Skilderie-Kammeret med 98 Malerier
og den Røde Sahl.

Dette Inventarium godtgør, at man endnu da havde bevaret den gamle Brug og Betegnelse af Rummene. „Dronningens Gemak“ var stadig i Sydenden; her fandtes de gamle, dybe Skabe, som kunde rumme alle Christian IV Reliquierne, hvilket ikke var Tilfældet, da disse under Frederik IV (1705) delvis overflyttedes til „Vinterstuen“, hvor Skabene er flade. „Dronningens Gemak“ var Spisesalen, fordi den var nærmest ved Køkkenet — der ses endnu udvendigt en tilmuret Dør, der førte ud til denne selvstændige Bygning. Man véd, at Christian V holdt Taffel i „Dronningens Gemak“ d. 18 Maj 1698, da han om Eftermiddagen besaa de ophængte Gobeliner i Riddersalen.

Friis,
S. 107

I Gangen udenfor „Dronningens Gemak“ (i det gamle „lidet Sekret“) var indrettet en Elevator, der atter fjernedes 1735. Den bliver i Inventariet fra 1781 hensat til Trappeudbygningen ved det nordøstre Taarn; men dette er neppe rigtigt.

Friis,
S. 116

60 FORANDRINGER UNDER FREDERIK IV (1705—1706).

Partikulær Kassens Regnskaber, Bygningsvæsnet:

- 1705 , 11 Juli : (Entrepreneur Ernst Brandenburger) „für Abbrechung der Treppe, Schorsteine, Wände, Fussböden und dergleichen, wo am Schloss einige Verenderung gemacht worden. 58 Rd. 8 Sk.“
- 1706 , 6 Marts : (Samme) „für den Abtritt bey des Königs Schlaf Cammer und in den Fenstern derselben mit holländischen gemahlten Steinen aufzusetzen, auch andere kleinere Veränderungen. 179 Rd.“
- 1705 , 14 November : „Andreas Neumayer für eine Marmor Schorstein zu machen. 15 Rd.“

61 DET HAANDSKREVNE INVENTARIUM FRA 1718 (Slottets Archiv).

Efter Rummene paa 2. Sal og i Taarnene følger Rummene paa 1. Sal:

For Gemachet I den Melleste Etas („sex Vinduer“).

Prinsessens For Gemach („femb gamle grønne Raskis Gardiner“).

Prinsessens chinesiske Lacherede Cabbinet.

Første Cammer ved Prinsessens Gemach.

Andet Cammer ved Prinsessens Gemach.

Det Røde Gemach („sex Gardiner“).

Cabinettet ved det Røde Gemach.

Første Cammer ved det Røde Gemach.

Andet Cammer ved det Røde Gemach.

Derefter Rummene i Stuen:

Dronningens Gemach(1).

Ved Dronningens Gemach et Cabinet.

Dronningens Lacherede Gemach (tidligere „Kongens Sove-Kammer“), ved dette Gemach et lidet Aftrit.

Deres Maiestæters Sove Cammer.

Ved formeldte Sove Cammer et Cabinet (tidligere Badstue), i samme Cabinet et lidet Aftrit.

Kongens marmorerede Gemach.

Kongens Gemach.

Kongens Cabinet; ved dette Cabinet et lidet Lucke.

Galleriet Imellem Kongens og Dronningens Gemacher.

Tilføjelserne om Antallet af Vinduer, resp. Gardiner, i de enkelte Kamre, Gemakker og Forstuer viser, at det nordre Gemak („Prinsessens For Gemach“) nu var blevet et Fag kortere end „Vinterstuen“ („Dronningens Gemach“) nedenunder, og at omvendt Forstuen i Midten („For-gemachet i den Mellemste Etas“) var blevet udvidet med et Fag mod Syd medens det havde tabt et Fag imod Nord og saaledes nu var omtrent spejlsymmetrisk efter Aksen fra Trappetaarnet til det store Taarn. Dette Rum havde nu faaet „sex Vinduer“, medens det paa Christian IV's Tid næppe havde mere end tre, højest fire — to mod Vest, nordfor Taarnet, og to eller et mod Øst. Ved denne Forrykning af Skillerummene blev det gamle Hovedskillerum imellem „den røde Sal“ og Forstuen nedbrudt, saaledes at der nu overhovedet intet gammelt Skillerum findes i 1. Etage. Dets Plads (og skæve Retning) kan nu kun indirekte bestemmes ved det gamle Skillerum i Stuen, imellem det

(1) Dette Navn er nu overført til det tidligere „Kongens Nederste Gemak“, idet Majestæterne havde byttet Lejlighed.

mørke Sengekammer og „Kongens marmorerede Kammer“, hvilket Skillerum atter staar lige over Endemuren af den store sydlige Kælder.

Inventariet 1731, som vi ikke her behøver at citere, viser den fortsatte Opdeling af Rummene paa 1. Sal, der var gennemført 1724. Se udførligere om disse to utrykte Inventarier: P. Brock, Nogle Oplysninger om de med Rosenborg Slot i ældre Tid foretagne Forandringer. Danske Samlinger II R. VI, S. 1 fg..

62 KOMMISSIONSBETÆNKNING OM ROSENBORGS TILSTAND, 31 MARTS 1758, AF THURAH M. FL.(1):

„Paa det antique Slot Rosenborgs Hovedbygning har der i mange Aar ikke været foretaget noget Vedligeholdelsesarbejde af Betydning. Kommissionen betragter det derfor som sin Pligt underdanigst at udtale, at en Hovedreparation er højst nødvendig og ikke længer lader sig udskyde.

„Af Karnapperne ved Gavlene, der kun hviler paa Kragsten uden noget Fundament, har særlig to, paa Grund af det svære Tryk ovenfra, givet sig, hvilket har gjort, at Muren har slaaet Revner. — — Disse Balcons maatte derfor undermures fra Grunden, ved hvilken Lejlighed der kunde anbringes Karnapper i de vedkommende Værelser i I Stokværk nemlig Kongens Audienssal og Dronningens Forgemak, saaledes som der er i II. og III. Stokværk. De paa-gældende Værelser vilde ingenlunde blive skæmmede, men kun vinde i Anselighed.

„Forskallingerne paa de to smaa Taarnes

(1) Partikulærkammeret, Bygningsvæsen 1758 Fol. 30 og Læg mærket „Kgl. Ordres“. — Liisberg, anf. St., S. 195, med moderne Retskrivning.

Kupler er ganske raadne. Murene har givet sig og slaaet Revner og en Istandsættelse er paatrængende nødvendig. Kobber- og Skifertagene(1) maa repareres, alle udvendige Mure gaas over og stryges med Oliefarve. Fløjknapper, Vejrfløj o. a. Prydelser paa Taarnene maa forgyldes og Slottet overalt forsynes med engelske i Stenkarmen indfalsede nye Vinduesrammer med engelske og franske Glas.

„De to udvendige Stentrapper der fører fra Gaarden op til II. Stokværk, er ganske forfaldne. Men i Stedet for med stor Bekostning at istandsætte dem, foreslaas det at tage dem helt bort. I daarligt Vejr, særlig med Sne og Frost, er slige aabne Trapper ikke blot ubekvemme, men farlige at passere. Og de kan tages bort, uden at Slottet vil miste det ringeste i Skønhed og Anselighed. Hovedtrappen indvendig, der nu begynder i II. Stokværk, vil da være at føre ned i I., hvor nu det saakaldte „Puder-Kammer“ er. Man vil derved ad den store Vindeltrappe faa en bedre Forbindelse inde i selve Slottet; det saakaldte Galleri, der nu med sine to Vinduer er temmelig mørkt, vil faa bedre Lys, idet der ved Trappernes Fjærnelse vil komme et Vindu til paa hver Side Trappetaarnet. Men for at den almindelige Passage ikke skal falde gennem Galleriet, maa der anlægges en lille udvendig Trappe, som fører lige op til Hovedtrappen.“

(1) Kobbertaget paa Hovedbygningen blev lagt 1712, medens Taarnene indtil 1772 var skiferdækkede. Bering Liisberg, anf. St. S. 260 n. 61.

A SHORT HISTORY
OF
ROSENBERG CASTLE

BY

VILHELM WANSCHER M. A.

PROFESSOR OF THE HISTORY OF ART
IN THE

ROYAL ACADEMY OF COPENHAGEN

HON. CORR. MEMB. OF THE ROY. INST. BRIT. ARCH.

I

ROSENBORG CASTLE, IN „KONGENS HAVE“, COPENHAGEN, is one of the few Renaissance castles in Europe, that have stood intact ever since they were completed. Of all the buildings of King Christian the Fourth, it was perhaps the one that he loved most and to which he commanded that he should be taken in the winter of 1648, when his last hour was approaching; he died in the North Room on the ground floor, in the so-called „Winter Apartment“, in which to this day the „1615“ fireplace and the magnificent panelling with the many Dutch paintings are still preserved. Here it was, too, that Christian the Fourth (1634) received Count d’Avaux, the ambassador of the King of France, and regaled the company with the music of the court orchestra and choir, who played and sang below, the king being able, by means of one of his own contrivances, to admit and cut off the sound at will. On the whole, Rosenborg was a place where life was pleasant and, according to the possibilities of those days, snug.

It was formerly believed, that Rosenborg had been built to a collective plan (1610—1617) in the form as we now see it — this date being altered later to 1608—1617 by Bering Liisberg, the last historian of the edifice(1). In point of fact, the work was, however, already commenced in 1606, and the

(1) Rosenborg og Lysthusene i Kongens Have, 1914 (out of print).

whole history is more dramatic than has been thought; to this conclusion we are now able to come after a more profound study of the sources and after the investigations — including excavations — that we have made.

II

Being alive to the possibilities of the future extension of the city of Copenhagen, Christian the Fourth in the year 1606 purchased forty-one private gardens of various sizes outside the city's northeast boundary; some of these gardens he made into one large pleasure garden, where he at once built himself a small castle or „summer house“. In the accounts of the paymasters this building is mostly called „the large new house in His Royal Majesty's Pleasure-Garden outside the city“. It was practically completed in 1607.

We see it as a fairly high house, with an octagonal tower with a winding staircase in the middle of the west front, drawn in the distance on Johannes v. Wick's view of Copenhagen, engraved by Jan Direchsen „1611“ (the National Museum's Antiquarian-Topographical Archives), a part of which is reproduced on page 13. The drawing does not show the east foursided projection.

From the paymasters's accounts, in which there are records both of the contracts and of the payments to the craftsmen, we learn to know this first „summer house“. It was brick built, and it had, as already said, both a stair tower — for which four hundred square corner stones were

supplied(1) — and a foursided projection („bay“) which had a gable — for the house had in all „three gables“. The house itself was one of two stories; below, it had presumably two rooms and the adjoining „Trinket Chamber“ in the projecting bay, and above was a long hall with two small bays in the gable. From the number of floor-slabs (770) we can calculate the floor area of the hall — for some of the old slabs are still preserved in the front corridor of the castle. By this means it is possible to establish that this first little „summer house“ is still retained in the south end of Rosenborg, where the cellar is of the corresponding area.

When making examinations of the brickwork (1914) it had already been discovered that the west front of the present building is strengthened with an outer wall about 0,30 m thick to the height of two stories, and from this Bering Liisberg(2) drew the correct conclusion that the first castle had more slender walls than the later one. Together with the castle architect, Mr. Magdahl Nielsen, I have continued the investigations, particularly in the cellar, and we have found out that its south part is an independent whole. The next step was then to make an excavation on the west side of the castle, just in front of the middle of the southern half, where I was bound to assume that the foundations of the stair tower were to be found. On the 22nd of November 1929 the foundations lay revealed. Now no doubt was possible any longer. But we also saw that the aforesaid outer wal-

(1) Some have been found in the ground; they measure 0,24 m height; and, as the tower was octagonal, but had only four free corners up to the eaves, after which it rose in its full extent, the height of the tower may be put at about 17 m.

(2) l. c., p. 226.

ling could only have been undertaken after the stair tower had so to say been cut loose from the west wall of the house, so that the new foundations might be laid behind it and the new wall-reinforcement be built upon them. This actually means that the tower was pulled down and never rebuilt.

From the accounts we know the reasons for this reinforcing; there had been a collapse — partial, I presume — of the 8 m wide and very flat barrel-vault in the cellar; this vault was built up again (1608) and the walls of the house were strengthened as shown, but only on its three sides, as on the north side the old gable wall still stands in its original thickness (about 0,70 m); this wall is also preserved to some extent on the ground floor (between „the dark chamber“ and „the marbled chamber“), where I had the panelling and a piece of the wall-hanging (1705) removed so that the old, well-jointed outer wall came to view — in the middle of the new castle.

Portions of the remarkable chequered ceiling in the Great Hall of the first Rosenberg (1607) are still preserved, now placed — disconnectedly and scarcely in the original direction — partly in the north end, partly in the south end of the first floor. On account of the red background of the squares the room was later called „The Red Hall“. It stood until 1705, but was no longer recognisable, because that floor of the castle was by this time divided up into a number of narrow rooms and corridors in all directions.

It is probable that the great carved sandstone fireplace, now — contrary to all Christian the Fourth tradition — in the long window-wall of the king's „bedchamber“, also dates from the first Rosenberg.

III

This first castle was still a very modest dwelling for the king and queen, and consequently Christian the Fourth soon began to think of making extensions. In fact, in 1610 he had foundations laid for a residential palace of such considerable dimensions that, together with the small „summer house“ that was already standing, it would have been at least as big in ground area as Frederiksborg. The subsequent war with Sweden (1611—1612), and the unexpected death of the queen (1612) prevented the carrying out of his plans; and after the successful conclusion of peace with Sweden (January 1613), the king simply lengthened the smaller, but now wellfounded building symmetrically about a new middle axis, so that the new castle received two projections on the east side and a new „round“ (octagonal?) stair-tower at the middle of the west façade.

For the present, then, the house was one of two stories, and its only spire was on the stair-tower, as was the case with the first Rosenborg. At this stage (1613—1614) the castle resembled Ibstrup, the country residence on which Christian the Fourth had been working so zealously in the foregoing years after 1609. When the spire on the stairtower was completed — and therefore no longer appears in the accounts — the king held a „magnificent feast“ (the 22nd of July 1615). By that time, however, he had already (since February of that year) ordered two spires to be raised on the projections to the east; and before these had been built up his ideas about the castle grew to such an extent that he determined to build an entirely new story on to it

and to erect a new „long“, foursided tower at the front of the west façade and heighten the east projections correspondingly. During the course of the winter of 1615—1616 the main building in its new height was roofed, and the temporary roofing of the east towers was replaced by the present spires, which now at last were erected and tiled with slates (from April 1916). Unfortunately, we cannot follow the building of the big tower with equal clarity as to dates; we only know that the flagstaff had not yet been set up in April 1617. From the vertical joints in the door leading to the tower cellars one can see that the tower is a separate building and thus is later than the long-house.

Even in the first phase of this second Rosenberg (1613—1615) the king took in hand the interior decoration of the new apartments; and from that time the north apartment on the ground floor („The Winter Apartment“, „The King's Lower Apartment“) is preserved with the beautiful columned panelling, where seventy-five Dutch paintings are let in. Christian the Fourth had already purchased some of these in 1607—1608 through Dr. Jonas Carisius in Holland. The fireplace is dated „1615“(1). This room was the king's „living room“, and alongside it, in the tower to the east, he had his cabinet, or „schriffue-kammer“, and to the west, in prolongation of the room, his bed-chamber, from which there was access to the bathroom in the tower — a splendid bath (1616), entirely covered in pewter and fitted with bathing requisites of silver — and to a privy with running water.

(1) The ceiling paintings did not belong to this apartment, but to that above, and were ordered by the king (1619) of Peter Isaacs; they were moved down here (1705) by Frederik the Fourth. The two bays of the room were built out in 1758.

In the middle on the first floor was a large anteroom, to which a winding staircase of wood(1) led from the lower front corridor; it ended inside a long wooden trellis with a „portal“, over which was an openwork ornament. I imagine that King Christian the Fourth learned this motif from England, where he was twice on a visit to his sister and brother-in-law, Queen Anne and King James (1606 and 1614). At one side there was access to the old „Red Hall“, which was repainted in 1617; at the other side to the new north apartment, the decoration of which the king commenced in 1619; to this apartment belonged the handsome marble fireplace that was bought at Amsterdam (1619); figured on page 43. It is now in the south apartment on the ground floor.

The longitudinal section gives an idea of this distribution of the rooms circa 1615, with the addition of the winding stair of 1617. The section is intended as facing east, the two stories of the first Rosenborg being shown with dark hatching on the right; in this part the apartments below were doubtless altered, as shown by the stippled, new partition, whereby the „Queen's Apartment“ in the south end of the castle was shortened somewhat (circa 1616—1617). When the castle was altered (1705—1706), both apartments on the first floor were shortened by one window; and later (1724), the „Red Hall“ was cut up in all directions into rooms, so that it no longer exists as such. It would be desirable if it could some day be refashioned in its original form.

The Long Hall above was decorated (1619—1624) in a most original manner, which I do not recall having seen

(1) I have found parts of this stair in the castle loft.

anywhere else — except perhaps in the Caracci Room in the Palazzo Farnese in Rome, but I do not know that Christian the Fourth can have heard of it. Above both the long side walls (circa 44 m in length) he had large genre paintings or allegories placed close together, leaning forwards, fourteen(?) on each side. Half of these are still in existence (some at Frederiksborg, others at Kronborg); but the ceiling was rebuilt (1705—1707) under Frederik the Fourth with white stucco and a few central paintings in order that it might go better — according to the taste of that time — with the tapestries that Christian the Fifth had hung on the walls (1698). Not even in this form has the hall been preserved till the present day, as the tapestries were a few years ago taken down on account of repairs and never again hung. But what a remarkable effect that collection of paintings on the ceiling must have had upon Christian the Fourth's contemporaries! The Prince of Anhalt, who visited Denmark on his travels (1623) describes it (1).

When the last pictures were finished (1624), the king named the castle ROSENBORG, which, poetically paraphrased, means „The House in the Garden“.

Ten years later (1633—1634) — doubtless on the occasion of the great marriage festivities (1634) — the king commanded his gifted young architect Hans von Stenwinkell the younger to build the octagonal stair-tower at the east

(1) See the original German text, reproduced on p. 57.

side. A drawing in the British Museum(1) depicts the tower in course of erection. I have succeeded in finding the accounts for the brickwork and masonry.

In its original form this part was composed so that the winding stair itself only began on the first floor, two outer sets of steps, one on each side, leading up to it, so that the king's guests need not go into the ground floor, from which the private winding stair of wood formed the means of communication between the floors. The guests were received in the magnificently ornamented gallery between the tower and the main building, and from there passed either into the first floor apartments or up to the long hall („The Ball Room“). In the ground floor of the tower was a vaulted plate-room. In 1758 the outer steps, which had become dilapidated, were removed, and the winding stair was continued down to the ground floor, from which one now ascends.

This is briefly the history of Rosenborg Castle. In it, King Christian the Fourth himself plays the chief part, because during the whole of the first period (1606—1624) he was his own architect, and in that imaginative and practical manner that reveals the born genius on this domain, succeeded at every phase of the work in creating an harmonious — and finally an extremely beautiful whole. Not only do we now know that Rosenborg was begun as a small, unpretentious castle in a large garden, and that it was con-

(1) Reproduced in D. F. Slothouwer, *Bouwkunst der nederlandsche Renaissance in Denemarken*, 1924, pl. facing p. 136.

solidated and lengthened, and gradually heightened; we also know that the king really would have built himself a large residential palace (1610) just like Frederiksborg(?), and that this thought of size and height continued with him until at last Rosenberg was given the height of a great castle. And here I must emphasize the beautiful feature in the composition of the building, that the two sides of the castle have been treated differently, as if the east side with its towers were the feminine, richer and lower side, the west side with its high and free tower the masculine; but both sides blend together in the silhouettes of the spires and the castle, making the building into one whole.

TEXT TO ILLUSTRATIONS

- P. 13. Enlarged section of Johannes von Wick's View of Copenhagen, engraved by Jan Direchsen „1611“.
- P. 17. Ground-plan of the basement of the first Rosenborg. Room A corresponds to the King's Chamber above. Room B to the Queen's Apartment above. Room C in the „Bay“ corresponds to the „Trinket Chamber“; here can be seen on the innermost side an abandoned foundation resembling a bench. On the end wall to the north the cross-hatching indicates the still existing wall on the ground floor.
Round it is shown the reinforcing wall, in which is the equalised placing of the windows.
- P. 19. Ground-plan of the excavated Stair-Tower and the adjoining, strengthened wall.
- Plate I, facing p. 32. Ground-plan of the ground floor, looking NE. The darkest part is the first Rosenborg.
- A. The Queen's Apartment, prior to being shortened.
 - B. The King's first bedchamber, lengthened and later rebuilt as the King's „Marbled Chamber“.
 - Sm. „Trinket Chamber“.
 - E. „The Writing Chamber“.
 - F. Ante-room in its original length.
 - G. The King's second „Bed-chamber“.
 - S. Privy.
 - Sø. Plate Chamber.

Plate II, facing p. 32. Longitudinal section of the castle, looking NE.

P. 37. Transverse section of the castle through the Stair Tower and the Great Tower.

P. 38. Transverse section of the castle through one of the smaller towers.

P. 43. The marble fireplace, now in the Queen's Apartment.

INDHOLD

INDLEDNING 1

ROSENBORGS BYGNINGSHISTORIE

Det første Rosenborg (1606—1607). 15

Skalmuringen (1608—1609). 24

Det store Fundament (1610). 28

Det andet Rosenborg I (1613—1615). 31

Det andet Rosenborg II (1615—1624) 35

Det nye Trappetaarn (1633—1634). 50

Samtidige Skildringer af Rosenborg

Prinsen af Anhalts Skildring (1623) 57

Charles Ogier's Skildring (1634) 59

Rosenborg under de følgende Konger. 63

KILDERNE TIL ROSENBORGS HISTORIE

Det første Rosenborg (1606—1607)

A. Ydre Arbejder. 73

B. Indre Arbejder. 77

Skalmuringen (1608—1609). 79

Det store Fundament (1610). 84

Det andet Rosenborg I (1613—1615)

A. Ydre Arbejder. 87

B. Indre Arbejder. 91

Det andet Rosenborg II (1615—1624)

A. Ydre Arbejder (1615—1617). 94

B. Indre Arbejder (1616—1624) 96

Det nye Trappetaarn (1633—1634). 104

De store Reparationer (1632—1634) 108

Benævnelserne og Benyttelserne af Rosen-

borgs Rum (1644—1724) 113

A SHORT HISTORY OF ROSENBORG CASTLE